ตามรอยมหาปัฏฐาน

เล่ม ๒

ของ

พุทธทาสภิกขุ

294.301
พ 647ต
ก.2

สำนักหอสมุดแห่งชาติ

ตามรอยพระอรหันต์ เล่ม ๒

ของ

พุทธทาสภิกขุ

พม:/ทพวสภ/ม๑

หอสมุดแห่งชาติ
8 ม.ค. 2531
กรมศิลปากร

พิมพ์ครั้งที่ ๑
พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๓,๐๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๐๖

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

๑๒

องค์การค้าของคุรุสภา
ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์
ถนนราชดำเนินกลาง
จัดพิมพ์จำหน่าย

1027

เลขห้อง จน.

๘๘๐ เลขหมู่ 291.301
พ๖๔๓
ล.๒
เลขทะเบียน ม.ศว ม. ๗๐๙๔๖

สารบาญ

หน้า

ตามรอยพระอรหันต์

บทที่ ๓ ปาติโมกขสังวร- สำรวมในพระปาติโมกข์ ๑

บทที่ ๔ อินทรียสังวร- การสำรวมอินทรีย์ ๖๕

บทที่ ๕ อาชีวปาริสุทธิ- ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ ๑๓๑

ธรรมเทศนา

มาฆปุณณมีกถา ๑๘๕

สุญญตากถา ๒๑๔

อักษรย่อ

[เพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่ยังไม่เข้าใจเรื่องอักษรย่อ
ที่ใช้หมายแทนชื่อคัมภีร์ซึ่งมีอยู่โดยมาก]

มหา. วิ.	มหาวิภังค์ วินัยปิฎก.	ฉกฺ. อ.	ฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย
ภิกฺขุนี. วิ.	ภิกขุนีวิภังค์ ,,	สตฺตก. อ.	สัตตกนิบาต ,,
มหาวคฺ. วิ.	มหาวัคค์ ,,	อฏฺ. อ.	อัฏฐกนิบาต ,,
จุลฺลวคฺ. วิ.	จุลลวัคค์ ,,	นว. อ.	นวกนิบาต ,,
ปริวาร. วิ.	ปริวารวัคค์ ,,	ทส. อ.	ทสกนิบาต ,,
สีล. ที.	สีลักขันธวัคค์ ทีฆนิกาย.	เอกทส. อ.	เอกาทสกนิบาต ,,
มหา. ที.	มหาวัคค์ ,,	ขุ. ขุ.	ขุททกปาฐ ขุททกนิกาย.
ปา. ที.	ปาฏิกวัคค์ ,,	ธ. ขุ.	ธัมมบท ,,
มู. ม.	มูลปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย.	อุ. ขุ.	อุทาน ,,
ม. ม.	มัชฌิมปัณณาสก์ ,,	อิติ. ขุ.	อิติวุตตก ,,
อุปริ. ม.	อุปริปัณณาสก์ ,,	สุตฺต. ขุ.	สุตตนิบาต ,,
สคาถ. สํ.	สคาถวัคค์ สังยุตตนิกาย.	วิมาน. ขุ.	วิมานวัตถุ ,,
นิทาน. สํ.	นิทานวัคค์ ,,	เปต. ขุ.	เปตวัตถุ ,,
ขนฺธ. สํ.	ขันธวารวัคค์ ,,	เถร. ขุ.	เถรคาถา ,,
สฬ. สํ.	สฬายตนวัคค์ ,,	เถรี. ขุ.	เถรีคาถา ,,
มหาวาร.สํ.	มหาวารวัคค์ ,,	ชา. ขุ.	ชาดก ,,
เอก. อ.	เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย.	นิท. ขุ.	นิทเทส ,,
ทุก. อ.	ทุกนิบาต ,,	ปฏิสมฺ. ขุ.	ปฏิสัมภิทา ,,
ติก. อ.	ติกกนิบาต ,,	อปทาน. ขุ.	อปทาน ,,
จตุกฺ. อ.	จตุกกนิบาต ,,	พุทธว. ขุ.	พุทธวงส์ ,,
ปญฺจ. อ.	ปัญจกนิบาต ,,	จริยา. ขุ.	จริยาปิฎก ,,

ล. = เล่ม, น. = หน้า, บ. = บรรพ, ท. = ทั้งหลาย, ! = ดูก่อน

ตามรอยพระอรหันต์

บทที่ ๓

ปาติโมกขสังวร

สำรวมใน

พระปาติโมกข์

บทที่ ๓

ปาติโมกขสังวร สำรวมในพระปาติโมกข์

พระบาลีที่เป็นอุทเทสในบทนี้ ดังนี้ :—

“เธอนั้น ครั้นบวชแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นผู้สำรวมในปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและที่เป็นที่เที่ยวไป มีปรกติเห็นเป็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย, สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย.”

[สามัญญผลสูตร สี. ที. ล. ๙ น. ๘๓ บ. ๑๐๒]

นิทเทส

ใจความของบทนี้ : กล่าวด้วยปาติโมกขสังวรอันเป็นศีลหมวดต้นแห่งจตุปาริสุทธิศีล พรรณนาความด้วยปาติโมกข์อันมาในบาลีวินัย ที่สงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน และที่มาในบาลีสามัญญผลสูตร อันยกขึ้นเป็นหลักตามรอยพระอรหันต์รวมเข้าด้วยกัน. เก็บคำอธิบายจากบาลีและอรรถกถาแห่งบาลีนั้นๆ และจากปกรณ์พิเศษอื่นๆ เช่นวิสุทธิมรรคเป็นต้น มาอธิบายเพิ่มเติม. เนื้อความอันจะกล่าวในขั้นที่ ๓ นี้ มีหัวข้อดังต่อไปนี้ :—

๑. ปาติโมกข์คืออะไร ? (มี ๗ กระทู้)

๒. สังวรคืออะไร ? (มี ๒ กระทู้)

๓. ศีลคืออะไร ? (มี ๑๑ กระทู้)

๔. ข้อความเบ็ดเตล็ด

เกี่ยวด้วยปาติโมกขสังวรศีล (มี ๗ กระทู้)

จะได้เริ่มพรรณนาความไปตามลำดับข้อ ดังนี้ :—

๑. ปาติโมกข์คืออะไร ?

๑. ปาติโมกขสังวรศีล จำเป็นแก่การตามรอยพระอรหันต์อย่างไร ?

เพื่อให้เกิดฉันทะความพอใจอย่างแรงกล้า ในการเรียนรู้เรื่องปาติโมกขสังวรศีลแก่ผู้ศึกษา จึงขออธิบายปัญหาว่าปาติโมกขสังวรจำเป็นแก่การตามรอยพระอรหันต์อย่างไร ?

—ก่อนอื่นทั้งหมด.

ปาติโมกข์หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าพระวินัย ไม่ได้เป็นแต่เพียงข้อบังคับ เพื่อความเรียบร้อยของคณะบรรพชิต เช่นเดียวกับกฎหมายของบ้านเมืองที่ใช้บังคับแก่ราษฎร. ผู้เข้าใจเพียงเท่านั้น พากันกล่าวแล้วกล่าวอีกถึงประโยชน์อันสำคัญของวินัยว่า เป็นเครื่องควบคุมคณะสงฆ์ให้เรียบร้อย เช่นเดียวกับด้ายร้อยดอกไม้ไม่ให้กระจัดกระจายฉะนั้น. ความเข้าใจเช่นนั้น

จะทำให้มักพากันสำรวมวินัยแต่ในที่แจ้ง ส่วนในที่ลับเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะไม่เกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของหมู่คณะ. เพียงเท่านี้ ก็เห็นได้ว่า คำกล่าวเช่นนั้น ยังไม่เพียงพอแก่ความต้องการ เสียแล้ว.

แท้ที่จริง ปาติโมกข์หรือสิกขาบทที่เรียกกันว่าพระวินัยนั้น เป็นของจำเป็นอย่างยิ่ง แก่การปฏิบัติเพื่อก้าวขึ้นสู่โลกุตรภูมิโดยแท้. ผู้มีศีลเศร้าหมองอยู่ภายในใจตนเอง แม้ไม่เป็นที่เสียหายแก่หมู่คณะก็ตาม แต่ผู้นั้นไม่อาจก้าวผ่านขั้นสมาธิไปได้เลย. ความทุศีลภายในใจ แม้รู้แต่คนเดียว ก็เป็นข้าศึกอย่างร้ายแรงต่อการบรรลุผลของสมาธิ กล่าวคือ ฌานชนิดเป็นบาทฐานของมรรคและผลทั้งหลาย, พอจิตจะเริ่มสงบความรู้สึกทุศีลนั้นย่อมผุดขึ้นแทรกทุกครั้งไป, ไม่มีทางที่จิตจะสงบได้.

เพราะฉะนั้น ปาติโมกขสังวรจึงเป็นขั้นไดขั้นแรกของการก้าวขึ้นสู่อรหันตภาวะ ซึ่งนักปฏิบัติจะเลี่ยงพ้นไปไม่ได้เป็นบุรพกิจคุฐานรากแห่งสมณกิจทั้งปวง, ท่านกล่าวไว้ในที่ทั้งหลายมีเนื้อความตรงกัน เช่นในอัฏฐกถาแห่งจิตตุบาทกัณฑ์[๑] กล่าวไว้ดังนี้ ว่า:— "ถามว่า กุลบุตรผู้ใคร่จะบรรลุ

---

๑. อัฏฐสาลินี อรรถกถาอภิธรรมปิฎก ตอนธัมมสังคณี หน้า ๒๗๔-๕.

พระอรหันต์พึงทำอย่างไร ? ตอบว่า กุลบุตรผู้ใคร่จะบรรลุพระอรหันต์ พึงชำระศีลทั้งสี่ กล่าวคือปาติโมกขสังวรศีล อินทรียสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล และปัจจยสันนิสสิตศีลตั้งแต่ต้น ให้เป็นผู้ตั้งอยู่เฉพาะในศีลอันบริสุทธิ์ดีแล้ว จึงตัดปลิโพธ (เครื่องกังวล) ๑๐ อย่าง มีอาวาสปลิโพธเป็นต้น, เข้าไปหากัลยาณมิตรผู้ให้กรรมฐานแล้ว จึงใคร่ครวญหากรรมฐานอันเกื้อกูลแก่จริยาของตนจากบรรดากรรมฐาน๓๙ อันมาแล้วในบาลี. ถ้าปฐวีกสิณ (เป็นต้น) เกื้อกูลแก่จริยาของตนแล้ว ถือเอากรรมฐานนั่นแหละ สะวิหารอันไม่สมควรอยู่ในวิหารอันสมควรแล้ว ทำการตัดปลิโพธเล็กน้อย, ทำวิถีแห่งภาวนาทั้งปวง เช่นการตามรักษาบริกรรมนิมิตแห่งกสิณไม่ให้เสื่อม, —การเว้นจากอสัปปายธรรม ๗ อย่าง, การเสพสัปปายธรรม ๗ อย่าง, และประเภทแห่งอัปปนาโกศล ๑๐ อย่าง ไม่ให้เสื่อมอยู่ พึงปฏิบัติเพื่อการบรรลุฌาน. นี้กล่าวแต่โดยย่อ โดยพิสดาร พึงรู้โดยนัยแห่งคำที่กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค..." ฯ

นี่ย่อมแสดงว่า ปาติโมกขสังวรเป็นกิจจำเป็นในเบื้องต้นอันจะเว้นข้ามไปเสียไม่ได้โดยแท้ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตรัสไว้ในขุ. อิ. ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ! ภิกษุไม่ทำศีลทั้งหลาย

---

๑. ปฐมสูตร ปัญจังคิกวัคค์ ปฐมปัณณาสก์ ขุ.จ, อ. ล. ๒๒/๑๖/๒๑.

ให้บริบูรณ์แล้ว จักทำสัมมาทิฐิให้บริบูรณ์นั้น ข้อนั้นไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นได้." ผู้ศึกษาพึงทราบว่า สัมมาทิฐิก็คือการรู้อริยสัจด้วยนามกาย หรืออาสวักขญาณนั่นเอง.

ศีลเป็นการขูดเกลากายวาจาให้สะอาด. กายวาจาที่สะอาดหนุนให้เกิดสมาธิ. สมาธิให้เกิดญาณรู้ตามเป็นจริง เป็นตัวปัญญาตัดกิเลส บรรลุมรรคผลได้ ดังท่านกล่าวลำดับไว้ในวิสุทธิ ๗ คือ ศีลวิสุทธิ (=ความหมดจดแห่งศีล) เป็นบันไดส่งขึ้นไปถึงจิตตวิสุทธิ (=ความหมดจดแห่งจิต.) จิตตวิสุทธิ ส่งให้ถึงทิฏฐิวิสุทธิ (=ความหมดจดแห่งความเห็นคือเห็นถูก). ทิฏฐิวิสุทธิส่งต่อกันเป็นลำดับๆไป จนถึงญาณทัศนะอันได้แก่ตัวอริยมรรคทั้ง ๔ (ดูอธิบายพิสดารในธรรมวิภาคปริเฉท ๒ หน้า ๗๗). การสนทนาของท่านพระสารีบุตรและท่านพระปุณณมันตานีบุตร ย่อมชัดว่าวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ เป็นคุรถ ๗ ผลัด ส่งต่อกันให้ถึงนิพพาน. ผู้ประสงค์ทราบเรื่องพิสดารของคู่ในรถวินีตสูตร[1] นั่นเถิด.

เพราะฉะนั้น แทนที่จะกล่าวว่าศีลเป็นเครื่องทำหมู่ให้งาม ควรกล่าวว่า ศีลเป็นบันไดขั้นแรกแห่งพระนิพพานโดยแท้. จึงจะเป็นคำที่มีความหมายเต็มที่แห่งสิกขาส่วนนี้.

---

๑. รถวินีตสูตร โอปัมมวรรค มู. ม. ไตร ล. ๑๒ น. ๒๘๗ บ. ๒๙๒.

๒. ปาติโมกข์คืออะไร ?

เมื่อจะกล่าวให้กว้างที่สุด คำว่า "ปาติโมกข์" เป็นชื่อแห่งธรรมอันเป็นประธานแห่งความหลุดพ้น และหมายทั่วไปทั้งส่วนศีล สมาธิ ปัญญา ดังในโอวาทปาติโมกข์ที่พระองค์ทรงแสดงในวันมาฆปรณมี บรรจุข้อความเต็มทั้งส่วนศีลสมาธิปัญญา. แต่ที่ใช้กันเป็นที่เข้าใจกันดีนั้น คำนหมายเอาเพียงส่วนศีล คือคัดเลือกเอาสิกขาบทที่เห็นว่าสำคัญขึ้นจัดเป็นพวกหนึ่ง ให้ชื่อว่าปาติโมกข์, มีทั้งในบาลีพระสูตรและบาลีวินัย. สำหรับฆราวาสทั่วไป ปาติโมกข์ คือศีลห้า, สำหรับอุบาสกคือศีลอุโบสถหรือกรรมบถ ๑๐ ประการ, สำหรับสามเณรคือศีล ๑๐, และสำหรับภิกษุ คือศีล ๒๒๗, และ ๓๑๑ สำหรับภิกษุณี. จะกล่าวเรื่องอันได้เปลี่ยนแปลงเกี่ยวพันกันในเรื่องปาติโมกข์ของภิกษุ พอสมควร.

สิกขาบท ๒๒๗ ข้อ ซึ่งสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่าทำอุโบสถสวดปาติโมกข์นั้น ในบาลีวินัยปิฎกเอง ก็ไม่พบที่ระบุเรียกสิกขาบท ๒๒๗ นั่นว่า "ปาติโมกข์" เลย มีแต่เรียกว่า มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์, แต่พุทธภาษิตที่ตรัสว่า ปาติโมกฺเข จ สำวโร = สำรวมในปาติโมกข์เป็นต้นนั้น มีอยู่ดาษดื่นในบาลีทั่วไป. อะไรจะเป็นตัวปาติโมกข์แท้ เป็นสิ่งที่ควร

หยบขนวนจฉัย เพราะผู้ตามรอยพระอรหันต์ควรรู้จักปาติโมกข์ ที่แท้จริงหรือตรงต่อพุทธประสงค์ การที่กระทำจึงจะได้ผล เหตุว่าการสำรวมในปาติโมกข์ เป็นบันไดขั้นหนึ่งของการกระทำอันนี้, จะสาธกเรื่องในบาลีมาเป็นแนวสันนิษฐานเป็นลำดับไป.

การแสดงปาติโมกข์ ในบาลี บ่งว่ามีมาแต่ครั้งพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ และพระองค์เป็นผู้ทรงแสดงปาติโมกข์เอง, แต่เรื่องที่ทรงนำแสดงนั้น เป็นเรื่องอะไรควรรู้ไว้. เข้าใจว่าครั้งแรกที่สุดก็คือการแสดงโอวาทปาติโมกข์ในวันมาฆปุรณมี ที่ทรงแสดงด้วยหลักธรรมเฉพาะที่สำคัญ และตรงกันทุก ๆ พระองค์พระพุทธเจ้า เป็นใจความเพียง ๓ คาถาว่า

[๑.] "ขันติคือความอดกลั้น เป็นเครื่องเผาผลาญความชั่วอย่างยิ่ง. พวกผู้รู้ กล่าวพระนิพพานว่าเป็นธรรมอย่างยิ่ง. ผู้ฆ่าสัตว์อื่นหาเป็นบรรพชิตไม่ ผู้เบียดเบียนผู้อื่นหาเป็นสมณะไม่. ฯ

[๒.] การไม่ทำบาปทุกอย่าง, การทำกุศลให้เต็มที่, การชำระจิตให้ผ่องแผ้ว, สามอย่างนี้ เป็นระบบสาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ฯ

---

๑. ทสมสูตร มหาวรรค อต. อุ. (ไตร. ล. ๒๓/๒๐๗/๑๑๐).

[๓.] การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย การสำรวมในปาติโมกข์ ความรู้ประมาณในอาหาร ที่นอนที่นั่งอันสงัด การประกอบทั่วในอธิจิต, หกอย่างนี้ เป็นระบบสาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.ฯ"

สงฆ์ที่ประชุมในวันนั้น เป็นพระอรหันต์ล้วน ๑๒๕๐ องค์ ทำให้เห็นว่าปาติโมกข์ที่แสดงแก่พระอรหันต์นั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง และทั้งครั้งนั้นยังมีแต่ภิกษุผู้บริสุทธิ์ และสิกขาบททั้งหลายก็ยังไม่ได้บัญญัติขึ้น. ต่อมามีภิกษุเหลวไหลมากขึ้น จึงทรงบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ ขึ้นตามลำดับเป็นอันมาก แม้ที่สุดแต่การจกันเล่น การเล่นน้ำ การแกล้งซ่อนของของกันจนถึงที่หยาบคายเช่นเกี่ยวผู้หญิงเป็นต้น ก็ต้องบรรจุเข้าในปาติโมกข์. แทนที่จะแสดงด้วยหลักธรรมอย่างแต่ก่อน กลับกลายเป็นการแสดงด้วยสิกขาบทเหล่านี้ เพื่อให้เธอระลึกอาบัติไปพลาง และซ้อมความจำไว้ทุกกึ่งเดือน. ถ้าเป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังต้องทนนั่งฟังสิกขาบทอันห้ามไม่ให้จกันเป็นต้นนี้ จะเป็นการน่าอนาถใจเพียงใด.

เพียงเท่านี้ยังไม่พอ อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ, ที่บุพพารามเมืองสาวัตถี ขณะที่ภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมจะทำอุโบสถกรรม นั่งรอคอยพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ มีภิกษุที่ศีลต้องอาบัติ

เป็นมุลเฉทไม่เป็นสมณะแล้ว นั่งปนอยู่ในบริษัทนั้นด้วย, พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงปาติโมกข์ โดยตรัสว่า ภิกษุสงฆ์ไม่บริสุทธิ์. ภิกษุสงฆ์นั่งรออยู่จนปัจฉิมยาม ในที่สุดพระมหาโมคคัลลานะกำหนดรู้จักตัวภิกษุรูปนั้นได้ด้วยญาณ ฉุดตัวออกจากบริษัทไป, แม้กระนั้นพระองค์ก็ไม่ทรงแสดงและตรัสเป็นคำขาดว่า จำเดิมตั้งแต่วันนี้ไป ให้สงฆ์ทั้งหลายแสดงปาติโมกข์เอง พระองค์ไม่แสดง, แล้วตรัสพุทธภาษิตอันมีใจความกล่าวเปรียบว่า ในธรรมวินัยของพระองค์ ก็มีของดีวิเศษ ๘ อย่าง เช่นเดียวกับในมหาสมุทร. ดูเรื่องพิสดารในทสมสูตร มหาวรรค. อัฏ. อ.

ในบาลีนี้ไม่ได้กล่าวว่าปาติโมกข์ที่แสดงนั้นคืออะไร ทั้งอรรถกถาแห่งบาลีนี้ก็ไม่ได้กล่าวอธิบายไว้อย่างใดเลย จึงยังไม่ควรถือว่า ปาติโมกข์ที่ทรงแสดงนั้น คือสิกขาบท ๒๒๗ ข้อ หรือเป็นการแสดงด้วยหลักธรรมคล้ายครั้งแสดงโอวาทปาติโมกข์. พวกเราเข้าใจว่าทรงแสดงด้วยสิกขาบทต่าง ๆ แต่หาใช่มีจำนวนมากถึง ๒๒๗ ข้อ เหมือนที่แสดงกันในบัดนี้ไม่.

ในบาลีสูตรที่ ๖—๗—๘ (๓ สูตร) แห่งจตุตถวรรค ทุติยปัณณาสกที่ก. อ[๑]. มีพุทธภาษิตว่า "ภิกษุ ท.! สิกขาบท

---

๑. ไตร. ล. ๒๑ น. ๒๙๗ ป. ๕๒๖, ๕๒๗, ๕๒๘.

๑๕๐ถ้วนน ย่อมมาสู่อุทเทส(คือการนำขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์) ทุกกึงเดือน ซึ่งกุลบุตรผู้หวังประโยชน์ศึกษากันอยู่..." นี่แสดงให้เห็นว่า ครั้งพุทธกาลมีการแสดงปาติโมกข์ ด้วยสิกขาบทเพียง ๑๕๐ สิกขาบทถ้วน ๆ เท่านั้น ที่กล่าวถึง ๒๒๗ สิกขาบทไม่มีเลย, มามีในคัมภีร์วงศ์แห่งวินัยปิฎก ซึ่งเรียงคำพูดของผู้รวบรวมวินัยปิฎก ไม่ใช่พุทธภาษิต, บอกเป็นอุทเทสไป นับได้ ๒๒๗ สิกขาบท. นี่ทำให้เห็นว่ามีการเพิ่มเข้าอีกภายหลังแต่พุทธปรินิพพานก็ได้ โดยเฉพาะคอเมื่อร้อยกรองพระไตรปิฎกครั้งทำสังคายนาครั้งใดครั้งหนึ่ง. ท่านเหล่านั้นได้นำเอาสิกขาบทอื่น ๆ ที่ได้ทรงบัญญัติไว้ แต่ไม่ได้นับรวมเข้าไปในปาติโมกข์มานับรวมเข้าไปในปาติโมกข์อีก๗๗ สิกขาบท. จะเป็นสิกขาบทใดบ้าง ไม่มีหลักฐานในบาลี, เป็นเรื่องต้องสันนิษฐาน. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า ได้แก่เสขิยวัตร ๗๕ สิกขาบท และอนิยตอีก ๒ สิกขาบทนั่นเอง. ต่อมาได้สวดปาติโมกข์ด้วยสิกขาบท ๒๒๗ สิกขาบทมาจนถึงทุกวันนี้.

นี่คือลักษณาการแห่งภิกขุปาติโมกข์ ที่ได้กลายตัวเรื่อยมา และในบัดนี้สิกขาบท ๒๒๗ สิกขาบทนั้น ได้มีสิกขาบท

ที่เป็นหมันแท้ ๆ เสียแล้วประมาณถึง ๒๗ สิกขาบทเป็นอย่างน้อย. สงฆ์ในบัดนี้ยังคงสวดปาติโมกข์เดิมอยู่นั่นเอง. พฤติการณ์อันนี้ คงเนื่องมาแต่ครั้งยังไม่มีการเรียนภาษาบาลี ไม่รู้ว่าสิกขาบทที่สวดนั้นแปลว่ากระไรบ้าง จนมาถึงสมัยที่เรียนบาลีศึกษากันแล้ว ก็ยังสวดปาติโมกข์ ซึ่งบรรจุสิกขาบทอันเป็นหมันเสียหลายสิกขาบทไปตามเดิม. คณะที่สวดปาติโมกข์นี้เป็นนิจ จะได้รับยกย่องมากมาย, แต่ถ้าคณะใดตัดทอนที่เป็นหมันออกเพิ่มที่จำเป็นต้องใช้แทน จะถูกประณามว่า หักล้างพระพุทธบัญญัติ. ปาติโมกข์อันนี้จะเป็นประโยชน์ คือเป็นบันไดแห่งการตามรอยพระอรหันต์เหมือนอย่างเดิมหรือไม่ มันเป็นการยากที่จะกล่าว. แต่เราอาจกล่าวได้ว่า สิกขาบทในปาติโมกข์นั้นแต่เดิมมีจำนวนไม่ตายตัว.

ถ้าถามว่า "ในบัดนี้เราควรแก้ไขตัดทอนเพิ่มเติมจำนวนสิกขาบทในปาติโมกข์ที่สวดกันหรือไม่ ?" ก่อนแต่จะตอบควรคิดดูว่าครั้งแรกที่สุดทรงแสดงปาติโมกข์ด้วยหลักธรรมแก่

---

๑. ที่เป็นหมันอย่างตายตัว ก็คือสิกขาบทอันเกี่ยวกับภิกษุณี และของล่วงกาลเทศะ เช่นสันถัตที่ใช้หล่อด้วยขนเจียมเป็นต้น. และยังมีที่ไม่เป็นตัวสิกขาบท ปรับอาบัติอะไรเสียอีก ๕ สิกขาบท คือ อนิยต ๒ และอธิกรณสมถะ ๗, การที่พูดว่า ทรงศีล ๒๒๗ จึงพังดูชอบกล จนน่าจะทำความเข้าใจกันเสียใหม่.

ผู้ฟังซึ่งเป็นพระอรหันต์ล้วน, ต่อมามีการแสดงด้วยสิกขาบท ๑๕๐ ข้อ, ทั้งเธอว่ากว่าจะถึง ๑๕๐ ข้อนั้น คงมีที่แสดงด้วย ๕๐ ข้อ ๑๐๐ ข้อ มาบ้างแล้ว หรือที่แสดงไม่มีจำนวนข้อจำกัด เช่นแสดงเหมือนบาลีสามัญญผลสูตร (ซึ่งจะกล่าวในตอนต่อไป) เป็นต้น ก็คงมี, ต่อมาพระสังคีติกาจารย์เพิ่มเข้าอีก ๗๗ ข้อ เป็น ๒๒๗ ข้อแสดงมาจนทุกวันนี้. เห็นได้ว่าพระองค์หรือสาวกที่รู้พุทธประสงค์แท้จริง มุ่งประโยชน์เป็นใหญ่. เพราะฉะนั้นการที่จะชักสิกขาบทอันเป็นหมันออกเสียบ้าง แล้วเพิ่มสิกขาบทที่เห็นว่าสูง มีประโยชน์หรือจำเป็นกว่าสิกขาบทเหล่านั้นอันพระองค์ได้บัญญัติไว้แล้ว เข้าในสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ตามควร ก็น่าจะเป็นการกระทำที่มุ่งประโยชน์ตรงต่อพุทธประสงค์และเหตุการณ์ที่เป็นมาแล้วยิ่งเสียกว่ากระมัง ?

การถือจำนวนเป็นของขลัง น่าจะติดไปข้างงมงายมากกว่าการรู้จักเหตุผลกาลเทศะ ในฐานที่เป็นสาวกของพระองค์ผู้ประกอบด้วยมัตตัญญุตาธรรมอย่างยิ่ง. ขอให้คำนึงถึงพระพุทธานุญาตอันประกอบด้วยสัพพัญญุตญาณของพระองค์ผู้ทรงเห็นกาลไกล ที่ยอมให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ในเมื่อกาลสมัยล่วงไป ๆ. แต่พระสังคีติกาจารย์รุ่นทำสังคายนา

ได้ประกาศห้ามยกพระพุทธานุญาตนั้นเสียแล้ว ด้วยญัตติกรรม
อันสำแดงอธิบดีมาจนถึงทุกวันนี้. ท่านเองก็ล่วงลับไปหมด
แล้วเช่นนี้ ใครเล่าเป็นผู้ได้รับความเสียหายอันเกิดขึ้น ใครต้อง
เป็นเหมือนกับงมงาย สวดท่องสิกขาบทบางสิกขาบทซึ่งเป็นหมัน
เพราะล่วงกาลสมัยเหล่านั้น. ในที่นี้ไม่ได้ประสงค์ถึงกับให้เลิก
ถอน เป็นแต่สับเปลี่ยนเพื่อให้ที่เป็นหมันออกไป เอาที่ต้องการ
ใช้เข้าใส่แทนในส่วนที่ยกขึ้นเป็นปาติโมกข์เท่านั้น. ผู้ที่ตั้งใจ
จะตามรอยพระพุทธองค์ หรือพระอรหันต์ที่แท้จริง น่าจะ
ใคร่ครวญตัดทอนเอาเองเป็นส่วนตัว, และยึดถือเอาโดยนัย
ที่ตนเห็นว่าตรงต่อพุทธประสงค์มากกว่าก็เป็นสิ่งที่ทำได้เป็น
ภายในของตนเอง. ถ้าอยากจะรักษาประวัติศาสตร์ก็ควรให้
รักษาไว้ด้วยตำรา คือ วินัยปิฎก ส่วนที่ทำจริง ๆ ขอให้ได้
ประโยชน์จริง ๆ. ในครั้งกระโน้น สิกขาบททั้งหมดย่อม
สำเร็จประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์ตามนั้นทุกสิกขาบท. แต่ครั้งนี้
ไม่เป็นอย่างนั้นเลย.

ตามที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด สรุปได้ความว่าปาติโมกข์
ในที่นี้ คือจำนวนสิกขาบทที่ได้ยกขึ้นแสดงท่ามกลางสงฆ์ทุก

กงเดือน แต่มีการเปลี่ยนแปลงดังพรรณนามาแล้ว. และยิ่งกว่านั้นสิกขาบทนั้น ๆ ยังแตกต่างกันโดยสำนวนโวหารระหว่างบาลีพระสูตรและวินัย ซึ่งจะแยกกล่าวเป็นอย่าง ๆ ในตอนหลัง.

ในบาลีสูตรอื่น เช่นมหาอัสสปุรสูตรเป็นต้น ทรงเรียกสิกขาบทเหล่านี้ว่า สมาจาร จัดเป็นทางกาย วาจา ใจ เรียกว่า กายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจาร ตามลำดับ. ที่เป็นทางใจเช่นการยินดีในวัตถุอันไม่สมควรแก่สมณะ เช่น เงิน ทอง ทาสชายหญิง เป็นต้น. หลักฐานอันชี้ให้เห็นว่าทรงเรียกสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ว่าสมาจารนั้น มีมาในบาลีสักกปัณหสูตร[1] เล่าถึงเรื่องท้าวสักกะทูลถามว่า ภิกษุปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าปฏิบัติในปาติโมกขสังวร ? ตรัสตอบว่าผู้เว้นกายสมาจาร วจีสมาจารที่ไม่ควรเสพ และประพฤติกายสมาจาร วจีสมาจารที่ควรเสพ เช่นนี้เรียกว่าปฏิบัติในปาติโมกข-สังวร. เพราะฉะนั้นในหลัก ๒๓ ขั้น ตอนปุพภาคแห่งการตามรอยพระอรหันต์ ข้าพเจ้าจึงจัดสมาจารแห่งมหาอัสสปุรสูตรเข้าไปในปาติโมกขสังวร และเป็นอันว่ามโนสมาจารแห่งบาลีนั้น หมายถึงความยินดีในอกัปปิยวัตถุดังกล่าวแล้ว, และ

---

๑. สักกปัณหสูตร มหา. ที. (ไตร. ล. ๑๐ น. ๒๙๙).

มโนสมาจารที่เหลือจากนั้น ได้แก่อินทริยสังวรศีลบ้าง ปาฯัย สันนิสสิตศีลบ้าง.

๓. ปาติโมกข์อันมาในบาลีวินัย.

สิกขาบทเป็นปาติโมกข์อันปรากฏอยู่ในบาลีวินัยปิฎก เป็นสิกขาบทที่ได้ถูกเลือกคัดมาร้อยกรองจัดลำดับให้เรียบร้อย ตั้งแต่หนักที่สุดไปหาเบาที่สุดเป็นหมวดหมู่กันดี, เมื่อพระองค์ตรัสต้องไม่ได้ตรัสเป็นลำดับอย่างนี้ เพราะปรากฏว่าตรัสตามแต่เรื่องจะเกิดขึ้นก่อนหรือหลัง คละปนกันไปทั้งหนักและเบา. ผู้ประชุมจัดการร้อยกรองลำดับสิกขาบทเหล่านี้ คือที่ประชุมสงฆ์ครั้งทำสังคายนา อันเรียกว่าพระสังคีติกาจารย์. สิกขาบทที่จัดแล้วนี้ต่างกับสิกขาบทอันมาในบาลีพระสูตร ซึ่งไม่ได้เรียงตามลำดับหนักเบา ตรัสตามที่เห็นสมควร ทั้งไม่ได้ระบุชื่ออาบัติไว้ และแถมมีสิกขาบทอันเป็นพวกอาชีวปาริสุทธิศีลติดเนื่องอยู่ด้วยกัน.

ที่จริง ข้าพเจ้าควรกล่าวสิกขาบท อันเป็นปาติโมกข์ที่มีอยู่ในวินัยอย่างละเอียดทุกสิกขาบทไว้ในบทนี้ เพื่อเป็นหนทางศึกษาของผู้ตามรอยพระอรหันต์, แต่ข้าพเจ้าหาทำเช่นนั้นไม่ เพราะสิกขาบทส่วนมากเหล่านั้นอยู่นอกทางที่ผู้ตั้งใจเป็นธรรมจริง ๆ จะล่วงได้โดยมาก จะเป็นที่น่ารำคาญแก่ท่านพวกนั้น.

กล่าวไว้แต่หลักพอเป็นเครื่องกำหนดย่อมดีกว่า. ถ้ากล่าวโดยละเอียดก็เป็นเรื่องยืดยาวเกินขนาด. อีกประการหนึ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ ได้ทรงเรียบเรียงศึกขายทตามแนวนี้ไว้อย่างบริบูรณ์ชื่อว่าหนังสือวินัยมุขเล่ม ๑ ผู้อยากทราบรายละเอียดดูเอาจากหนังสือนั้น เป็นการดีกว่าที่จะยกมาในที่นี้ ให้เป็นการเนิ่นช้าแก่การอธิบายขั้นต่อ ๆ ไป และเป็นการซ้ำซากเนื่องด้วยวินัยเล่มนี้ผู้ศึกษากันมาแล้วแทบทุกคน.

ที่จริง—ศึกขายททั้งหลาย ถ้าหวังปฏิบัติอย่างเดียวก็ไม่ต้องศึกษามากมายนัก นอกจากจะศึกษาเอาไว้ตอบคำถามที่เขาซัก หรือไว้แก้ตัวเมื่อทำผิดเท่านั้น. เหตุแต่ว่าศึกขายทแทบทั้งหมด การล่วงย่อมมีเจตนาเป็นใหญ่. เมื่อเป็นผู้หวังปฏิบัติก้าวหน้าจริง ๆ ก็ยากที่จะมีเจตนาในการก้าวล่วงศึกขายท หรือทำความชั่วซึ่งตามธรรมดามนุษย์เรายอมรู้สึกตะขิดตะขวงใจเองอยู่แล้ว เช่นเดียวกับฆราวาสที่ไม่มีใครทำผิดกฎหมายโดยไม่รู้สึก แม้จะไม่ได้เรียนกฎหมายจบเป็นเนติบัณฑิต ก็ประมาณได้เองว่าเช่นนั้นต้องเป็นผิดกฎหมายแน่ โดยความตะขิดตะขวงอยากยังเกิดขึ้นมา เพราะธรรมดาฝ่ายสูงต้องเตือนให้. พวกหมอความรู้กฎหมายอย่างละเอียด ก็เพื่อ

ช่วยจำเลยมากกว่าอย่างอื่น. การเห็นแก่ความสะดวกสบาย ต่างหาก ทำให้คอยหาช่องโหว่ของวินัยอยู่เสมอ แม้ช่องเล็กน้อยก็หาจนพบ เพื่อความสะดวกสบายนั้น จึงทำให้เห็นไปว่าต้องศึกษายุบยิบหยุมหยิมไปทุกแง่. หรือมิฉะนั้นก็เพื่อการตอบปัญหารับประกาศนียบัตร อันมีจุดประสงค์ไปอีกทางหนึ่ง จากการตามรอยพระอรหันต, พระอรหันตชุดแรก ๖๐ องค์ บรรลุพระอรหันต์ได้โดยไม่รู้จักวินัยเหล่านั้นเลยแม้แต่ข้อเดียว. ท่านมีหลักกว้าง ๆ ในใจ ซึ่งความชั่วเหล่านั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้ นอกจากส่วนที่ไม่เกี่ยวกับเจตนา เช่น จีวรวิปวาสเป็นต้น, เพราะฉะนั้นการรู้หลักอย่างกว้าง ๆ หรือการไม่มีเจตนา ก็เป็นการเพียงพอที่จะให้ผ่านขั้นศีล บรรลุคุณอันสูงขึ้นไปโดยไม่ต้องสงสัยเลย.

หลักที่กำหนดได้ง่าย ๆ แห่งสิกขาบททั้งหมด คือ หลักที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ ทรงประมวลไว้มีแนวดังนี้ :—

๑. สิกขาบทพวกที่ทรงวางไว้เพื่อป้องกันไม่ให้คนเหยมโหด จนถึงรับอาชญาแผ่นดินชั้นอุกฤษฏ์ เช่นการลักและฆ่ามนุษย์เป็นต้น.

---

๑. วินัยมุข เล่ม ๑ หน้า ๑๙.

๒. ที่ทรงวางไว้เพื่อป้องกันการหลอกลวงโลกเลยงชพ เช่น อวดอุตริมนุสสธรรม คือ อวดมรรคผลเพื่อลาภหรือชื่อเสียงเป็นต้น.

๓. เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นคนดุร้าย เช่นไม่ให้ด่ากันตีกันเป็นต้น.

๔. เพื่อป้องกันความประพฤติชั่วเลว เช่นห้ามพูดปดพูดส่อเสียด และห้ามเสพสุราเป็นต้น.

๕. เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย เช่นห้ามแอบฟังความเป็นต้น.

๖. เพื่อป้องกันซุกซน เช่น ห้ามจกัน ห้ามเล่นน้ำ ห้ามซ่อนของของกัน เพื่อล้อเล่นเป็นต้น.

๗. เพื่อรักษาความนิยมตามที่นิยมกันในครั้งนั้น เช่น ห้ามขุดดิน ตัดต้นไม้เป็นต้น.

๘. เพื่อตรงตามธรรมเนียมของนักบวช เช่นห้ามฉันเวลาวิกาล หรือต้องได้รับประเคนเสียก่อนเป็นต้น.

เพียงเท่านี้ ก็พอเป็นหลักให้ผู้ตั้งใจปฏิบัติกำหนดได้เองว่า ถ้าทำเช่นนั้น ๆ จะเป็นการขัดต่อสิกขาบทข้อใดบ้าง ซึ่งมีหลักความมุ่งหมายวางไว้ชัดเจนดังนี้หรือไม่. แม้จะเป็นการยึดถือโดยอย่างกว้าง ๆ ไปทุกเหลี่ยมทุกมุม ก็ยังดีกว่าเป็นคนหลวม

หรือทำตนเป็นคนชนิดที่เรียกกันว่า "นักบุญ" หรือ "หัวหมอความ" ซึ่งไม่มีจุดประสงค์ต่อความบริสุทธิ์แท้จริง นอกจากปรารภตนและโลกเท่านั้น. ความรู้ในเรื่องศีล แม้มีมากจนจบหมด ก็สู่การมีศีลจริง ๆ เพียง ๔ ตัว อย่างกว้าง ๆ ดังว่ามาแล้วไม่ได้. ส่วนผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติได้สะอาดหมดจดบริบูรณ์ย่อมเป็นการประเสริฐที่สุด. แต่เวลาหรืออธรรมชาติมักไม่อำนวยให้เสมอไป หรือทุกบุคคล. การรู้จักกำหนดปฏิบัติอย่างกว้าง ๆ จึงสำคัญและฉลาดทันกาลยิ่งกว่า, โดยเฉพาะในกรณีอันรีบด่วนเกี่ยวกับการตามรอยพระอรหันต์ ซึ่งไม่เคยทราบถึงสิกขาบทอันหยุมหยิมเหล่านี้เลย.

๔. ปาติโมกข์อันมาในบาลีสุตตันตปิฎก

ปาติโมกข์หรือสิกขาบทอันมาในบาลีพระสูตรนั้น ล้วนเป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอง ในกระบวนพระองค์เอง หรือกุลบุตรผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระองค์ ย่อมสำรวมในปาติโมกข์ถึงพร้อมด้วยศีลเช่นนั้น ๆ, จึงต่างจากสิกขาบทในบาลีวินัยปิฎกซึ่งแทนที่จะคงเป็นพุทธภาษิตดังเรื่อง กลับเป็นคำของพระสังคีติกาจารย์ผู้รอยกรองคัมภีร์ เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว โดยเล่าเรื่องที่เกิดจนได้ทรงบัญญัติสิกขาบทว่าดังนั้น ๆ. ท่าน

เรียงลำดับเป็นพวก ๆ สรุปท้ายว่าเป็นสิกขาบทที่สงฆ์ต้องสวดทุกกึ่งเดือน. การบัญญัติสิกขาบทตามแนวในวินัยนั้น ทรงบัญญัติต่อเมื่อเกิดเรื่องเช่นนั้นขึ้นเสียก่อน จึงเป็นเวลานานกว่าจะได้สิกขาบทมีจำนวนเท่าที่เห็นอยู่บัดนี้. ส่วนปาติโมกข์ตามแนวบาลีพระสูตรนั้น แม้จะตรัสล่วงหน้าไปก่อนเกิดเหตุให้ครบทุกอย่างก็ได้ โดยตรัสเป็นแนวกว้าง ๆ ว่า ปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์ในสาสนานี้ต้องเป็นอย่างนี้ จึงไม่ได้ระบุออาบัติไว้ชัด เป็นแต่ขอกว่าไม่ควรทำ ถึงจะไม่เป็นตัววินัยที่ประกาศขึ้นใช้อย่างกฎหมาย แต่ก็เป็นหลักวินัยอันกว้างและกำหนดได้ง่ายส่วนหนึ่ง, ทั้งอยู่ในรูปพุทธภาษิตเดิม ไม่มีใครได้เคยแก้ไข ควรคิดอยู่. ส่วนความมุ่งหมายของการห้าม ย่อมตรงกันทั้งในทางบาลีวินัยและบาลีพระสูตร.

สิกขาบทตามแนวบาลีพระสูตรนั้น มีแนวที่กำหนดได้จากบาลีสามัญญผลสูตรหรือพรหมชาลสูตร ผู้ปรารถนาจงดูโดยพิสดารในที่นั้น[1] ณ ที่นี้จะกล่าวพอเป็นเค้าโครง. ท่านนิยมแบ่งกัน (เพราะพระไตรปิฎกของสยาม) ออกเป็น ๓ พวก คือ จุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล[2] ดังนี้:—

---

๑. ดูสามัญญผลสูตร ตอนบุพภาค

๒. การที่แบ่งดังนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่เหมาะเจาะนัก แต่ครั้นจะแสดงความเห็นไว้ในที่นี้ด้วย ก็ยังไม่ใช่โอกาส, ในที่นี้จะคงกล่าวไปตามที่ท่านแบ่งไว้ก่อน.

จุลศีล

เว้นจาก :— การฆ่า, การลัก, การเสพเมถุน, การพูดเท็จ, พูดส่อเสียด, พูดคำหยาบ, พูดเพ้อเจ้อ, การทำลายพืชคาม, การฉันในวิกาล, การดูขับร้องประโคม, การนั่งนอนบนเสนาสนะที่ไม่สมควร, การรับของไม่ควรรับ เช่น เงินทอง ทาสชายหญิง สัตว์พาหนะ ที่นา ที่สวน, การเป็นทูต, การล้อโกง และการทำร้าย.

มัชฌิมศีล

กล่าวซ้ำกับจุลศีลโดยมาก แต่กล่าวจำแนกชี้วัตถุอย่างละเอียดเป็นชนิด ๆ ไป เป็นจำนวนมากมาย เช่นหมวดห้าม การสะสมของไม่สมควรสะสมทุกชนิด, การเล่นคะนองอนาจาร, การคุยด้วยเดรัจฉานกถาต่าง ๆ, การทุ่มเถียงเกียงแย่งเรื่องลัทธิความเห็น ทุกหมวดจำแนกชี้เรียงอย่าง.

มหาศีล

มหาศีลกล่าวถึงการห้ามเดรัจฉานวิชาล้วน ได้แก่การทำกิจใช่ของสมณะเป็นหมวด ๆ ไป เช่น เป็นหมอทำนายโชค, หมอทำพิธี, หมอโรค, หมอแผล, หมอทำนายเสียงสัตว์, หมอดูลักษณะของ, หมอดูลักษณะสัตว์เลี้ยง, หมอทำนาย

สงคราม, หมอทำนายดินฟ้าอากาศ, หมอบวงสรวง, หมอประกอบยา. ทั้งหมดนี้ มีตรงกับสิกขาบทอันจัดเข้าในปาติโมกข์น้อย ตรงกับอภิสมาจาร หรืออาชีวปาริสุทธิศีลแทบทั้งนั้น. จำแนกชออย่างละเอียดอย่างเดียวกัน.

ตามนัยนี้ จะเห็นได้ว่าสิกขาบทในบาลีพระสูตรนี้ มีเฉพาะที่เป็นตัวศีลอันเป็นเครื่องอุปกรณ์หรือบาทฐานของการผึกใจ คือสมาธิอันสูงขึ้นไปเท่านั้น, หามีสิกขาบทอันหยุมหยิมหรือเป็นเพียงระเบียบ เช่นสิกขาบทบางพวกในปาติโมกข์แห่งวินัย เช่น สิกขาบทเกี่ยวด้วยนางภิกษุณี, การเก็บ-รักษา-ใช้ของใช้สอย เช่น บาตรจีวร ลงไปจนถึงอย่างต่ำเช่นห้ามไม่ให้จีวรกัน ไม่ให้หลอกผีกัน ไม่ให้ซ่อนของๆกันเพื่อล้อเล่น ซึ่งตามธรรมดาของผู้ใคร่ในธรรมแท้ ก็ไม่มีอาการชนิดนี้อยู่เองแล้ว. ผู้ศึกษาควรรู้จักสิกขาบทอันเกี่ยวกับความประพฤติทสูงขึ้นไป และที่เป็นเพียงระเบียบเครื่องฉากกั้นขัดเกลาอย่างหยาบ ๆ ดังที่ว่ามานี้เถิด จะเป็นหนทางให้รู้จักแก่นที่แท้ของปาติโมกข์ยิ่งขึ้น ข้อนี้จะเป็นการเขากายเขาใจ และรู้สึกว่าสิกขาบทที่ต้องสำรวมระวังอย่างตึงอกตึงใจนั้น ไม่มีก็ไม่ประพฤติกริยาเช่นนั้นอยู่เองแล้ว, เพราะตามธรรมดา ตนสิกขาบทพวกนั้น มีไว้สำหรับภิกษุที่หยาบคายซุกซนเกินประมาณ

ดอก. ทำได้เช่นนี้จะเกิดฉันทะในการก้าวหน้าเพื่อการปฏิบัติขั้นสูง.

๕. ปาติโมกข์กับวินัยต่างกันอย่างไร ?

เมื่อประสงค์ความกว้าง ๆ คำว่าปาติโมกข์หมายถึงธรรมขั้นละกิเลสทางใจ เช่น พระบาลีโอวาทปาติโมกข์เป็นต้น นั่นฉันใด คำว่า วินัย ก็ฉันนั้น.

คำว่า "วินัย" แปลว่า นำไปหมดไม่มีเหลือ, นำไปอย่างวิเศษ, นำทำให้พินาศ หมายเอานำความชั่ว. ตามที่รู้และเข้าใจกันโดยมากย่อมมีว่า ปาติโมกข์กับวินัยเป็นอันเดียวกัน คือวินัยก็ได้แก่ศีลของภิกษุ โดยใจความว่า สิกขาบทนั้น เป็นเครื่องนำความชั่วทางกายและวาจาออกเสีย หลักนี้ย่อมถูกเฉพาะในชั้นต่ำตามที่รับรู้กันอยู่โดยมาก แต่เมื่อจะกล่าวให้ลึกซึ้งแล้ว คำว่า "วินัย" หมายถึงการนำกิเลสออกเสียได้หมดจดสิ้นเชิงด้วย แต่มีน้อยคนที่มีความหมายกว้างขวางเช่นนี้อยู่นัก ยิ่งในสมัยนี้แล้ว แทบจะไม่มีใครพูดว่าวินัยได้แก่การละกิเลสได้หมดจดสิ้นเชิงเลย พระองค์ได้ตรัสคำนี้ไว้ในบาลี สัตตก. อ.[๑] ว่า :—

---

๑. ปฐมสูตร วินัยวัคค์ สัต. อ. (ไตร. ล. ๒๓/๑๔๒/๓๒).

ภิกษุ ท.! ภิกษุต้องประกอบด้วยธรรม ๗ อย่าง จึงจะชื่อว่าผู้ทรงวินัย. ธรรม ๗ อย่างคืออะไรบ้าง? ๗ อย่าง คือ รู้จักอาบัติ, รู้จักอนาบัติ, รู้จักอาบัติเบา, รู้จักอาบัติหนัก, เป็นผู้มีศีลสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจร เห็นภัยในโทษแม้มีประมาณน้อย ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย, ได้ฌานทั้งสี่ซึ่งเป็นธรรมอันยิ่งส่วนใจ เป็นเครื่องอยู่สุขในทิฏฐธรรมโดยง่าย. ทำให้แจ้งเจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฏฐธรรมนี้ เพราะหมดอาสวะทั้งหลาย, ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ อย่างนี้แล ชื่อว่าเป็นผู้ "ทรงวินัย."

ถ้ากล่าวโดยหลักนี้ วินัยย่อมสูงกว่าปาติโมกข์ตามที่เราเข้าใจกันทั่วไป. นำมาบรรยายให้ลึกซึ้งในที่นี้ ก็เพื่อประดับความรู้ให้กว้างขวางเท่านั้น.

๖. ปาติโมกขสังวรเนื่องกับมรรยาทและโคจร

ในบาลีทั้งหลาย เช่นสามัญญผลสูตรเป็นต้น เมื่อกล่าวถึงศีลแล้ว ย่อมกล่าวถึงอภิสมาจาร คือ มรรยาทและโคจรติดต่อกันไปทุกแห่ง ดังว่า "....เธอย่อมสำรวมในปาติโมกข-สังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นภัยในโทษ

แม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย...”
โดยนัยนี้เป็นอันว่าอภิสมาจารและโคจร รวมทั้งอยู่ในขั้น
ปาติโมกขสังวรนั่นด้วย.

อภิสมาจาร. คือสิกขาบทเล็กน้อยเป็นจำนวนมาก อัน
เกี่ยวด้วยมรรยาทอันภิกษุควรประพฤติให้ยิ่งขึ้นไป เกี่ยวกับ
อนามยบาง เครื่องบริขารบาง อาหารบาง บุคคลบาง เรียกว่า
อภิสมาจาร หรืออาภิสมาจาริยกาสิกขา มาในวินัยปิฎกพวก
ขันธกะ คู่กันกับสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ ซึ่งเรียกว่า อาทิ-
พรหมจาริยกาสิกขา หรือวงค์. สิกขาบทพวกอภิสมาจาร
มีจำนวนมากมายเหลือประมาณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระยาวชิรญาณ ได้ทรงร้อยกรองไว้เป็นหมวดหมู่เรียบร้อย
สะดวกแก่การศึกษาในวินัยมุข เล่ม ๒ ผู้ศึกษาพึงตรวจค้น
จากที่นั่น. ณ ที่นี้แสดงแต่หัวข้อพอเป็นเครื่องกำหนด คือ :—

๑. มรรยาทอันพึงประพฤติให้ถูกต้องในการบริหารร่างกาย :

๒. ,, ,, ,, การใช้และรักษาเครื่องบริขาร.

๓. ,, ,, ,, การอาศัยกันระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย.

๔. ,, ,, ,, การประพฤติวัตรอันเป็นกิจและ
ธรรมเนียม.

๕. มรรยาทอันพึงประพฤติการเคารพกันตามลำดับชั้น.
๖. ,, ,, ,, การจำพรรษา.
๗. ,, ,, ,, การอุโบสถกรรม.
๘. ,, ,, ,, การติดต่อกับคฤหัสถ์.
๙. ,, ,, ,, การบริโภคของต่างชนิด.
๑๐. ,, ,, ,, การถือสิทธิในสิ่งของ (นานาภัณฑะ).
๑๑. ,, ,, ,, การทำวินัยกรรม เช่นแสดงอาบัติ.
๑๒. ,, ,, ,, เรื่องเบ็ดเตล็ดเช่นขออารักขา.

สิกขาบทเหล่านี้ ปรับอาบัติทุกกฎแทบทั้งนั้น นอกจากบางอย่างปรับถึงถุลลัจจัย ซึ่งมีน้อยสิกขาบทเต็มที. เป็นสิกขาบทอันพึงประพฤติเพียงเพื่อไม่ให้หมู่ภิกษุมีมรรยาทเลวไปกว่าชาวบ้าน ในส่วนที่มีการถือตรงกัน เช่นการรักษาเครื่องใช้สอยเป็นต้น. และเพื่อเป็นขนบธรรมเนียมอันประณีตสำหรับสงฆ์เอง จะได้เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ในส่วนที่แปลกจากที่ชาวบ้านทำกันอยู่, และเป็นสิกขาบทที่หมุนให้เหมาะสมัยได้ทุกกาล ผิดกับสิกขาบทอันเรียกว่าปาติโมกข์.

โคจร. คือบุคคลและสถานที่อันภิกษุควรไปมาหาสู่ ได้แก่สถานที่ซึ่งไม่นำให้เกิดอันตรายทั้งทางกาย เช่นถูกทำร้าย

และทางใจ เช่นถูกกิเลสมีราคะเป็นต้นครอบงำ, ตรงกันข้ามกับ อโคจร คือ สถานที่อันภิกษุไม่ควรเที่ยวไป ระบุไว้ในบาลี ๖ อย่าง คือหญิงแพศยา หญิงหม้าย สาวเทื้อ ภิกษุณี บัณเฑาะ (คนถูกตอน) และร้านสุรา. ที่เหล่านี้ภิกษุไม่ควรไปหรือเกี่ยวข้อง เว้นไว้แต่มีธุระอันเป็นกิจลักษณะ. แต่แม้ท่านระบุไว้เพียงหกอย่างก็จริง ถ้าบุคคลหรือสถานที่อันให้เกิดอันตรายได้อย่างเดียวกันแล้ว ถึงจะไม่ได้บัญญัติห้ามไว้ตรงชื่อ ภิกษุควรเว้นสิ้น. พระองค์ทรงกล่าวเปรียบภิกษุผู้เที่ยวไปในอโคจรว่า เหมือนโคที่เที่ยวไปในถิ่นแห่งเสือและราชสีห์, แกะขนยาวเข้าไปสู่เชิงหนาม, นกบินเข้าไปในขิดลมกรด (เวรัมภา,) และเต่าปลาอันเที่ยวไปในเขตที่ดักของชาวประมงเป็นต้น. แม้จะเป็นผู้ประพฤติดีอย่างอื่นอยู่บ้าง แต่ถ้าเสพอโคจรแล้วย่อมรับอันตรายซึ่งบางทีถึงกับฉิบหายจากพรหมจรรย์ทีเดียว. และโทษที่ต้องได้รับแน่นอนเสมอก็คือเป็นที่เกลียดชังของเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกัน.

๗. การประชุมทำปาติโมกข์

ข้าพเจ้าเข้าใจว่า การประชุมทำปาติโมกข์ของสงฆ์ในบัดนี้ ยังไม่ได้ผลตรงตามความเป็นจริงนัก นอกจากผู้พึง พึง

บาลีปาติโมกข์ทสวดไม่ทัน หรือบางทีก็ไม่ออก (เพราะไม่เคยเรียนบาลี) แล้ว อาการที่กระทำก็ติดจะขัดไปในส่วนพิธีเสียมากกว่า จะได้ผลจริง ๆ. มักจะถือกันว่า ศึกษาวินัยเอาด้วยภาษาไทยเป็นการรู้ไว้ปฏิบัติก็พอแล้ว ส่วนที่ลงอุโบสถเป็นภาษาบาลีเร็วปรื๋อ ก็เพียงเพื่อรักษาธรรมเนียมการลงปาติโมกข์ไว้เท่านั้น. ตามธรรมดา พระสงฆ์ไม่ได้พูดภาษาบาลีกัน แม้พูดช้า ๆ ก็ยังฟังกันไม่ถูก เพราะไม่ชินหู ใคร่ครวญแล้ว ทำให้คิดไปว่า การสวดก็เหมือนนกแก้วพูด ผู้นั่งฟังก็เหมือนนั่งฟังนกแก้วพูด. ไม่ค่อยมีภิกษุใดเคยแสดงโทษเปิดเผยอาบัติของตนขึ้นมา ในขณะที่สวดปาติโมกข์ ดังที่กล่าวไว้ในบาลีเลย. ทั้งนี้เป็นเพราะพระสงฆ์ในบัดนี้ ส่วนมากนิยมแสดงอาบัติเสียก่อนลงปาติโมกข์ให้สิ้นเชิงทุก ๆ ชออาบัติ ถึงสงฆ์บางพวกจะจำแนกชออาบัติแสดง บางพวกไม่จำแนกชอ ก็คงได้ผลเท่ากัน เพราะพวกที่จำแนกชอ ก็จำแนกไปจนหมดชออาบัติ ทั้งที่บางคราวตนหาได้ต้องอาบัติครบทุกชอที่แสดงนั้นไม่ เป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งว่า จะต้องแสดงอาบัติก่อนลงปาติโมกข์เท่านั้น.

ที่จริง การสวดปาติโมกข์ไปทีละสิกขาบท ก็เพื่อให้ผู้ฟังคอยกำหนดไล่ตามไปในใจทีละสิกขาบทเหมือนกัน เมื่อถึง

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

อาบัติที่ตนทำล่วงแล้วยังไม่ได้แสดงก็จะนกได้. และมีการแสดงอาบัติท่ามกลางสงฆ์, ถ้าเป็นอาบัติวุฏฐานคามินี คือ สังฆาทิเสส ก็จะได้ขอกผัดไปกระทำคืน ตามโอกาสที่ควร. เมื่อไม่มีอาบัติก็จะได้มีในศีลวิสุทธิของตนอย่างมากมาย ซึ่งเป็นบาทฐานอย่างสำคัญของจิตวิสุทธิประการหนึ่ง.

แม้พุทธภาษิตในบาลี ติก. อ.[๑] จะกล่าวว่า ไม่มีใครอาจพึงการบรรลุโลกุตตรธรรมเพราะการล่วงสิกขาบทเล็กน้อยเหล่านี้จริง แต่การสะเพร่าต่อการชำระอาบัติเช่นนี้ จะทำให้กลายเป็นนิสัยขี้อาบัติ หรือเฉย ๆ ต่ออาบัติ ปราศจากโอตตัปปะยิ่งขึ้นทุกที ถึงกับปกปิดอาบัติชั่วหยาบได้โดยง่ายดาย. ในบุคคลแม้ว่ามีภิกษุมากขึ้น ส่วนการออกจากอาบัติวุฏฐานคามินีก็ยิ่งน้อยลงจนหายาก ระเบียบวุฏฐานคามินีเกือบเป็นหมัน. แต่ก็คิดเหมือนไม่ใคร่มีใครเชื่อเหมือนกันว่า ภิกษุในบัดนี้ ล่วงอาบัติชั่วหยาบน้อยกว่าครั้งพุทธกาล. อาบัติชั่วหยาบที่เกี่ยวกับตนผู้เดียว เช่น สัญเจตนิกสิกขาบท ปฐมสังฆาทิเสส เป็นต้นนั้น ตามบาลีเล็งถึงว่ามีผู้ต้องกันบ่อย ๆ และประกาศตนเองอย่างโจ่งแจ้งเปิดเผยทั่วไปในหมู่สงฆ์ บัดนี้เหมือนไม่มีใคร

---

๑. ฉัฏฐสูตร จตุตถวัคค์ ทุติยปัณณาสก์ ติก. อ. (ไตร. ล. ๒๐ น. ๒๔๗ ป. ๕๒๖).

ต้อง หรืออยู่กรรมเพราะสิกขาบทอันเกี่ยวกับตนผู้เดียว และเป็นภายในเช่นสิกขาบท. ถ้าไม่ให้ปรับเอาการทำปาติโมกข์พอเป็นพิธีแล้ว จะให้ปรับเอาอะไรเล่า? ที่ว่าทำพอเป็นพิธี ก็คือไม่ได้อบรมให้เกิดหิริโอตตัปปะ ในสันดานอย่างแท้จริงนั่นเอง, เพราะการลงปาติโมกข์นั้น แทบจะกลายเป็นการไปทนนั่งรำคาญ เมื่อยหลังในโบสถ์ชั่วโมงหนึ่งไปเสียแล้ว วัตถุไม่มีกฎแข็งแรง จะมีผู้ไม่ลงประชุมปาติโมกข์เป็นอันมาก เพราะไม่มีใครอยากไป นี่เป็นโทษของการทำอนๆ มาเคยทำแต่พอเป็นพิธีเหมือนกัน. ครั้งพุทธกาล แม้ภิกษุผู้อยู่ป่าก็ยังอุตส่าห์มาประชุมปาติโมกข์ ด้วยใจและการกระทำอันเป็นธรรมแท้จริง ซึ่งขอให้เรา, ภิกษุสงฆ์ในบัดนี้ พยายามให้เป็นเช่นนั้นยิ่งๆ ขึ้นไปกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้เถิด ! จะได้ผลที่แท้จริงอันเป็นมั่นไถ้นั้นต้นของการก้าวขึ้นสู่รอยของพระอรหันต์.

บาลีสั้นๆ แต่แสดงหลักของการประชุมปาติโมกข์ที่ได้ผลจริงตามพุทธประสงค์นั้น คือ บาลี โคปกโมคคัลลานสูตร[๑] ตอนหนึ่งเป็นภาษิตของพระอานนท์ ว่า :-

---

๑. โคปกโมคคัลลานสูตร เทวทหวัคค์. อุปริ. ม. (ล. ๑๔/๘๘/๑๐๕)

"พราหมณ์! สิกขาบทเป็นปาติโมกข์ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้รู้เห็น เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ชอบเอง ทรงบัญญัติแสดงแล้ว แก่ภิกษุทั้งหลายมีอยู่, พวกเราก็คนก็ตาม, ครั้นถึงวันอุโบสถ, ก็เข้าไปอาศัยเขตบ้านอันหนึ่ง ทั้งหมดประชุมเป็นพวกเดียวกัน. ปาติโมกข์ของภิกษุใดเป็นไปได้ (คือแสดงได้) เราทั้งหลายก็เชิญภิกษุนั้นให้แสดง. เมื่อเธอกำลังสวดอยู่ อาบัติหรือโทษก้าวล่วงของภิกษุใดมีอยู่ เราทั้งหลายก็ให้ภิกษุนั้นทำเสียตามธรรมตามคำสอน เขาจะเข้าใจว่า ภิกษุทั้งหมดให้ทำก็หามิได้ ธรรมต่างหากที่บังคับให้เขาทำ." ดังนี้.

การประชุมปาติโมกข์เช่นนี้ เป็นการปกครองสงฆ์ให้เป็นไปโดยสามัคคีธรรม ราบรื่นหมดจดสะอาดแท้, ทั้งอบรมให้เป็นผู้มีปรกติเห็นเป็นภัย แม้ในโทษที่เล็กน้อยเนืองๆ จากเห็นแก่ธรรมเป็นใหญ่ด้วย.

๒. สังวรคืออะไร ?

คำว่า สังวร แปลตามพยัญชนะว่า กั้นหมด คือเอาความได้แก่ การยับ, กั้น, อุด, ระวัง, ไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้นในตน เรียกสั้นๆ ว่า "การสำรวม" จะแยกอธิบายในทีนี้

สองประเภท คือการสำรวมโดยทั่วไป และสำรวมเฉพาะ ปาติโมกข์ ซึ่งกล่าวถึงในขั้นนี้.

๑. การสำรวมทั่วไป.

ในบาลีกล่าวการสำรวมไว้โดยหลักต่าง ๆ กัน ส่วนมากกล่าวตามหลักทวารทั้งหก อันเป็นทางนำมาและเกิดขึ้นแห่งความชั่วภายในใจ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเอง ท่านจึงสอนให้ระวังประตู ๖ แห่งนี้ เรียกว่าสำรวมอินทรีย์, การสำรวมชนิดนี้เรียกว่า อินทรียสังวร จัดเป็นศีลอีกประเภทหนึ่งต่อลำดับจากปาติโมกขสังวรศีล, เป็นอันว่าไม่ต้องพรรณนาในที่นี้ จะไว้กล่าวในขั้นต่อไปคือขั้นที่ส อันเป็นขั้นแห่งศีลนั้นโดยตรง.

ในบาลีอื่นอีกบางแห่ง ตรัสย่นทวารอันบุคคลพึงสำรวมไว้เพียง ๓ คือ กาย วาจา ใจ ดังตัวอย่างพุทธภาษิตว่า :-[๑]

> "การสำรวมด้วยกาย เป็นการดี, การสำรวมด้วยวาจาเป็นการดี, การสำรวมด้วยใจ เป็นการดี, การสำรวมได้ทุกแห่ง เป็นการดี, ผู้มีความละอายต่อบาปสำรวมได้ทุกแห่ง เราเรียกว่าผู้รักษาตัวได้."

---

๑. อัปปกสูตร สคาถ. สำ. (ไตร. ล. ๑๕/๑๐๖/๓๓๕).

อีกชนิดหนึ่ง ท่านกล่าวการสำรวมไว้อย่างกว้างโดยอาศัยธรรมอันเป็นเครื่องสำรวมนั่นเองเป็นหลัก เรียกว่าสังวร ๕ อย่าง คือ:-

๑. ศีลสังวร สำรวมด้วยศีล. ได้แก่การสำรวมแห่งปาติโมกขสังวรศีลนั่นเอง จะไว้กล่าวในประเภทหลังของตอนนี้.

๒. สติสังวร สำรวมด้วยสติ. ได้แก่การมีสติคอยระวังรักษาทวารทั้งหกหรือสามดังกล่าวแล้วข้างต้น. สตินี้เป็นเครื่องปิดกั้นความชั่วได้อย่างดี ดังอนุรุทธภาษิตกล่าวว่า "นี่กวยสสนา พึงทำสติปฏิฐานอันสูงสุด ให้เป็นเหมือนเครื่องกั้นทวารทั้งหก แล้วฆ่ากิเลสอันเข้าไปข้องติดอยู่ที่ข่ายนั่นเสีย," แม้พระผู้มีพระภาคเองก็ทรงตรัสไว้ว่า "ภิกษุ ท.! ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะอยู่เถิด. นี่เป็นอนุสาสนีของเราแก่พวกเธอทั้งหลาย."[1] และ "ภิกษุ ท.! อริยสาวกผู้มีสติเป็นนายประตู ย่อมละอกุศลและทำกุศลให้เจริญได้ ย่อมละสิ่งมีโทษ และทำสิ่งปราศจากโทษให้เจริญได้ ย่อมบริหารตนให้หมดจดได้." ถ้ากล่าวสั้นๆก็คือ การรู้สึกตัวทั่วพร้อมย่อมป้องกันโทษหรือความชั่วได้.

---

๑. มหาวาร. สำ. (ไตร. ล. ๑๕/๑๕๑/๖๘๔).

๓. ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณคือความรู้. ผู้รู้จนาคัมภีรวสุทธิมรรคกล่าวว่า ย่อยสันนิสสิตศีลหรือการเสพย่อยสิ่โดยปราศจากโทษ อันภิกษุจะสำรวมได้ด้วยสังวรน, และยังหมายความกว้างไปถึงปัญญาเครื่องกำจัดกิเลสและความชั่วเหล่าอน. พระพุทธภาษิตทรงตอบแก่อชิตมาณพว่า

"……กระแส (คือกิเลส) เหล่านั้น บุคคลจะปิดเสียได้ด้วย ,, ๘๘ ปัญญา. นกคือญาณสังวรนั่นเอง. กล่าวสั้นๆ ว่า ความฉลาดรู้เท่าถึงการณ์ ย่อมป้องกันโทษหรือความชั่วได้.

๔. ขันติสังวร สำรวมด้วยขันติคือความอดทน. การอดทนต่อความหนาวร้อน และวาจาอันแสลงหูได้ ย่อมปิดกั้นความชั่วอันจะเกิดขนภายใน หรือปรากฏออกมาถึงภายนอก หรือบางทีถึงกับกำจัดให้หมดไป. ขาดความอดทนเมื่อใด ก็เป็นการเปิดช่องให้ความชั่วเกิดขึ้นเมื่อนั้น. ภิกษุผู้ไม่อดทนต่อความเจ็บ อาจฆ่ายุงเป็นต้นเมื่อใดก็ได้, ไม่อดทนต่อความโกรธ อาจฆ่าเพื่อนฝูงกันเมื่อใดก็ได้, ลูกอาจฆ่าบิดามารดาของตนเพราะความโกรธได้. ขณะเมื่อสติหรือความรู้ยังเกิดขึ้นไม่ทันกาล ควรมีการอดทนไว้ก่อน, บางครั้งความชั่วหมดโอกาสโดยลำพังขันติ ไม่ต้องเดือดร้อนถึงสติหรือญาณก็มี, บางครั้งสติหรือญาณต้องเกิดก่อนขันติก็มี

จงเป็นอันว่า ขันติหรือการทนอดกลั้นไว้ก่อนให้ทันท่วงที ย่อมป้องกันโทษหรือความชั่วได้.

๕. วริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร. เป็นการเหมาะที่สุดที่ท่านจัดสังวรข้อนี้ไว้เป็นข้อสุดท้าย เพราะเป็นการสำรวมที่ยืดยาวสม่ำเสมอตลอดเวลาไม่ขาดระยะ อย่างที่เรียกว่าตั้งหน้าทำจนกว่าจะถึงที่สุด. ในบาลีทั้งหลายเรียกการละอกุศลวิตกและการระวังไม่ให้อกุศลวิตกเกิดขึ้นว่า "วิริย" "วริยะ" เป็นวริยะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์โดยตรง, จะหมายมาถึงความชั่วทางกายวาจาอันเป็นส่วนศีลด้วยก็ได้ โดยอ้อม.

วริยะทั่วไป รู้ได้โดยบาลี[๑] ที่ตรัสว่า "ภิกษุ ท.! ภิกษุในสาสนานี้ ย่อมปลูกฉันทะ ย่อมพยายาม ย่อมปรารภความเพียร ย่อมประคับประคองตั้งไว้ซึ่งจิต (ในการกระทำ) - เพื่อการไม่บังเกิดแห่งสิ่งอันเป็นอกุศลลามก ซึ่งยังไม่บังเกิดขึ้น ๑, - เพื่อการละสิ่งอันเป็นอกุศลลามก อันบังเกิดขึ้นแล้ว ๑, - เพื่อการบังเกิดขึ้นแห่งธรรมเป็นกุศล อันยังไม่บังเกิดขึ้น ๑, - เพื่อความตั้งมั่น ความไม่เลอะเลือน ความเจริญโดยยิ่ง ความไพบูลย์ ความงอกงาม แห่งธรรมเป็นกุศล

---

๑. มหาสติปัฏฐานสูตร มหา. ที. (ไตร. ล. ๑๐/๓๔๙/๒๔๔).

อันยังเกิดขึ้นแล้ว ๑. ภิกษุ ท. ! (ธรรมส่อย่าง) นี้ เรา
เรียกว่า ความเพียรโดยชอบ."

ผู้ศึกษาใคร่ครวญดูถึงธรรมส่อย่างนี้ให้ทราบชัด ก่อนม
ทราบได้เองว่า จะเป็นเครื่องกดกันความชั่วของผู้ปฏิบัติได้
เพียงไร, และนอกจากกดกันความชั่วแล้ว จะเป็นการปลุกฝัง
ความดีด้วย. ที่จริงการสำรวมด้วยความเพียร คือการตั้งหน้า
ขัดอุดความชั่ว โดยไม่เปิดช่องให้มันเกิดขึ้นแม้แต่น้อย. บาล
บางแห่งตรัสเรียกอาการแห่งความเพียร ว่าเป็นความไม่ระมาท
ส่วนหนึ่งด้วย.

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการแยกกล่าวเฉพาะข้อ ซึ่งหมาย
ความว่าเพียงข้อเดียว ก็สามารถขัดกันความชั่วส่วนนั้นๆ โดย
เฉพาะได้ แต่ถ้าจะกล่าวให้เนื่องกัน คือต้องใช้ทั้งห้าข้อใน
เรื่องเดียวกันเนื่องกัน อันอาจมีได้ในบางคราวแล้ว ย่อม
กล่าวให้เนื่องกันได้ดังนี้ว่า ขั้นแรกตั้งใจสำรวมด้วยการเว้น
อันเรียกว่าศีลสังวร, แต่ต้องอาศัยสติสังวรควบคุมให้เว้นอยู่
เสมอ หรือรู้สึกตัวในเมื่อคิดจะไม่เว้น, แต่ลำพังสติอย่างเดียว
อาจควบคุมไม่ตรงทางนัก จึงควรมีความรู้จักผิดชอบ อัน
เรียกว่า ญาณสังวรเข้าประจำอยู่ด้วย, ถ้าเกิดการยากลำบาก

ในการสำรวม ก็เป็นหน้าที่ของสันติสังวรจะต้องอดทน, ถ้าจะต้องตั้งหน้าทำไปนาน ๆ วิริยสังวรย่อมรับภาระอันนี้. ถ้าถือตามแนวที่เนื่องกันดังนี้ ปาติโมกขสังวรก็อาศัยสังวรครบทั้งห้าอย่าง. แม้ข้อปฏิบัติอย่างอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน.

๒. การสำรวมเฉพาะปาติโมกข์.

ดังกล่าวมาแล้วว่า สำรวมปาติโมกข์นั้น คือศีลสังวรอันเป็นข้อต้นแห่งสังวรห้าอย่าง. ในที่นี้ ข้าพเจ้าอยากถือเอาหลักของท่านผู้รจนาคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่กล่าวว่า "เจตนาอันเป็นเครื่องงดเว้น เป็นศีล." เพราะเมื่อถือตามนัยนี้ ก็เป็นอันว่าศีลสังวรคือ การสำรวมด้วยเจตนาเป็นเครื่องเว้นนั่นเอง เป็นการเข้าใจได้ง่ายไม่ต้องการคำอธิบาย และชัดเจนเหมือนสังวรสี่อย่างข้างปลาย.

เจตนาเป็นเครื่องเว้น ตามศีกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ ย่อมคอยตักเตือนใจภิกษุไม่ให้ล่วงศีกขาบทนั้น ๆ. อาการที่เธอไม่ก้าวล่วงศีกขาบทนั้น ๆ ด้วยกาย วาจา ให้สะอาดหมดจดเฉยอยู่ได้ด้วยการคอยควบคุม นั่นแหละคือ <u>การสำรวมในปาติโมกข์.</u> ซึ่งสำเร็จได้ด้วยศีลสังวร หรือการสำรวมด้วยการเว้น. กล่าวสั้น ๆ ว่า การละเว้น นั่นเป็นการสำรวม

ชนิดที่ใคร ๆ ก็เห็นได้เองอยู่แล้วว่า เป็นเครื่องยึดกันความชั่วได้อย่างไรและเพียงไร.

๓. ศีล คือ อะไร ?

ภายใต้กรณีที่ปาติโมกขสังวรก็เป็นศีลอันหนึ่ง เช่นเดียวกับศีลอีกสามหมวด จึงควรอธิบายใจความของคำว่าศีลเสียในที่นี้ด้วย, เมื่อถึงนิทเทสแห่งศีลอีกสามหมวด คือ อินทรียสังวร อาชีวปาริสุทธิ และปัจจัยสันนิสิตศีลในขั้นต่อไป จะไม่ต้องอธิบายอีก ให้ถือเอาใจความในอรรถของคำว่า "ศีล" อย่างเดียวกันกับในที่นี้. จะอธิบายเป็นข้อ ๆ ไป ตามแนวที่ท่านกล่าวไว้ในวิสุทธิมรรค ตอนศีลนิทเทส.

๑. อะไรเป็นตัวศีล ?

คำตอบของท่านพระสารีบุตรในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามีว่า เจตนาคิดงดเว้นในการล่วงสิกขาบทนั้น ๆ เป็นตัวศีล. หรือเจตสิกอันได้แก่ความรู้สึกภายในใจ ในการงดเว้นนั้น ๆ เป็นตัวศีล. หรือความรู้สึกอันไม่ติดต่อกับวัตถุที่ตนจะล่วงก็เป็นตัวศีล. และหรือการไม่ก้าวล่วงของบุคคลที่สมาทานสิกขาบทแล้วนั่นแล เป็นตัวศีล.[๑]

---

๑. วิสุทธิมรรค ศีลนิเทส ภาค ๑.

๒. ที่เรียกว่า ศีล เพราะเนื่อความว่ากระไร ?

อธิบายว่า[๑] ว่า เพราะอรรถคือเนื่อความว่า ปรกติ กล่าว คือความสงบ ไม่วุ่นวายของกายและวาจานั่นเอง จึงได้เรียกว่าศีล, อาจารย์บางหมู่อธิบายอรรถแห่งศีลกว้างออกไปอีกว่าเป็นของสูงสุด, เป็นเงื่อนต้น, เป็นของเยือกเย็น, เป็นของควรเสพ จึงได้ชื่อว่า ศีล ดังนี้แล.

๓. อะไรเป็นลักษณะเครื่องให้สังเกตของศีล ?

ตอบว่า ศีลแม้จะมีหลายประเภทด้วยกัน แต่มีความปรกติเป็นลักษณะเสมอกันหมดทุกประเภท. เปรียบเหมือนรูปต่าง ๆ แม้แปลกกันโดยสีหรือสัณฐาน ก็มีการเห็นได้ด้วยตาเป็นลักษณะเสมอกันหมดฉะนั้น.

๔. อะไรเป็นรสของศีล ?

ความรู้สึกที่ทำลายการทุศีลเสียได้ และความหมดจดจากโทษเป็นรสของศีล. คำว่ารส แปลว่า วิสัยเป็นที่น่ายินดี เช่นความหวานเป็นรสของน้ำตาลเหมือนกัน.

๕. อะไรเป็นเครื่องปรากฏ หรือเครื่องหมายของศีล ?

ความสะอาดที่ทวาร คือกายวาจานั่นแหละ เป็น เครื่อง-

---

๑. อธิบายต่อไปนี้ กล่าวตามแนวอธิบายของผู้รจนาวิสุทธิมรรค.

หมายหรืออิงอาศัยของศีล, เช่นเดียวกับควันขนจากที่ใด เป็นเครื่องหมายให้รู้ได้ว่า มีไฟหรือความร้อนอยู่ที่นั่น.

๖. อะไรเป็นฐานที่ตั้งอาศัยของศีล ?

หิริ และ โอตตัปปะ เป็นฐานรากที่ตั้งของศีล ดุจเดียวกับพื้นแผ่นดินเป็นที่ตั้งอาศัยของหมู่ไม้ทั่วไป. ขาดฐานรากกล่าวคือ หิริ โอตตัปปะแล้ว ศีลไม่อาจเกิดหรือตั้งอยู่ได้ เช่นเดียวกับภาพในอากาศ.

๗. ศีลมีอะไรเป็นอานิสงส์ ?

ตรัสแก่พระอานนท์ว่า "ดูก่อน อานนท์ ! ศีลทั้งหลายประพฤติดีแล้ว มีการไม่ต้องเดือดร้อนเป็นผล เป็นอานิสงส์." และตรัสแก่คหบดีว่า "คหบดี ! ผู้มีศีลเต็มที่ ย่อมได้โภคะกองใหญ่ กล่าวคือความไม่ประมาทอันเป็นของมีคุณอย่างยอดเยี่ยม, ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมมีเกียรติอันฟุ้งกระจายไป, ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมองอาจแกล้วกล้า ในที่ประชุมแห่งกษัตริย์ หรือพราหมณ์ หรือคหบดี หรือสมณะ, ผู้มีศีลเต็มที่ย่อมตายมีสติไม่หลงฟั่นเฟือน, ผู้มีศีลเต็มที่ตายแล้วย่อมไปสู่สุคติ." และตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า "ภิกษุ ท. ! ถ้าภิกษุปรารถนาให้ตนเป็นที่รัก ที่ชอบใจ ที่เคารพ ที่ยกย่องนับถือ ของเพื่อนพรหมจารด้วยกันแล้ว ภิกษุนั้นพึงทำให้บริบูรณ์เต็มที่ในศีลทั้งหลายเถิด."

นอกจากนี้ ยังมีพรสไว้อีกเป็นอันมาก เช่นคนไปสู่สวรรค์ได้เพราะศีล, ไปสู่ความดับไม่เหลือ ได้เพราะศีล, ศีลนำสุขมาตราบเท่าชรา, เป็นต้น. พระพุทธโฆษาจารย์ผู้ร้อยกรองคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้ประมวลอานิสงส์แห่งศีลประพันธ์ไว้เป็นภาษา ความว่า :—

กุลบุตรในศาสนาเว้นศีลเสียแล้วย่อมไม่มีทรัพย์. ก็ศีลนั้นใครจะกล่าวกำหนดปริมาณแห่งอานิสงส์ได้ (ว่ามีเท่านั้นเท่านี้). น้ำในแม่น้ำคงคา, ยมุนา, สรภู, สัสสวดี, นินนคา, อจิรวดี, มหี เหล่านี้ ไม่สามารถฟอกมลทินของสัตว์ในโลกได้, แม่น้ำคือศีลเท่านั้น ที่สามารถฟอกมลทินของสัตว์ทั้งหลาย. พายุฝนก็ไม่สามารถชะล้างมลทินได้, แก่นจันทน์ก็ไม่ได้, แก้วมุกดา, แก้วมณี, รัศมีอันนุ่มนวลของพระจันทร์ก็ไม่ได้. ศีลที่บุคคลรักษาดีแล้ว เป็นของประเสริฐเย็นที่สุดเท่านี้ ที่จะระงับความเร่าร้อนของปวงสัตว์ในโลกได้, ซึ่งความเย็นอย่างอื่นจะให้ร่างยังมิได้เลย. กลิ่นอันเสมอด้วยกลิ่นศีล หาที่ไหนได้, เพราะกลิ่นศีลย่อมฟุ้งไปได้ทั้งตามลมและทวนลมทุกเวลา.

ขันไดอันสัตว์จะยินขนไปสู่สวรรค์อย่างอื่นอันเสมอด้วยศีลนั้น หาที่ไหนได้. ศีลเป็นประตูพระนิพพาน. พระราชาผู้ประดับด้วยแก้วมุกดาและแก้วมณีก็ไม่งามเสมอ ด้วยนักพรตผู้ประดับด้วยศีล.

ศีลย่อมบำบัดการติเตียนตนเองเสียได้ด้วยประการทั้งปวง. ทำชื่อเสียง และความแจ่มใสให้เกิดแก่เขาผู้มีศีลได้ทุกขณะ. ศีลเป็นฐานรากของคุณความดีทั้งหลายอื่น. ศีลเป็นเครื่องทอนกำลังของความชั่ว. ปราชญ์พึงรู้อย่างนี้ แถลงอานิสงส์แห่งศีลดังนี้ฉะ.

๙. ศีลมีกี่อย่าง?

ตอบได้หลายชนิด. จะว่ามีอย่างเดียวก็ได้, ๒ อย่าง, ๓ อย่าง, ๔ อย่าง, ๕ อย่างก็ได้, จะกล่าวแต่ใจความ พอเป็นแนวคิด.

ถ้ากล่าวโดยลักษณะหรืออาการแล้ว ศีลทั้งหมดมีอย่างเดียวเท่านั้น คือ ศีลมี ปรกติภาพ เป็นลักษณะ.

ถ้าจะแบ่งศีลออกเป็นสองอย่างแล้ว ก็ยังได้หลายคู่ คือ :—

ศีลอันเป็นสิกขาบทส่วนที่ทรงบัญญัติว่า ต้องประพฤติต้องทำเช่นนั้นเช่นนี้เรียกว่า จาริตตศีล อย่าง ๑, และศีลอันเป็นสิกขาบท ที่ทรงบัญญัติว่า อย่าทำอย่างนั้นอย่างนี้ เรียกว่า วาริตตศีล อย่าง ๑.

ศีลอันเป็นหลักสำคัญในเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เรียก อาทิพรหมจริยกศีล ๑, และศีลเป็นเครื่องประพฤติละเอียดประณีตขึ้นไปอีก เรียกอาภิสมาจาริกศีล ๑.

ศีลที่ประพฤติด้วยหวังว่า จักได้เป็นเทพผู้เอิบอิ่มด้วยกาม, หรือด้วยความเห็นว่า เราจักเป็นผู้วิเศษได้ด้วยศีลนี้ เป็นศีลที่ตัณหาและทิฏฐิเข้าไปอาศัยแล้ว เรียกว่า นิสสิตศีล ๑, ส่วนโลกุตตรศีล หรือโลกิยศีลแต่ตรงกันข้ามกับที่กล่าวมา เรียกว่า อนิสสิตศีล ๑.

ศีลที่ประพฤติจำกัดเวลาเท่านั้นวันเท่านี้เดือนแล้วเลิก เรียกกาลปริยันตศีล ๑, ที่ไม่จำกัดเวลา รักษาจนถึงลมหายใจครั้งสุดท้าย เรียกอาปาณโกฏิกศีล.

ศีลที่สมาทานแล้วขาดทำลายลง เพราะเหตุผู้รักษาเห็นแก่ลาภ, ยศ, ญาติ, อวัยวะ, ชีวิต, เรียก สปริยันตศีล ๑, ที่ไม่แตกทำลายแม้จะเสียชีวิตก็ยอม เรียก อปริยันตศีล.

ศีลของยุถชน เรียกโลกิยศีล ๑. ศีลของพระอริยเจ้าเรียกโลกุตตรศีล ๑.

ถ้าจะแยกศีลออกเป็นสามอย่าง ก็ได้ต่าง ๆ กัน เช่น :—

ศีลเลว, ศีลพอปานกลาง, ศีลประณีต.

ศีลที่รักษาปรารภตนเอง, ศีลรักษาปรารภโลก, ศีลรักษาปรารภธรรม.

ศีลที่ถูกกิเลสลูบคลำ, ศีลไม่ถูกกิเลสลูบคลำ, ศีลที่สงบรางับแล้ว.

ศีลที่หมดจดสะอาด, ศีลที่เศร้าหมอง, ศีลที่ยังลังเล.

ศีลของพระเสขะ, ศีลของพระอเสขะ, ศีลไม่ใช่ของเสขะและอเสขะ.

เหล่านี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า เราจะแบ่งศีลออกเป็นกี่อย่างก็ได้, ผู้ศึกษาปรารถนาจะเทียบเคียงแล้วแบ่งออกไปอย่างไรอีกก็ได้.

๙. อะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองของศีล ?

อิฏฐารมณ์มีลาภเป็นต้น และเมถุนสังโยค ๗ อย่างเป็นเครื่องเศร้าหมองของศีล.

อย่างแรก อธิบายว่าอิฏฐารมณ์มีลาภเป็นต้น ครอบงำใจของภิกษุใดแล้ว เธอก็ถึงศีลวิบัติ ชื่อว่ามีศีลขาด เพราะล่วงสิกขาบทข้อต้นหรือข้อปลาย ข้อใดข้อหนึ่ง, ชื่อว่ามีศีลทะลุ เพราะล่วงสิกขาบทข้อกลาง ๆ ชื่อว่ามีศีลพร้อย เพราะ

ชาดแห่งละสิกขาบทหลายๆ แห่ง, ชื่อว่ามี ศีลด่าง เพราะขาดเป็นหมู่ๆ หมู่ละหลายสิกขาบท และหลายหมู่.

อย่างหลัง ได้แก่ศีลที่ผู้รักษายังมีความรักใคร่อาลัยในกามคุณอยู่ข้อน มชาล ทศรัสไว้ว่า :—

(๑) พราหมณ์ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริง แต่เธอยังมีใจยินดีในการลูบไล้ การประคบ การช่วยอาบน้ำให้ และการนวด ของมาตุคาม เธอยินดีปลื้มใจในการบำเรอนั้น. พราหมณ์! ข้อนเรากล่าวว่า พรหมจรรย์เป็นท่อนทะลุด่างพร้อย. ผู้นั้นประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วยเมถุนสังโยค ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ ไปได้เลย.

(๒) อย่างอื่นอีกนะ พราหมณ์! สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริง และทั้งไม่มีความยินดีในการลูบไล้ การประคบ การช่วยอาบน้ำให้ และการนวดของมาตุคาม, แต่เธอยังพูดซักซ่เล่นหัว สัพยอก กับมาตุคาม แล้วปลื้มใจ ด้วยการซักซ้นั้น. พราหมณ์! ข้อนเรากล่าวว่า พรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ

---

๑. สัตมสูตร มหายัญญวรรค ปฐมปัณณาสก์ สัต. อ๊, (ไตร. ล.๒๓/๕๖/๔๗.)

ต่าง พร้อย. ผู้นั้นประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ประกอบด้วย เมถุนสังโยค ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ฯลฯ ไปได้เลย.

(๓) อย่างอื่นอีกนั่น พราหมณ์! สมณะหรือพราหมณ์ บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนกับมาตุคามก็จริง และทั้งไม่ยินดีในการลูบไล้ (เป็นต้น) ของมาตุคาม และไม่พูดซักซี่เล่นหัวกับมาตุคาม, แต่ยังชอบเพ่งจ้องดูตามาตุคามด้วยตาตน แล้วปลื้มใจด้วยการสบตานั้น. พราหมณ์! ข้อนี้เรากล่าวว่า พรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ด่าง พร้อย. ผู้นั้นประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจากชาติชรา มรณะ ไปได้.

(๔) อย่างอื่นอีกนั่น พราหมณ์! สมณะหรือพราหมณ์ บางคนในโลกนี้ ปฏิญญาตัวเป็นพรหมจารี ไม่เสพเมถุนด้วยมาตุคามก็จริง และทั้งไม่ยินดีในการลูบไล้ (เป็นต้น) ของมาตุคามไม่พูดซักซี่เล่นหัวกับมาตุคามและไม่สบตากับมาตุคามก็จริง, แต่ครั้นได้ฟังเสียงมาตุคามที่หัวเราะอยู่ก็ดี พูดก็ดี ขบร้องก็ดี ร้องไห้ก็ดี นอกฝาก็ตาม นอกกำแพงก็ตาม เธอปลื้มใจในเสียงนั้น. พราหมณ์! ข้อนี้เรากล่าวว่า พรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ด่าง พร้อย. ผู้นั้นประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจากชาติ ชรา มรณะ ไปได้.

(๕) อย่างอื่นอีกนะ พราหมณ์!.....ฯลฯ.....
(ไม่ทำถึงอย่างที่กล่าวนั้น) ...แต่ยังตามนึกคิดถึงความเก่า
ที่ตนเคยหัวเราะพูดเล่นกับมาตุคามแล้ว ปลมใจในการคิดนั้น.
พราหมณ์! ข้อนี้เรากล่าวว่าพรหมจรรย์เป็นท่อนทะลุ ต่าง
พร้อย. พราหมณ์! ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้น
จากชาติ ชรา มรณะ ไปได้.

(๖) อย่างอื่นอีกนะ พราหมณ์!.....ฯลฯ.....
(ไม่ทำถึงอย่างนั้น) ....แต่ครั้นได้เห็นคหบดี หรือบุตรของ
คหบดีผู้อิ่มเอิบเพียบพร้อมด้วยกามคุณ มีผู้บำเรออยู่ ก็นึกชอบ
ใจในการบำเรอนั้นบ้าง. พราหมณ์! ข้อนี้เรากล่าวว่า พรหม-
จรรย์เป็นท่อนทะลุต่างพร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์
ไม่พ้นจาก ชาติ ชรา มรณะ ไปได้.

(๗) อย่างอื่นอีกนะ พราหมณ์!.....ฯลฯ.....
(ไม่ทำถึงอย่างนั้น) ...แต่เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งความ
ปรารถนาจะเป็นจอมเทวดาหรือเทวดาบางองค์ โดยมั่นใจว่า
เราจะได้เป็นด้วยศีลวัตรหรือตบะพรหมจรรย์นี้ แล้วเธอก็
ปลมใจด้วยศีลหรือวัตรนั้น. พราหมณ์! ข้อนี้เรากล่าวว่า
พรหมจรรย์เป็นท่อน ทะลุ ด่าง พร้อย. ผู้นี้ประพฤติพรหมจรรย์
ไม่บริสุทธิ์ ไม่พ้นจาก ชาติ ชรา มรณะ ไปได้."

ทั้งสองประเภทนี้ เป็นความเศร้าหมองของศีล.

๑๐. อะไรเป็นความสะอาดหมดจดของศีล?

ความไม่แตกทำลาย, การกระทำดีทำต้องแล้ว, ความไม่มีถเมนสังโยค ๗ ประการ, และความไม่มีโทษอน ๆ เช่นความโกรธและความลบหลู่คุณเป็นต้น ทั้ง ๔ อย่างนี้เป็นความสะอาดหมดจดของศีล.

๑๑. ศีลวิบัติมีโทษอย่างไรบ้าง?

กล่าวตามบาลีว่าสุทธิมรรคว่า "คนทุศีลย่อมไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย. เพราะเป็นคนทุศีล และเพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกันตักเตือนไม่ได้ จะเป็นผู้ถึงทุกข์ในเมื่อถูกติเตียน, แม้เมื่อผู้มศีลงดงามเขายกย่องตน กรูสึกเดือดร้อน (เพราะตนหามีศีลไม่), และเพราะความเป็นผู้ทุศีลนั้น จะเป็นผู้มีผิวพรรณกระด้างเหมือนแผ่นป่านปอ. อนึ่ง ผู้เอาเยี่ยงคนทุศีลกพลอยรับทุกข์ด้วยสนิทานาน เพราะฉะนั้นเขาจึงชื่อว่าเป็นผู้บายทุกข์ (ให้แก่เพื่อนฝูง), รับเทียบธรรมของทายกเหล่าใดก็ไม่เป็นผลใหญ่แก่ทายกเหล่านั้น เหตุนั้นจึงเป็นคนมีราคาน้อย สะสางยากเหมือนหลมคูถที่หมักหมมแรมปี เป็นผู้หมดท่าทั้งสองฝ่าย เหมือนต้นไฟ (ที่เผาศพไหม้ดำทั้งสองข้าง ไม่มีที่สำหรับจับโดยไม่ให้เปื้อนมือ), แม้เธอปฏิญญาความเป็นภิกษุอยู่ ก็หาเป็นภิกษุได้ไม่ เช่นเดียวกับลาที่เดินตามหลังฝูงโค, เป็นผู้สะทกสะท้านเสมอ เช่นเดียวกับคนที่ก่อเวรไว้รอบตัว,

294.301 จป.
พ647ต ฉ.31ม.12846
ส๙๐
๔๕

เป็นผู้ทำใครๆ ไม่ควรอยู่ร่วมด้วย เหมือนซากศพของผู้ตายแล้ว, แม้เธอจะประกอบด้วยคุณมีความรู้เป็นต้น ก็ไม่ควรเป็นที่สักการะบูชาของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย เหมือนไฟเผาศพในป่าช้า ไม่ควรเป็นที่บำเรอของพราหมณ์ผู้บูชาไฟ, เธอเป็นผู้ไม่ควรเพื่อบรรลุคุณวิเศษ เหมือนคนตาบอดอาภัพต่อการเห็นรูปฉะนั้น, และเป็นผู้หมดหวังในพระสัทธรรม เช่นเดียวกับลูกคนจัณฑาลหมดหวังในราชบัลลังก์, แม้จะสำคัญว่าตัวมีสุข ก็จัดว่าถึงทุกข์เพราะยังมีส่วนแห่งความทุกข์ดังภิกษุกล่าวถึงในบาลีอัคคิขันโธปมสูตร.”

ในบาลีอัคคิขันโธปมสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงภิกษุผู้ทำศีลรับเทยยธรรมของทายกซึ่งไม่เป็นการประเสริฐเลย มีใจความว่า ยอมตายหรือรับทุกข์เจียนตาย เพราะนอนกอดกองไฟเสียดีกว่าทำศีล ยอมให้เขาเอาเชือกขนสัตว์พันแข้งชักไปมาให้มันขาดจนถึงเยื่อในกระดูก ดีกว่าทำศีล แล้วยังยินดีต่อการอภิวาทของมหาชน, ยอมให้เขาแทงด้วยหอกที่ว่างอก ยังดีกว่าทำศีล แล้วยังยินดีต่อการไหว้กราบของมหาชน, ยอมให้เขาเอาแผ่นเหล็กแดงโชนนาบที่ตัว ยังดีกว่าทำศีลแล้วห่มจีวรที่มหาชนถวายด้วยศรัทธา, ยอมกลืนก้อนเหล็กแดงโชน ดีกว่าทำศีลแล้วบริโภคก้อนข้าวของชาวเมือง, ยอมนั่งนอนบนเตียง

ตั้งเหล็กที่ร้อนแดงโชน ดีกว่าทุศีลแล้วใช้สอยเตียงตั่งทำมหาชนถวาย, ยอมให้เขาขังห้อยหัวลงต้มในหม้อโลหะร้อนโชน ดีกว่าทุศีล แล้วอยู่ในวิหารที่ผู้มีศรัทธาสร้างถวาย. [บาลีอัคคิขันโธปมสูตรนี้ คณะธรรมทานเคยนำลงในหนังสือพิมพ์พุทธสาสนา เล่ม ๑ ปีที่ ๑ ภาคไตรปิฎกแปล หน้า ๙, ผู้ปรารถนาทราบพิสดารจงดูในที่นั้น.]

เมื่อท่านผู้รู้จนาคมีศีลสุทธิมรรคได้พรรณนาโทษของคนทุศีล และอ้างบาลีอัคคิขันโธปมสูตรมาสาธกแล้ว ได้ย่นความในบาลีพระสูตรนั้นเข้าเป็นใจความสั้น ๆ ๑๐ ข้อ ผูกเป็นคาถาสอนไปว่า :—

(๑) คนที่มีศีลแตกทำลาย ยังละกามสุขที่มีผลเผ็ดร้อน ทนยากยิ่งกว่าทุกข์อันเกิดจากการนั่งกอดนอนกอดกองไฟไม่ได้ มันจะมีความสุขมาแต่ไหน ?

(๒) คนมีศีลวิบัติ จะต้องมีส่วนแห่งทุกข์อันเกิดจากการถูกด้วยเชือกขนทรายอันเหนียว ดังฤาจะชื่อว่ามีสุขอันเกิดแต่ความยินดีในการอภิวาทของมหาชน.

(๓) คนไร้ศีลหรือจะชื่อว่ามีความสุขอันเกิดแต่การยินดีต่อการประนมมือไหว้ของผู้มีศรัทธา เพราะ

จะเย็นเหตุแห่งทุกข์ยิ่งกว่าทุกข์เกิดแต่การแทงด้วยหอกที่ห่างออกเสียอีก.

(๔) คนไม่สำรวม หรือจะชื่อว่ามีสุขเกิดแต่การใช้จีวร อันเย็นเหตุให้ถูกนาบด้วยแผ่นเหล็กอันร้อนโพลงในนรก ซึ่งตนจะต้องเสวยสนิทกาลนาน.

(๕) คนไม่มีศีล แม้ว่ากินข้าวจะเย็นของอร่อย ก็เปรียบเหมือนยาพิษอันแรงกล้า เพราะมันเย็นเหตุให้กลืนก้อนเหล็กอันร้อนแดงนั้นนานนัก.

(๖) คนปราศจากศีล จะนั่งนอนบนเตียงและตั่ง ก็คือการนั่งนอนบนเตียงและตั่งอันลุกโชน อันเย็นทุกข์เบียดเบียนตน, แม้จะสำคัญว่าเย็นสุข แต่มันกลับเป็นความทุกข์เหลือเชื่อ.

(๗) คนทุศีล จะยืนเดินนั่งนอนในวิหารที่เขาถวายด้วยสิทธิอย่างไรได้? เพราะที่แท้เย็นเหมือนตัวเองนั่งนอนอยู่ภายในหม้อเหล็กอันร้อนโชนทั่วแล้ว.

(๘) พระผู้มีพระภาคอันชาวโลกนับถือทั่วแล้ว ได้ตรัสตำหนิคนทุศีลว่ามีมรรยาทสกปรก นักแล้วกินแหนงตัวเองได้ภายในรกชัฏ เย็นคนบ้ากามลามก

เน่าใน. ทุด! ทุด!! ชีวิตของเขาผู้ไม่มีปัญญา หุ้มห่อร่างกายด้วยเครื่องหมายของสมณะ ก็ไม่เป็นสมณะ, ยิ่งแต่จะทำตัวเองให้ถูกเขากำจัด ให้ถูกเขาขุดอยู่เสมอ.

(๙) ส่วนบุคคลผู้มีศีลในโลกนี้ ย่อมเว้นห่างกับคนทุศีล เช่น เดียวกับคนรักสะอาดเว้นห่างไกลจากคูถและซากศพฉะนั้น. ชีวิตของคนทุศีลจะมีประโยชน์อะไร เพราะไม่พ้นจากภัยทั้งหลาย แต่พ้นจากการบรรลุสุข, ยิ่งประทุสวรรค์เสียเองแล้ว รังแต่จะจมลงไปสู่อบาย.

(๑๐.) ใครอนุโมทนา จะเป็นทูตส่งสารแก่ผู้มีความกรุณาเท่ากับคนทุศีล เพราะความที่เขาเป็นคนทุศีลนนแล. ๆ

ทั้งหมดนี้ เป็นโทษแห่งศีลวิบัติ.

๑๒. ศีลสมบัติมีอานิสงส์อย่างไร?

กล่าวตามคำของท่านผู้รู้นาขาลว่าสุทธิมรรคสัยไปว่า ผู้มีศีลบริบูรณ์ย่อมได้รับอานิสงส์แห่งศีล ตรงกันข้ามกับโทษ ๑๐ ข้อ ที่กล่าวมาแล้ว และยังมีอานิสงส์ส่อน ๆ อีก คือ :—

"ศีลของภิกษุใดหมดสนิมดีแล้ว การยวชของเธอนั้นจัดว่ามีผล. การทรงบาตรจีวรของเธอ ย่อมนำมาซึ่งความเลอมใส. ภัยเช่นการติเตียนตนเป็นต้น ย่อมไม่กระทบกระทั่งภายในใจของเธอผู้มีศีลบริสุทธิ เช่นเดียวกับความมืดไม่อาจกระทบกระทั่งแสงอาทิตย์.

ภิกษุงดงามในบ่าคือพรหมจรรย์ ก็เพราะถึงพร้อมด้วยศีล เหมือนพระจันทร์งามในท่ามกลางหาว ก็เพราะรัศมีโชติช่วง. เพียงกลิ่นกายของผู้มีศีล ก็ยังทำปราโมทย์ให้แก่เทวดาทั้งหลายแล้ว จะป่วยกล่าวไปไยถึงกลิ่นแห่งศีลเล่า. กลิ่นศีลย่อมครอบงำกลิ่นคันธชาติทั้งปวง พุ่งตลบไปในทิศทั้งหลาย.

สักการะน้อย ๆ ที่ทายกทำแล้วในผู้มีศีล กลับมีผลใหญ่, เพราะผู้มีศีลย่อมเป็นภาชนะควรรองรับสักการะ. อาสวะในภพนี้ย่อมเบียดเบียนผู้มีศีลไม่ได้ ผู้มีศีลย่อมขุดรากเง่าของทุกข์อันจะมาในข้างหน้า.

สมบัติใดในมนุษย์และทวยเทพ สมบัตินั้น ถ้าผู้มีศีลปรารถนา ก็ไม่เป็นของได้ด้วยยาก. อนึ่งสมบัติคือพระนิพพานใดอันเยือกเย็นแสนจะเย็น, ใจของผู้มีศีลเต็มเปี่ยม ย่อมแล่นไปสู่พระนิพพานนั้น.

ศีลเป็นรากเง่าแห่งสรรพสมบัติ, บัณฑิตทรายชัดด้วยประการดังนี้ แล้วพึงกอบโกยอานิสงส์อันเกลอกลนด้วยวิธีต่างๆ เถิด. ฯ

๔. ข้อความเบ็ดเตล็ด เกี่ยวด้วยปาติโมกขสังวรศีล.

เมื่อได้พรรณนาแยกอย่างเป็นคำๆ ไปแล้ว จะได้ประมวลกล่าวเข้าด้วยกันทั้งสามอย่างเป็นการสรุป, รวมทั้งข้อความเบ็ดเตล็ด ที่ยังไม่ได้กล่าวในตอนที่แล้วมา.

๑. ความหมายแห่งคาน.

คำว่าปาติโมกข์ เป็นชื่อ แห่งธรรมเป็นเครื่องพ้นจากความชั่วพวกหนึ่ง, คำว่าสังวร เป็นชื่อแห่งอาการ อันได้แก่การมีสติคอยควบคุมระวังไว้ในกิจอันเป็นหน้าที่ที่จะต้องระวัง, ศีลเป็นชื่อแห่งข้อปฏิบัติขั้นกายและวาจา หรือใจแต่บางส่วนโดยย่อม, รวมทั้งสามคำ แปลได้เป็นใจความว่าความปรกติสุขอันเกิดแต่การสำรวมตามพระปาติโมกข์. เป็นบันไดขั้นแรกที่ผู้ตามรอยพระอรหันต์จะต้องก้าวขึ้นไป.

---

๑. วิสุทธิมรรค ภ ๑ น. ๗๒

๒. การนิยมในหลักแห่งอริยวินัย

การนิยมตามหลักแห่งปาติโมกขสังวรศีลอันจัดเข้าเป็นอริยวินัยในพุทธศาสนา ย่อมตรงกันข้ามกับความนิยมของบุคคลผู้ครองเรือน ตรงกันข้ามโดยหลักที่ต่างกันว่า หมกอยู่ในกามและ พรากจากกาม. พระองค์ทรงตรัสไว้ในบัญจมสูตร ติก. อ.[๑] ว่า "ภิกษุ ท.! ในอริยวินัยนี้ ถือว่าการขับเพลงย่อมเป็นเหมือนการร้องไห้, การฟ้อนรำ เป็นอาการของคนบ้า, การหัวเราะ (จนถึงกับแสดงไรฟัน) เป็นอาการของเด็ก. ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้นเธอทั้งหลายพึงกำจัดตัดรากการขับเพลง การฟ้อนรำเสีย, ควรยินยอมพอประมาณต่อสัตบุรุษผู้บันเทิงในธรรมทั้งหลาย."

ข้อนี้เป็นหลักอันหนึ่งอันแสดงว่า อริยวินัยตรงกันข้ามจากโลกนิยม. และหลักข้อนี้ หมายถึงทั่วไปในอาการอย่างอื่นซึ่งเป็นไปทำนองเดียวกัน แม้พระองค์ไม่ได้ทรงบัญญัติเจาะจงไว้.

๓. การสำรวมปาติโมกข์เนื่องกับการบริโภคของภิกษุ.

พระองค์ตรัสไว้ว่า[๒] ว่า ภิกษุทุศีล บริโภคก้อนเหล็กร้อนแดง ยังกว่าบริโภคก้อนข้าวของชาวบ้าน ซึ่งไม่เป็นการ

---

๑. บัญจมสูตร สัมโพธิวรรค ตติยปัณณาสก์ ติก. อ. (ไตร. ล. ๒๐/๓๓๕/๕๔๗)

๒. นิรยวรรค ธ. ขุ (ไตร. ล. ๒๕/๕๖/๓๒).

ประเสริฐเลิศเลย. ในอัฏฐกถา ตติยสูตร เอก. อ.[๑] กล่าว เปรียบไว้อย่างชัดเจนดังนี้ ว่า :—

การกินที่เป็นการขโมย	คือ การบริโภคของภิกษุทุศีล.
การกินเป็นหนี้สินติดตัว	,, การบริโภคของภิกษุที่ไม่พิจารณาเสียก่อน.
การกินอย่างกินมรดก	,, การบริโภคของพระเสขบุคคล ๗ พวกข้างต้น.
การกินอย่างเป็นเจ้าของแท้	,, การบริโภคของพระอรหันต์.

หมายความว่า ภิกษุที่ทุศีลต้องปิดบังความชั่วไว้รับอาหารฉัน, ภิกษุแม้มีศีล แต่ไม่พิจารณาก่อนจนเสียความเป็นผู้รู้ประมาณ และความยินดีในรสครอบงำ ทำให้เกิดผลแก่ทายกน้อย ไม่คุ้มกับอาหารที่ฉัน, ส่วนอริยบุคคล ๗ ข้างต้น คือ โสดาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตมรรค ท่านฉันโดยรับมรดกจากพระพุทธเจ้า, ส่วนพระอรหันต์ทรงคุณความดีเหนือสงฆ์ทั้งปวง การฉันจึงเหมือนกับเจ้าของเอง ซึ่งจะเลือกฉันอย่างใดก็ได้ ไม่เป็นการขโมย ไม่เป็นหนี้สิน และไม่ต้องอ้างเป็นมรดก. การฉัน, ศีล, และผู้ฉันเนื่องกันอย่างนี้.

---

๑. อัฏฐกถาตติยสูตร วรรค ๖ เอกธรรมาทิ เอก. อ. มโน. ๑. ๗๔

๔. ปาติโมกขสังวรศีลในฐานะเป็นธรรมผู้ปกครองสงฆ์

ในตอนใกล้ปรินิพพานตรัสไว้ว่า ธรรมวินัยที่ญัตติแสดงไว้แล้วจักอยู่เป็นครูในกาลที่พระองค์ล่วงลับไป. และในยาลิโคปกโมคคัลลานสูตร[๒] ก็มีอานันทภาษิตเป็นใจความอย่างเดียวกัน ยาลนเลาถึงวัสสการพราหมณ์ ถามท่านพระอานนท์ถึงข้อว่า ใครเป็นที่พึ่งพำนักของภิกษุสงฆ์ ในเมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานไปแล้ว. ท่านพระอานนท์อ้างเอาธรรม คือสิกขาบทอันเป็นปาติโมกข์ (โดยเฉพาะ) ว่าธรรมเป็นเครื่องบรรหารสงฆ์. สงฆ์แสดงปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือน. ธรรมคือปาติโมกข์มีสงฆ์เป็นผู้ถือ ยังคับให้ผู้มีโทษตัดตัวทำคนโทษนั้นๆ เสียแต่ถือว่ามิใช่บุคคลหรือสงฆ์บังคับ ธรรมต่างหากบังคับและถือธรรมนั่นเป็นหมอนผู้ปกครองสงฆ์. แง่แห่งอานิสงส์ส่วนนกระมัง ที่นักวินัยมักจะเหมาเอาแต่เพียงว่า วินัยเป็นเครื่องควบคุมหมู่ให้เรียบร้อย เหมือนด้ายร้อยดอกไม้มิให้กระจัดกระจาย ซึ่งที่แท้วินัยเป็นการปกครองที่ทรงประทานให้ธรรมเป็นใหญ่แทนบุคคลเป็นใหญ่มากกว่า. ปาติโมกข์ย่อมตั้งอยู่

---

๑. มหาปรินิพพานสูตร มหา. ที. ไตร. ล. ๑๐ น. ๑๗๘ บ. ๑๔๑

๒. โคปกโมคคัลลานสูตร เทวมหวรรค อุปริ. มัช. (ไตร. ล. ๑๔/๘๘/๑๐๕)

ในฐานะเป็นสังฆธรรมนูญส่วนหนึ่ง เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญในการปกครองแบบประชาธิปไตยเหมือนกัน.

๕. การต้องอาบัติคืออะไร ?

การล่วงปาติโมกขสังวรศีลข้อใดข้อหนึ่ง เรียกว่าต้องอาบัติ. ผู้ที่ต้องอาบัติชนิดที่แก้ไขได้ คืออาบัติที่อาจทำคืนให้หมดโทษได้ด้วยการอยู่กรรม และการเปิดเผยความผิดของตนที่เรียกว่าแสดงอาบัตินั้น ยังมีหวังบรรลุคุณความดีในเพศภิกษุเป็นลำดับไป แม้พระอริยบุคคลก็ยังต้องอาบัติดังที่ตรัสไว้ในบาลี ตก. อ. ว่า "ภิกษุ ท. ! ภิกษุในศาสนานี้เป็นผู้ทำเต็มที่ในส่วนศีล แต่ทำพอประมาณในสมาธิ ทำพอประมาณในปัญญา (คือเป็นโสดาและสกทาคามี) ก็ม, ที่เป็นผู้ทำเต็มที่ในศีลและสมาธิ แต่ทำพอประมาณในปัญญา (คืออนาคามี) ก็ม, ที่ทำเต็มที่ทั้งในศีล ทั้งในสมาธิ ทั้งในปัญญา (คือเป็นอรหันต์) ก็ม. เธอเหล่านั้น ย่อมล่วงสิกขาบทเล็กน้อยบ้างออกจากอาบัติบ้าง. เพราะเหตุไร ? เพราะเหตุว่าไม่มีใครกล่าวว่าเป็นคนอาภัพ (คือไม่อาจบรรลุโลกุตตรธรรม) เพราะเหตุล่วงสิกขาบทเหล่านั้น. แต่เธอเป็นผู้มีศีล ยังยืน มั่นคง ในสิกขาบท

---

๑. ฉัฏฐสูตร วรรค ปัณณาสก์ ๒ ติก. อ. (ไตร. ล. ๒๐/๒๔๗/๕๒๖)

อันเขนเยองตนแห่งพรหมจรรย์อันสมควรแก่พรหมจรรย์ สมา
ทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเหล่านั้น ...;;

เมื่อพระอริยบุคคลก็ต้องอาบัติ จึงเป็นอันเชื่อได้ว่า ภิกษุ
ปุถุชน ต้องอาบัติก็มีหวังทำคืน ออกจากอาบัติแล้วปฏิบัติก้าว
หน้าขึ้นไปจนถึงที่สุดได้ นอกจากจะต้องอาบัติอันเป็นมูลเฉท
แห่งเพศเช่นปาราชิก ซึ่งท่านว่าต้องออกมาบรรลุได้ด้วยเพศ
ฆราวาส จึงเป็นอันว่า อาบัติที่ภิกษุต้องแล้ว เธอพึงทำคืนเสีย
หรือถ้าต้องอาบัติเป็นมูลเฉท ก็ปฏิญญาตนเป็นฆราวาสเสีย ทำ
เช่นนี้ จะพ้นจากโทษนั้น และบรรลุสูงขึ้นไปได้โดยลำดับอีก.
หลักที่ว่าต้องปาราชิกแล้วสึกออกมาบรรลุโลกุตตรธรรมได้ด้วย
เพศฆราวาสอีกนั้น ยังไม่เคยพบในบาลี เห็นมีแต่อัฏฐกถา
เช่น ยัฏฐกถาขุ.ปา.ราสังฆาฏสูตร เอก. อ.[๑] เป็นต้น.

อัฏฐกถาอรัฏฐสิกขาบทกล่าวว่า ธรรมที่ทำอันตราย
แก่สวรรค์และนิพพาน เรียกว่า อันตรายิกธรรม ๕ อย่าง คือ
กรรม กิเลส วิบาก อุปวาท และอาณาวีติกกมะ, ...อาบัติที่
ภิกษุแกล้งต้อง เรียกว่าอาณาวีติกกมะ. อาบัตินั้นจะทำอันตราย
เพียงชั่วเวลาที่ภิกษุต้องปาราชิกแล้วยังปกปิดปฏิญญาตนเป็น

---

๑. มโนรถปูรณี ภาค ๑ หน้า ๗๑

ภิกษุอยู่ หรือชั่วเวลาที่ภิกษุต้องครุกาบัติแล้ว ยังไม่ได้อยู่กรรม, หรือภิกษุต้องอาบัติเบาๆ แล้ว ยังไม่ได้แสดงอาบัตินั้นเสียเท่านั้น, พ้นจากนั้นไม่ทำอันตรายเลย." เป็นอันว่า ต้องอาบัติแล้วแสดงเสียโดยระเบียบวินนๆก็พ้นโทษ ท่านจึงกล่าวไว้ว่าปาติโมกขสังวรศีลนี้เป็นเทศนาสุทธิ คือหมดจดได้ด้วยการแสดง, แม้การต้องปาราชิกแล้ว บอกคืนสิกขาสิกไปเสียก็ถือว่าเป็นการแสดงเหมือนกัน เป็นแต่จะกลับมาบวชอีกไม่ได้เท่านั้น. แม้การอยู่กรรมในอาบัติสังฆาทิเสสก็รวมเรียกว่าการแสดง แต่เป็นการแสดงคนละอย่าง, ปาติโมกขสังวรศีล จึงเป็นเทศนาสุทธิแท้, เนื้อความตอนนี้ กล่าวไว้ในอัฏฐกถารูปียสิกขาบท.

สำหรับอัฏฐกถาปัจฉาสังฆาฏสูตรนั้นกล่าวว่า "..... ภิกษุผู้ต้องปาราชิกแล้ว ละเพศภิกษุเสีย อยู่ในเพศสามเณร รักษาศีลสิบให้บริบูรณ์ ขวนขวายในภาวนา บางพวกก็ยังเป็นโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี บางพวกเกิดในเทวโลก .."[๑]

---

๑. ผู้ปรารถนาดูพิสดาร จงดูอัคคิขันโธปมสูตร ในหนังสือพิมพ์พุทธสาสนา ภาคไตรปิฎกแปลปี ๒๔๗๖ หน้า ๕ และภาคความรู้ทั่วไปปีเดียวกัน หน้า ๑๐๑

ซึ่งหมายความว่า บรรลุโลกุตตรธรรมได้นั่นเอง. โลกุตตรธรรมนั้น บรรลุขั้นต้นเช่นโสดาบันแล้ว ก็เป็นแน่นอนว่าต้องบรรลุขั้นสุดคืออรหันต, จึงเป็นอันว่า อาบัติกับโทษที่ยังไม่ได้แสดง เท่านั้น.

ผู้มีอาบัติติดตัว สิ้นชีพลง คติของเขาจะได้โดยพยากรณ์ว่าภิกษุ ท.! เราก็กล่าวนรกบ้าง กำเนิดเดรัจฉานบ้าง ว่าเป็นคติของภิกษุผู้ทุศีล."

๖. ประโยชน์แห่งปาติโมกขสังวรที่สะอาดหมดจด.

ยาลุทิยสูตร[๒] กล่าวอานิสงส์ของการสำรวมในปาติโมกข์ โดยความเป็นเหตุแห่งการรู้แจ้งในมรรคพรหมจรรย์ว่า "ภิกษุ ท.! ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมในปาติโมกขสังวร สมบูรณ์ด้วยมรรยาทและโคจร มีปรกติเห็นเป็นภัยในโทษ แม้มีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ภิกษุ ท.! นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๔ ที่เป็นไปพร้อมเพื่อได้วิปัสนาปัญญา อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคพรหมจรรย์ ที่ยังไม่เคยได้ และเพื่อความไพบูลย์งอกงามเต็มรอบโดยยิ่ง แห่งวิปัสนาปัญญาที่ได้แล้ว."

---

๑. สัตตมสูตร วรรค ปัณณาสก์ ๑ ทุก. อ. ไตร. ล. ๒๐/๗๗/๒๗๓.

๒. ทุติยสูตร ปฐมวรรค อัฏ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๑๕๓/๘๒.

ในบาลีติยสูตร อัฏ. อ.[๑] กล่าวปาติโมกขสังวรว่าเป็นธรรมอันหนึ่งในบรรดาธรรม ๘ อย่าง ซึ่งทำภิกษุให้เป็นอาหุเนยยบุคคล ปาหุเนยยบุคคล ทักขิเณยยบุคคล อัญชลิกรณียบุคคล และเป็นบุญเขตของโลกอย่างไม่มีอื่นยิ่งกว่า.

ในบาลีทุติยสูตร อัฏ. อ.[๒] กล่าวถึงภิกษุผู้สำรวมในปาติโมกข์ว่าเป็นผู้ประกอบด้วยองค์อันหนึ่งในองค์แปด ซึ่งทำให้เป็นผู้ควรได้รับมอบจากสงฆ์ ให้เป็นผู้สอนนางภิกษุณีได้ ซึ่งเป็นเกียรติยศอันสูงอย่างหนึ่ง.

ในบาลีปฐมสูตร นว. อ.[๓] ตรัสว่าการสำรวมปาติโมกข์เป็นอปันสัยข้อหนึ่ง แห่งอปันสัย ๙ ข้อ แห่งธรรมอันเป็นผักผ่ายแห่งการตรัสรู้. ทรงสั่งสอนให้ภิกษุจำไว้ตอบแก่พวกเดียรถียอนทงหลาย.

ในบาลีติยสูตร นว. อ.[๔] ตรัสว่า การทภิกษุมีศีลสำรวมในปาติโมกข์ เป็นธรรมข้อหนึ่งในธรรม ๕ ข้อ อันเป็นไปเพื่อความแก่รอบ แห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่.

---

๑. ติยสูตร มหาวรรค อัฏ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๑๕๓/๑๐๓.
๒. ทุติยสูตร สันถานวรรค อัฏ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๒๘๗/๑๔๒.
๓. ปฐมสูตร สัมโพธวรรค นว. อ. ไตร. ล. ๒๓/๓๖๓/๒๐๕.
๔. ติยสูตร วรรคเดียวกัน.

พระอุปเสนวังคันตบุตรกล่าวว่า "พระโยคี (คือผู้ประกอบความเพียรเพื่อถอนตนขึ้นจากทุกข์) ทำศีลให้เป็นของเครื่องปกปิดใจ เป็นผู้อันโทษไม่เบียดเบียนได้ เธอย่อมพ้นภัย (เหมือนตัวปลวกพ้นภัยเพราะของมปลวก) ฉะนั้น."

พระสารีบุตรกล่าวว่า "ร่มที่กางได้กว้าง ไม่ทะลุแข็งแรงดี ย่อมกันลมแดดและฝนอันตกหนักได้, ฉันใดก็ฉันนั้น ทีพุทธบุตรผู้สะอาดหมดจด ทรงไว้ซึ่งรมคือศีลแล้ว ย่อมกันฝนกิเลส และแดด กิเลสคือไฟ ๓ ชนิดได้."

เหล่านี้มากมายพอเป็นตัวอย่าง, ยังมีอานิสงส์อีกหลายประเภท แต่ที่สำคัญก็คือเป็นบันไดแห่งการบรรลุโลกุตรธรรมหรือนิพพาน นอกนั้นเป็นอานิสงส์พิเศษ โดยเป็นความมีอยู่สุข, ไปเทวโลก, มีชื่อเสียง, อาจหาญในสมาคม, ไม่หลงตายเป็นต้น ที่แปลกและเป็นเชิงปาฏิหาริย์ก็มี เช่นในอัฏฐกถา-สัพพาสวสูตร เล่าเรื่องพระปธานิยเถระไว้ว่า ท่านถูกงูพิษกัดขณะนั่งพิงเท้าน์ ท่านระลึกถึงศีลตั้งแต่วันอุปสมบทมา เกิดปีติอาบรสุทธิจิต, ด้วยจิตตุปาทอันนี้พิษงูได้ถอยกลับและหายสนิท ดังนี้เป็นต้น. ผู้ที่ศีลเศร้าหมองหลอกลวง ย่อมว่างเปล่าผ่านพ้นจากอานิสงส์เหล่านี้.

๗. พระพุทธประสงค์ที่ทรงฝากไว้แก่ภิกษุสงฆ์

พระพุทธประสงค์ซึ่งทรงหวังอยู่เนืองมาจนถึงทุกวันนี้ อันเกี่ยวเนื่องโดยเฉพาะกับปาติโมกขสังวรนั้น รู้ได้โดยบาลีนวมสูตร อัฏ. อ. ตอนหนึ่งซึ่งตรัสแก่อสุรินทร ชื่อ ปหาราทะ ว่า "ดูก่อนปหาราทะ! น้ำในมหาสมุทรย่อมดำรงอยู่ตามธรรมดา ไม่ล้นฝั่งแห่งสมุทรฉันใด สาวกทั้งหลายของเรา แม้เพราะเหตุจะต้องเสียชีวิต, ก็ไม่ก้าวล่วงสิกขาบทอันเราบัญญัติไว้แล้วแก่สาวกทั้งหลาย ฉันนั้นเหมือนกัน. ผู้ทรงพระพุทธประสงค์ส่วนนี้ได้เท่านั้น จึงจะนับว่าเป็นพุทธบุตรแท้จริงได้ผู้หนึ่ง เพราะเมื่อคิดดูให้ดีแล้ว มีพรหมจรรย์ส่วนนี้เท่านั้น ที่ทำให้ภิกษุทั้งหลายมีเพศต่างจากฆราวาส มีภูมิสูงกว่าฆราวาส.

ข้าพเจ้าขอขยายความลงด้วยภาษิตของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส[๒] ที่ทรงแสดงว่า "....เพราะเหตุนั้น ภิกษุควรประพฤติตนเป็นคนซื่อตรง ให้สมเป็นที่วางพระหฤทัยของพระศาสดา. กิริยาที่ประพฤติให้เสียความวางใจของท่าน ย่อมเลวทรามไม่สมควรแก่สมณะเลย." ดังนี้.

---

๑. นวมสูตร มหาวรรค อัฏ. อ. ไตร. ล. ๒๓/๒๐๓/๑๐๕.

๒. วินัยมุข เล่ม ๑ หน้า ๑๘

ตามรอยพระอรหันต์

บทที่ ๔

อินทรียสังวรศีล

การสำรวมอินทรีย์

ภิกษุทั้งหลาย ! นั่นโคน

ไม้ ! นั่นที่สงัด ! เธอทั้งหลาย

จงบำเพ็ญ ! เธอทั้งหลาย

อย่าเป็นผู้ประมาท ! เธอทั้ง—

หลายอย่าเป็นผู้ที่ต้องร้อนใจใน

ภายหลัง !

[สัตตก. อ. และอื่น ๆ อีกมากแห่ง.]

บทที่ ๕

อินทรียสังวรศีล – การสำรวมอินทรีย์

บาลีที่เป็นอุทเทสในบทนี้ มีดังนี้:—

"ภิกษุ ท.! กิจที่พวกเธอต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปนั้นคืออะไร? คือการสำเนียกได้ว่า เราจักเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย, ได้เห็นรูปด้วยตา... ฟังเสียงด้วยหู...ดมกลิ่นด้วยจมูก...ลิ้มรสด้วยลิ้น... รับสัมผัสด้วยกาย...รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว จักไม่ถือเอาโดยนิมิต จักไม่ถือเอาโดยอนุพยัญชนะ, บาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัส มักไหลไปตามบุคคลเพราะไม่สำรวมอินทรีย์ใดเป็นเหตุ เราจักปฏิบัติเพื่อปิดกั้นอินทรีย์เหล่านั้นไว้, จักทำการรักษาสำรวมอินทรีย์ทั้งหลาย."

[มหาอัสสปุรสูตร มู. ม. ล. ๑๒ น. ๔๔๔ บ. ๔๖๕]

นิทเทส

ความย่อในบทนี้ : อินทริยสังวรศีล เป็นปาริสุทธิศีล ข้อที่สองแห่งจตุปาริสุทธิศีล. อินทริยสังวร คือการสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หากอย่างนี้ ด้วยหวังว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความรู้สึกคิดนึกขึ้นเองในใจ อย่าทำความรักใคร่พอใจยินดี หรือความโกรธเคือง หงุดหงิดยินร้าย ให้เกิดขึ้นในใจของตนได้. ข้อปฏิบัตินี้ มีมาในบาลีทั่วไป มากเหลือประมวล, เฉพาะในที่นี้ ยกมาจากบาลีมหาอัสสปุรสูตร ซึ่งใช้เป็นหลักแห่งการตามรอยพระอรหันต์ดังปรากฏอยู่ในตอนปุพภาคนั้นแล้ว.

ต่อไปนี้ จะได้บรรยายเรื่องราวการตามรอยพระอรหันต์ในขั้นนี้ โดยเก็บคำอธิบายจากบาลีและอัฏฐกถาต่าง ๆ ตลอดถึงปกรณ์พิเศษอื่น ๆ เช่น วิสุทธิมรรค เป็นต้น มารวบรวมกันเข้า. เนื้อความในบทนี้มีหัวข้อคือ :—

๑. อินทริยสังวรศีล คืออะไร (มี ๕ กระทู้)

๒. เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอินทริยสังวรศีล. (มี ๘ กระทู้)

การพรรณนาความตามลำดับหัวข้อกระทู้ มีดังต่อไปนี้ :—

๑. อินทรียสังวรศีลคืออะไร !

๑. อินทรียสังวร จำเป็นแก่การตามรอย - พระอรหันต์ อย่างไร ?

เพื่อให้เกิดฉันทะในการตามรอยพระอรหันต์ยิ่งขึ้นสืบไป จึงได้ยกปัญหาข้อนี้ขึ้นมากล่าวก่อน ทั้งๆ จริง ควรกล่าวตอนอานิสงส์

เมื่อจะต้องตอบปัญหาข้อนี้ ก็จำเป็นต้องย้อนไปหาข้อความในจิตตปยาทกัณฑ์ตอกแต่ย่อๆ ว่า "กุลบุตร ผู้ประสงค์[๑] จะตามรอยพระอรหันต์พึงชำระศีลทั้งสี่ กล่าวคือ ปาติโมกข-สังวรศีล อินทรียสังวรศีล อาชีวปาริสุทธิศีล และปัจจย-สันนิสสิตศีล ตั้งแต่ต้น, ให้เป็นผู้ตั้งอยู่เฉพาะในศีลอันบริสุทธิ์ด้วยดีแล้ว จึงตัดปลิโพธ ๑๐ อย่าง.... ฯลฯ" ดังนี้

ใจความข้างบนนี้ย่อมแสดงว่า การสำรวมอินทรีย์เป็นกิจจำเป็นในเบื้องต้นแห่งการตามรอยพระอรหันต์ ต่อเนื่องจากการสำรวมในปาติโมกข์. ปาติโมกข์เป็นเครื่องสำรวมกายวาจาหรือมรรยาทอันเป็นส่วนหยาบและภายนอกโดยตรง ส่วนอินทรียสังวรนั้นเป็นศีลที่ละเอียดสูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง ทั้ง

---

๑. ถ้าประสงค์ดูละเอียด ดูในบทที่ ๓

นามธรรมคือใจ ก็ถูกสำรวมในศีลขันธ์ด้วยแล้ว. แม้ว่านั้น ควรจะเข้าขันสมาธิก็ตาม

ในการปฏิบัติธรรม, ถ้าขาดอินทรียสังวรแล้ว ปาติโมกขสังวรก็ตั้งอยู่ได้ยากนัก ไม่ต้องกล่าวถึงการจะก้าวไปข้างหน้า. เมื่อไม่มีการสำรวมอินทรีย์ ปาติโมกขก็ทำลายแล้วทำลายเล่าอยู่นั่นเอง ก้าวไปไม่ได้ เหตุนั้น จึงตรัสไว้ในทส. อ. ว่า "ภิกษุ ท.! อะไรเป็นอาหารของทุจริต ๓ อย่าง? คำตอบคือ การไม่สำรวมอินทรีย์." หมายความว่า ถ้าไม่มีการสำรวมอินทรีย์ ทุจริตทางกายวาจาใจก็เกิดขึ้นและเจริญงอกงาม. การตามรอยพระอรหันต์ ต้องมีการก้าวหน้าซึ่งเต็มไปด้วยความบริสุทธิ์ ทุก ๆ ผ้าว จึงต้องทำให้หมดจดสะอาดเป็นลำดับไป.

ผู้อ่านจะสังเกตได้จากบาลีที่เป็นอุทเทสข้างต้นว่า ในที่นี้มีคำว่า "...กิจที่พวกเธอต้องทำให้ยิ่งขึ้นไป..." นำเข้าพระดำรัสที่ทรงเตือนกระตุ้นให้ก้าวต่อไปอีก เพราะศีลเหล่านี้เป็นเพียงขั้นต้น ดังพระบาลีอีกแห่งหนึ่งว่า "บรรดาอธรรมทั้งสองของภิกษุผู้มีปัญญาในสาสนานี้ อธรรม คือการสำรวม

---

๑. ปฐมสูตร ยมกวรรค ทส. อ. ไตร. ล. ๒๔/๑๒๑/๖๑.

๒. ภิกขุวรรค ธรรมบท, ไตร. ล. ๒๕/๖๖/๓๕

อินทรีย์ ความสันโดษ การสำรวมในปาติโมกข์, จัดเข็ญ
ฯ ,,
เบ็ญต้น.

ผู้ตามรอยพระอรหันต์ จะต้องก้าวผ่านขั้นอินทรียสังวรน
ไป โดยหลีกเลี่ยงทำแต่ย่อ ๆ หย่อน ๆ ไม่ได้เลย.

๒. อินทรีย์ คืออะไร ?

การตามรอยพระอรหันต์ขั้นน มีชื่อว่า อินทรียสังวรศีล.
สังวรคืออะไร, ศีลคืออะไร, สองปัญหานได้อธิบายแล้วใน
บทท ๓ ทั้งในทีนนได้กล่าวแล้วว่า จักไม่กล่าวอธิบายเฉพาะ
สองคำนอก. ในทนจึงยังคงอยู่แต่ปัญหาว่า อินทรย คืออะไร!

คำว่าอินทรีย์ แปลว่าอะไร? แปลว่าวัตถุหรือเพศ
พรรณ, เรืองราวที่เป็นใหญ่, เป็นจอม, เป็นอิสระ. เฉพาะ
ในทีน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รวมหกอย่าง.
สำหรับทั่วไปในที่อื่น ๆ ได้แก่สัทธาวิริยะ เป็นต้น (ในอินทรีย
ห้า) ก็ม, ได้แก่เพศหญิงเพศชาย ความเป็นพระอรหันต์
เป็นต้น (ในอินทรียสี่สอง) ก็ม. ทั้งนมีหลักว่า วัตถุ

---

๑. สุจิ : สภาพใดย่อมเป็นจอม คือย่อมกระทำซึ่งความเป็นอิสระ
อย่างยิ่งยวด สภาพนั้นชื่อว่าอินทะ. ลิงค์ คือเพศพรรณของอินทะ
นั้น ชื่ออินทริยะ. อิย ปัจจัย.

สำคัญเป็นจอมแห่งวัตถุพวกเดียวกัน หรือสำคัญในหน้าที่แผนกหนึ่ง ๆ ได้แล้ว ย่อมเรียกว่าอินทรีย์ได้ทั้งนั้น, เช่น นกอินทร เป็นจอมแห่งนกเป็นต้น.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นใหญ่อย่างไร?

อายตนะมีตาเป็นต้นเหล่านี้ ส่วนหนึ่ง ๆ ล้วนเป็นอสระเต็มที่แผนกหนึ่ง คือในการเห็นรูป ย่อมสิทธิขาดอยู่ที่ตา การฟังเสียง อยู่ที่หูเป็นต้น. จะเกิดผลดี หรือความฉิบหายร้ายแรงขึ้นในแผนกนั้น ๆ เพราะการกระทำของอวัยวะนั้น. หรือจะกล่าวอีกปริยายหนึ่งว่า ทั้ง ๖ อย่างนี้ เป็นเหมือนคนสำคัญหกคนที่จะต้องควบคุมระวัง เพราะถ้าไม่นำผลดีที่สุดมา ก็จะนำผลร้ายที่สุดมา ถ้าไม่เป็นพระอรหันต์ ก็จะเป็นจอมโจรที่ร้ายกาจ ดังนี้ได้. เพราะเป็นวัตถุสำคัญอันจะยกขึ้นเป็นเลิศได้ส่วนหนึ่ง ๆ อวัยวะเหล่านี้จึงจะได้ชื่อว่า อินทรีย์ หรือ "คนสำคัญ."

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในที่นี้ได้แก่อะไร?

ในที่นี้ประสงค์เอาอวัยวะที่ได้ชื่ออย่างนั้น ๆ พร้อมทั้งประสาทและวิญญาณอันมีหน้าที่ประจำอยู่กับอายตนะนั้น ๆ. ตา ก็หมายเอาอวัยวะที่เรียกว่า ลูกตา พร้อมด้วยประสาทอันเป็นสายส่ง

ข่าวติดต่อกับสมอง และทั้งจักขุวิญญาณอันแล่นไปมา มาตามสายนั้นด้วย. หู ขมุก ลิ้น กาย ก็มีอธิบายเช่นเดียวกัน. ส่วนใจนั้นคือศูนย์กลางหรือทรวมรับอารมณ์ต่าง ๆ ครั้นรับไว้แล้วก็จะปรุงเป็นเรื่องใหม่ หรือความคิดนึกใหม่ขึ้น. ใจในที่นี้ได้แก่สมองส่วนที่คิดนึกได้ ที่อาจปรุงแต่งเรื่องราวขึ้นสำหรับตนเอง แล้วยินดีหรือยินร้ายได้โดยไม่ต้องอาศัยตาหูในขณะนั้นเลย. เช่นคนที่นึกปรุงแต่งเรื่องที่กำหนัดเพลินใจเอาเองว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น ๆ จะมีรสอย่างนั้น ๆ แล้วก็ยินดี, หรือถ้าใครกระทบมาอย่างนั้น ก็จะกระทบตอบอย่างนั้น ๆ แล้วก็หงุดหงิดยินร้าย โดยไม่มีใครติดต่อด้วยเลย เป็นต้น.

ตา หู ขมุก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหกอย่างในที่นี้ ถ้ากล่าวให้เฉพาะ ก็ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณนั่นเอง. เป็นธรรมดาของภาษาทุกภาษา ย่อมมีคำบัญญัติพวกหนึ่งตั้งขึ้นเฉพาะเรื่องราวหนึ่ง ๆ เป็นคำสั้น ๆ หรือเหมือนกับคำอื่น ๆ แต่มีความหมายแตกต่างกว้างแคบกว่ากัน อันเรียกว่าคำบัญญัติเฉพาะ.

ตา หู เป็นต้นนี้ เรียกเต็มทีอีกอย่างหนึ่งว่า จักขุนทรีย = อินทรีย์คือตา. โสตินทรีย์ = อินทรีย์คือหู ฆานินทรีย์

=อินทรย คอขมูก ดงน กม. มองหยาย ๆ แล้วน่าจะเข้าใจว่า ควรจัดให้เป็นอินทรยแต่อย่างเดียว คือใจกพอ นอกนั้นให้เป็นผู้ส่งข่าวหรือกองแยก, เพราะทุกอย่างต้องไปที่ใจ. แต่การที่ท่านไม่จัดดังว่าน ก็เพราะที่สำหรับรับอารมณ์ หรือเรียกว่า 'ทวาร' นั่นมีถึงหกแห่ง. ใจก็เป็นทวารแห่งหนึ่ง ที่อาจรับอารมณ์อันใจด้วยกันปรุงแต่งขึ้นได้เหมือนกัน เช่นการระลึกเรื่องราวต่าง ๆ ในหนหลัง การคิดเอาเองของคนคิดสมมติว่าหรือนอนฝัน อันจะเห็นได้ชัดเจน, เหตุนั้น จึงได้จัดเป็นอินทรยทั้งหกส่วน ตามจำนวนแห่งทวารอันเป็นทางเกิดของความยินดียินร้าย.

ทวารคืออะไร? คือวัตถุแห่งอวัยวะที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นเอง.[1] แต่หมายเอาส่วนที่เป็นวัตถุซึ่งเรียกว่าส่วนรูปธรรมเป็นใหญ่, ไม่นับรวมวิญญาณที่ประจำอวัยวะนั้น แต่เป็นส่วนนามธรรมเข้าด้วย. คำว่า ทวาร, แปลกันตามธรรมดาว่าประตู เป็นที่รับเข้าหรือถ่ายออกแห่งสิ่งต่าง ๆ. ประตูคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เช่นเดียวกับประตูบ้านเรือน. กายเปรียบเหมือนเรือน, อารมณ์ต่าง ๆ

---

๑. สำหรับใจได้แก่สมอง ไม่ใช่หัวใจที่สูบฉีดโลหิต.

เหมือนคนเข้าออก, ใจแผนกหนึ่ง (ไม่ใช่ทั้งหมด) เป็นเหมือนเจ้าบ้าน. คำเปรียบของเรานี้ อันจะพบได้ในบ่กรณ์บาลีต่างๆ ว่า ขอบปลวกมีช่องหกช่อง สำหรับพญาเหยี่ยวเข้าออก. นี่คือกายนั่นเอง.

เราจะระวังแต่ห้าแห่งภายนอกคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นั้นยังไม่พอ ต้องระวังทวารภายในคือใจด้วย. ทวารหรือประตูจึงได้มีถึงหก ด้วยเหตุนี้.

ในภาคบาลี คำว่า "ทวาร"[๑] นี้ แปลตามศัพท์ว่า สถานอันบุคคลพึงเผา, พึงระวัง, พึงรักษา, อธิบายว่า ที่ใดถ้าไม่มีการระวังรักษาแล้ว ย่อมเกิดอันตรายขึ้น ท่านชื่อว่าทวาร คือท่านบุคคลพึงเผาพึงรักษา. ประตูเรือนตามธรรมดาของมนุษย์ๆ ต้องระวังรักษาฉันใด ประตูคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นประตูแห่งอัตตภาพ หรือกายนครก็จะเป็นสิ่งที่ต้องระวังรักษา ฉันนั้น. มิฉะนั้นจะได้รับอันตรายร้ายแรงยิ่งกว่าการเผลอต่อประตูเรือนธรรมดา. ผู้ตามรอยพระอรหันต์ต้องรักษาประตูนี้ ซึ่งลึกซึ้งกว่าประตูเรือน เพื่อใจจะได้หลุดพ้นปลอดภัยจากโจร กล่าวคือ กิเลส และอนุสัยทั้งหลาย.

---

๑. ทฺวร-สำวรเณ, ธาตุปปทีปิกา.

๓. การคุ้มครองอินทรีย์ในทวารทั้งหลายนั้น คือการกระทำอย่างไร?

พระอนุรุธมหาเถระ กล่าวว่า "ผู้ข้าเพ็ญความพ้นทุกข์ พึงทำการกำหนดสติอันสูงสุด ให้เป็นเหมือนตาข่ายที่ทวารทั้งหก แล้วฆ่าบรรดากิเลสอันเข้าไปติดที่ตาข่ายนั้นเสีย."[๑]

นี้เป็นรอยๆ หนึ่งแห่งพระอรหันตองค์.

พระมหากัจจายนเถระ กล่าวว่า "ตายังคี กองเป็นเหมือนตาบอด, หูยังไม่ได้ยิน กองเป็นเหมือนหูหนวก, ลิ้นยังอยู่ กองเป็นเหมือนใบ, ยังมีแรงกองเป็นเหมือนคนสิ้นแรง, ครั้นเรี่ยวราวต่างๆเกิดขึ้นกองนอนเสียให้เหมือนกะตายแล้ว."

นี้เป็นรอยหนึ่งแห่งพระอรหันต์ เป็นรอยซึ่งมีความหมายกว้างขวางที่สุด เพราะไม่เป็นเพียงการสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย อย่างเดียว ยังเป็นการขุดต้นทางของความทุกข์ทั้งปวงเสียอย่างแน่นหนาด้วย.

พระองค์เอง. ตรัสแก่พระราหุลพุทธชิโนรสว่า "ราหุล! เจ้าจงเจริญภาวนาให้เหมือนไฟ. เมื่อเจ้าเจริญภาวนาเหมือนไฟ ผัสสะที่น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจเกิดขึ้นแล้ว

---

๑. เถรคาถา ขุททกนิกาย, (ไตร. ล. ๒๖/๓๔๒/๓๖๖)

ก็ไม่สามารถครอบงำจิตของเจ้าได้.”[๑] ทรงหมายความในทำนองว่า ไฟไม่ยินดียินร้ายต่ออะไรหมด. สิ่งที่เขานำมาสุมเข้าเผาจะดิบดี สะอาดสกปรก เหม็นหอมอย่างไรก็ตาม ย่อมไหม้ได้สิ้นโดยอาการที่เหมือนกัน. เมื่อคนเรากำหนดจิตได้เช่นนี้ ผัสสะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นของหมดฤทธิ์.

ในบาลีอันอื่นอีก ได้ตรัสแก่พระพาหิยทารุจีริยะว่า “พาหิย! เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เมื่อเราเห็นรูป ก็จักสักว่าเห็น เมื่อได้ฟังเสียงก็จักสักว่าฟัง เมื่อได้ดมกลิ่น... ลิ้มรส... รับสัมผัสก็จักสักว่าดม... ลิ้ม... สัมผัส, และเมื่อรู้ธรรมารมณ์ก็จักสักว่ารู้ ดังนี้ พาหิย! เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล. ก็เมื่อใด เธอเห็นรูปแล้วสักว่าเห็น ฯลฯ เป็นต้น เมื่อนั้น “เธอ” จักไม่มีเมื่อใด “เธอ” ไม่มี เมื่อนั้น เธอก็ไม่ปรากฏในโลกนี้ หรือโลกอื่น หรือในระวางแห่งโลกทั้งสอง; นั่นแหละคือที่สุดแห่งทุกข์ ละ.”

พระดำรัสข้างบนนี้ ไม่เพียงแต่ทรงแสดงการสำรวมอินทรีย์อย่างเดียว ได้ทรงแสดงอานิสงส์อย่างสูงสุดไว้ด้วย, ทั้งเป็นหลักชี้ให้เห็นว่าการสำรวมอินทรีย์นั้น ไม่ใช่มีแต่อย่าง

---

๑. มหาจุฬราหุโลวาทสูตร ม.ม. ล. ๑๓/๑๓๙/๑๔๒.

๒. ทสมสูตร โพธิวรรค อุทาน ล. ๒๕/๘๓/๔๙.

ต่ำซึ่งเป็นขันศีล อาจมสูงขึ้นไปได้จนถึงขั้นบรรลุอรหัตตผล.
ถ้าผู้ใดสำรวมอินทรีย์ชนิดเกิดญาณวิเศษมองเห็นเป็นวิปัสนา
ถึงกับเห็นความเป็นอนัตตาของสังขารทั้งหลายเป็นภายนอกและ
ภายใน จนอนัตตานุปัสนาญาณเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจะบรรลุ
ถึงที่สุดแห่งทุกข์ ได้แก่นิพพาน. ข้อนี้หมายความว่า ไม่ใช่
เพียงแต่การเห็นรูปแล้วเฉยได้อย่างเดียว ซึ่งเป็นเพียงอินทรีย
สังวรศีล แต่ในขณะที่เฉยนั้นแหละหมายถึงการเพ่งความเป็น
ธาตุ ความเป็นของว่างเปล่า ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
ธรรมารมณ์ ตลอดถึงผัสสะ และเวทนาทุกชนิดที่อาศัยรูป
เป็นต้น เกิดขึ้น, จนเกิดวิมุตขึ้นดังกล่าวแล้ว. คำว่า "เธอ"
ไม่มีก็เพราะเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นของไม่ใช่สัตว์ บุคคลตัวตน
เราเขานั่นเอง การเห็นเช่นนี้ สามารถทำลาย กามตัณหา
ภวตัณหา วิภวตัณหา ให้หมดไปได้ จึงไม่ต้องเกิดในโลก
ไหน ๆ อีกต่อไป.

พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ไม่ได้
กล่าวอธิบายกิริยาสำรวมไว้ว่าเป็นเช่นไรโดยตรง แต่ได้ยก
เอาเรื่องราวที่เป็นตัวอย่างของผู้ประพฤติอินทรีย์สังวรมากล่าวไว้
เรื่องนันทา:—

พระจิตตคุตตเถระ อาศัยอยู่ในถ้ำกุรุณฑกะหกสิบปีมาแล้ว ยังไม่เคยเหลือบไปเห็นภาพมหาภิเนษกรมณ์ของพระพุทธเจ้าเจ็ดพระองค์ ที่เขาเขียนไว้ในถ้ำนั้น จนเมื่อภิกษุพวกหนึ่ง มาเที่ยวได้เห็นแล้วถามขึ้นถึงเรื่องนั้น ท่านตอบว่า ยังไม่ได้เห็นเลย. ท่านไม่เคยเงยหน้าดูอะไรเลย, รู้ได้ว่าเวลาล่วงไปครบปีหนึ่ง ก็เพราะเห็นเกสรดอกกะถินร่วงลงตามประตูถ้ำคราวหนึ่ง. มีพระราชามนต์ไปรับอาหารในพระราชวัง ท่านปฏิเสธ จนพระราชาต้องทรงอุบายห้าม ทำการกดขี่นานมโดยประจำตราที่นมหญิงแม่ลูกอ่อนหมดทั้งนคร. พระเถระต้องรับนิมนต์และไปเพื่อเห็นแก่ชาวเด็ก ๆ เมื่อพระราชาและพระเทวีถวายทานแล้ว ส่งท่านกลับ ท่านกล่าวอนุโมทนาแต่เพียงว่า มหาราช จงสำราญเถิด, เท่านั้น พวกภิกษุถามท่านว่าทำไมไม่กล่าวเพื่อพระราชินีด้วย ท่านตอบว่า ไม่ได้ทำความรู้สึกว่าพระราชาหรือพระราชินี เพียงแต่กำหนดว่าพระราชาทานนเพราะไม่เคยเงยดูว่าใครเป็นใครในที่นั้น ๆ.

ส่วนกิริยาที่เรียกว่าไม่สำรวมอินทรีย์นั้น พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวบรรยายลักษณะไว้อย่างละเอียดและลึกซึ้งโดยวิธีปรมัตถ์. ท่านคงมุ่งหมายให้ผู้ศึกษากลับใจความให้ตรงกันข้าม แล้วทำกิริยาที่เรียกว่าสำรวมเอาโดยตนเอง.

คำที่ท่านกล่าวไว้โดยปรมัตถ์เป็นใจความย่อนข้างยาวยืดนั้น มีใจความว่า :—

"การสำรวมหรือไม่สำรวมนั้น ไม่ใช่อยู่ลึกตาหรือหูเป็นต้นตามธรรมดา. แต่จะมีได้ต่อเมื่อเกิดการคมสติหรือเผลอสติในขณะที่รูปมากระทบตาเป็นต้นต่างหาก. เรื่องเป็นดังนี้ เมื่อรูปมาสู่คลองจักษุ ภวังคจิตเป็นไปสองขณะดับไปแล้ว จึงเกิดจิตอันทำหน้าที่ยึดเอาอารมณ์นั้น. ครั้นจิตนั้นดับไปแล้ว จึงเกิดจิตที่เรียกว่า จักขุวิญญาณ, แล้วจึงเกิดจิตทราบอารมณ์, จิตที่พิจารณาอารมณ์, จิตที่เสวยอารมณ์จนรสะ, ต่างทำหน้าที่ของตนจนเสร็จและดับไปแล้ว ก็ยังไม่ใช่โอกาสแห่งการสำรวมหรือไม่สำรวม. แต่ต่อนั้นไป ในขณะแห่งชวนจิตที่แล่นไปเพราะได้รับรสอารมณ์แล้วนั่นแหละ หากมีความคิดที่ล่วงศีล, การเผลอสติ, ความไม่รู้เท่า, ความไม่อดทน. หรือความเกียจคร้าน เกิดขึ้นแต่อย่างใดอย่างหนึ่งนั่นแหละ คือ การไม่สำรวมอินทรีย์."

---

๑. คำเหล่านี้ ท่านใช้ศัพท์อภิธรรมล้วน, เห็นว่าจะได้ผลน้อยและทำให้ผู้อ่านบางคนเลอะเลือน ข้าพเจ้าจึงเปลี่ยนศัพท์ให้เป็นคำธรรมดาเสีย, คงไว้แต่เนื้อความ.

"เมื่อในขณะแห่งชวนจิตไม่มีการสำรวมอินทรีย์แล้ว ขณะจิตอื่น ๆ ที่เกิดมาแล้วข้างต้นทุก ๆ ตอน ก็พลอยชื่อว่าไม่สำรวมไปด้วยกันทั้งหมด ตลอดมาถึงลูกตากพลอยชื่อว่าไม่ได้สำรวมไปด้วย. เปรียบเหมือนเมื่อประตูเมือง (ครั้งโบราณ) ไม่ได้ปิด แม้ชาวบ้านจะปิดประตูบ้านเรือนมั่นคงฉาง พวกโจรก็คงเข้ามาได้ ชื่อว่าไม่ปลอดภัยไปทั้งเมือง.[๑] แต่เมื่อได้ปิดประตูเมืองแล้ว ประตูอื่น ๆ ภายในเมือง แม้ไม่ได้ปิด ก็ย่อมไม่มีอันตราย. โดยเปรียบเทียบ : ในขณะแห่งชวนจิตขณะเดียวเท่านั้น ถ้าเกิดความรู้สึกเช่นความทุศลเป็นต้นขึ้นแล้ว ขณะจิตอื่นตลอดออกมาถึงทวารทุก ๆ อย่าง ก็พลอยชื่อว่าไม่สำรวมไปด้วย, ถ้าเกิดความรู้สึก เช่นวิรัติแห่งศลขึ้นในขณะแห่งชวนจิตแล้ว ทุกอย่างก็เป็นอันว่าได้สำรวมแล้วด้วย. ทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีนัยอย่างเดียวกันหมด.

โดยอธิบายนี้ เราจะเห็นได้ว่า ท่านประสงค์เอาการควบคุมอินทรีย์ คือใจที่ประจำทวารหนึ่ง ๆ แต่ท่านกล่าวเป็นโวหารธรรมดาว่า สำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก เป็นต้น แทนที่จะกล่าวว่า การสำรวมอินทรีย์ คือตา หรือสำรวมอินทรีย์

---

๑. ตามธรรมดา โจรอยู่นอกเมือง.

ทวาร คือลูกตา. คำในอุทเทสว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายก็คือ การที่จะได้ชื่อว่าคุ้มครองทวารแล้ว ก็โดยรักษาอินทรีย์ทั้งหลายไว้ได้นั่นเอง.

กล่าวโดยอีกปริยายหนึ่ง, ตามหลักที่ข้าพเจ้ายึดเป็นเครื่องผูกฝนตัวเองเกี่ยวกับการสำรวมอินทรีย์นั้น, การผูกไม่ใช่เพียงแต่สำรวมต่อเมื่อกระทบกับอารมณ์โดยเฉพาะหน้าอย่างเดียว ควรมีอุบายในการหลบเลี่ยงไม่ให้พบ "อารมณ์ข้าศึก" นั้น ๆ ด้วย ถ้าเห็นว่าควรหลบ. และถ้าเมื่อได้กระทบเสียแล้วต้องเอาชนะให้ได้เสมอไป. วิธีเป็นการผูกที่ได้รับผลพร้อมคราวเดียวกันไปในตัว.

วิธีแรก ที่เรียกว่าหลบนั้น ยึดหลักที่ตรัสสอนให้ปฏิบัติต่อสตรีกะพระอานนท์ว่า "การไม่พบเห็น หรือไม่ดู เป็นการดี, ถ้าจำเป็นจะต้องดู ก็อย่าพูดด้วย, ถ้าจะต้องพูดด้วย ให้คุมสติล่วงหน้าไว้." ข้อนี้คือ ถ้าไม่จำเป็นหรือเห็นว่า จะเอาชนะอารมณ์นั้น ๆ ไม่ได้แล้ว ให้พยายามหลบหนีอารมณ์นั้นเสียดีกว่า. การเข้าหน้ากับอารมณ์รายที่ทางที่อาจหลบได้นั้น เป็นการประมาทและเสี่ยงอันตรายโดยไร้ประโยชน์สำหรับผู้ที่กำลังปฏิบัติอยู่ ยังไม่ถึงที่สุด และเป็นการคลุกคลีวงในสำหรับผู้ปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว. จิตเป็นธรรมชาติที่กลับกลอกได้ง่าย ๆ

ไม่ควรปล่อยให้เป็นโอกาสบ่อย ๆ ควรป้องกันไว้ก่อนดีกว่า การแก้ภายหลัง ซึ่งมักจะแก้ไม่ทัน หรือเป็นการสายไปเสียแล้วเสมอ. มีบรรพชิตเป็นอันมากทั้งยุคนและยุคโน้น ปรากฏว่าได้ถึงความวิบัติเพราะความดูหมิ่นต่อการป้องกันไว้ก่อนนี่เอง. อารมณ์เหล่านั้น บางชนิดแรก ๆ พบกัน ไม่เป็นของแรงร้าย แต่เมื่อเสวนากันบ่อย ๆ เข้า ก็กลายเป็นแรงร้าย พอได้ขณะหรือช่องเหมาะยั่งใจไม่ทันชั่วเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ก็กลายเป็นอันตรายร้ายแรงถึงที่สุดขึ้น. เหตุนั้น การหลบ ซึ่งเป็นการป้องกันจึงดีกว่าการแก. เมื่อไม่จำเป็น ก็ไม่ควรคบหากับอารมณ์ที่อาจเป็นอันตรายนั้นเลย. ควรยึดพระพุทธภาษิตที่ตรัสว่า "ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย" ไว้ให้มั่น.

วิธีหลัง คือการเอาชนะอนทรีย์หรืออารมณ์นั้น ได้แก่การฝึกในวิธีการข่มการทรมานอินทรีย์ให้เตรียมพร้อมอยู่เสมอ เช่นหัดโดยนัยที่เรียกกันโวหารโลกว่า "นับสิบเสียก่อน," หัดเอาชนะตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ทุก ๆ วัน ให้เคยตัวไป ตั้งแต่อารมณ์เล็กน้อยไปหาอารมณ์ใหญ่โตก็จะไม่รู้สึกลำบากแต่ประการใด. และข้อสำคัญ คือเมื่อได้แพ้แก่อารมณ์คือยินดียินร้ายลงไปแล้ว ต้องพยายามเอาชนะกลับคืนให้ได้. สติเป็นสิ่งสำคัญในการนี้. ถ้าขาดการระลึกหรือรู้สึกตัวแล้ว เป็น

สำเร็จไม่ได้เลย. เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติ ควรผักสติพร้อมกันไป กับการข่มขืนทรมานอินทรีย์เสมอ.

ยังมีการผักตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อย่างหนึ่งอย่างใด พร้อมกันไปด้วยกับใจ อย่างตรง ๆ ง่าย ๆ อีกวิธีหนึ่ง ซึ่งได้ผลดีและไม่ต้องมีการศึกษาอะไรมากมายเลย, วิธีใดใคร ๆ ก็ทำการผักได้ทุกเมื่อ แล้วแต่อินทรีย์ส่วนไหนมักเป็นผู้ก่อเหตุในวันหนึ่ง ๆ ประจำทุก ๆ วัน สำหรับผู้นั้น.

วิธีนี้ ได้แก่การลงโทษทรมานใจอย่างตรงไปตรงมา เฉพาะหน้าสิ่งที่มันอยาก จนดิ้นรนกระสับกระส่าย. เช่นเมื่ออาหารชนิดที่ถูกปากมาวางอยู่เฉพาะหน้า ถ้าความพอใจดิ้นรนยังไม่ระงับ ก็ยังไม่รับประทาน จะพิจารณาโดยความเป็นธาตุเป็นปฏิกูล เช่นเดียวกับอาหารอื่น ๆ ที่ตนไม่ชอบเป็นต้น จนความอยากระงับเป็นปรกติเสียก่อน จึงลงมือรับประทาน. ในส่วนรูปหรือเสียงเป็นต้น ก็ใช้วิธีเดียวกัน. จงพยายามหาวิธีลงโทษใจอันดิ้นรนให้หนัก ๆ และย่อย ๆ ก็จะเป็นปรกติไปเอง. ทั้งใช่ว่าจะต้องทำไปทุกอย่างทุกสิ่งของก็หาไม่ เมื่อผักได้สักอย่างแล้ว อย่างอื่นที่คล้ายกันก็พลอยทำได้โดยไม่ต้องผัก.

เฉพาะบรรพชิต ตัวอย่างเช่น เมื่อรู้สึกว่าสวยจนพอใจในสิ่งของของตน ก็จงนำไปย้อมด้วยฝุ่นแดง หรือย้อมโดยวิธี

ที่ใจจะไม่รู้สึกว่าสวยได้อีกต่อไป จนภายหลังอย่างไหน ๆ ก็ไม่รู้สึกว่าสวยไปเสียหมด. ถ้าเคยเป็นนักเลงดนตรี หรือชอบดนตรี รู้ว่ารับนิมนต์ไปในที่นั้นแล้ว จะได้พังดนตรีผมอเย่ยม จะได้กลิ่นและรสที่เคยติดใจ ถ้าความรู้สึกอันนี้ยังไม่ระงับ ก็อย่ารับนิมนต์, หรือถ้าเกิดเมื่อรับเสียแล้ว ก็จงให้ผู้อื่นไปแทน และยอกความรู้สึกของตน โดยไม่ต้องกระดากอายแต่อย่างใด ในไม่ช้าก็จะหมดความรู้สึกชนิดนั้น. รวมความว่า จะเอาชนะล่วงหน้าเสียก่อนทุกอย่าง ถ้าไม่ชนะก็จะทรมานจนชนะให้ได้.

การที่เมื่อรู้สึกว่า อาหารนอร่อย ก็เอามาเข้า. รู้สึกโกรธยุ่งก็ทนให้ยุ่งกัดจนหายโกรธ, ขี้เกียจก็ทำมันเรื่อยจนหายขี้เกียจ ฯลฯ เหล่านี้แม้จะทำได้โดยยากและดูออกจะโลดโผนไปบ้าง ก็ได้ผลดีเกินคาดหมาย. แต่ว่าเป็นสิ่งที่ต้องปรากฏแก่ตน คือ ตนได้ทำลงไปด้วยตนเองจริง ๆ จึงจะรู้จัก, จะศึกษาความรู้สึกอันนี้เอาด้วยคำบอกเล่า หรือหนังสือ หรือการคาดคะเนเทียบเคียงนั้นไม่ได้. ทุกอย่างต้องทำด้วยความมานะอดทนแรงกล้ายิ่งขึ้นทุกที ในที่สุดจะกลายเป็นผู้ไม่หวั่นไหวเหมือนศิลาแท่งทึบได้จริง ๆ.

๔. การไม่ถือโดยนิมิตและอนุพยัญชนะ —ได้แก่กิริยาเช่นไร?

คำ ๒ คำนี้ ในปกรณ์ทั้งหลาย ได้อธิบายไว้อย่างย่อ ๆ ทุกปกรณ์. เข้าใจว่าคงเป็นคำที่เข้าใจกันได้ง่าย ๆ ในยุคนั้น หรือในภาษาครั้งนั้น. ได้ความจากอธิบายของท่านแต่ย่อ ๆ ว่า ถือโดยนิมิต คือรวบถือ, ถือโดยอนุพยัญชนะ คือแยกถือเป็นส่วน ๆ. อย่างแรกท่านให้คำเปรียบว่า รวบถือเหมือนอาการฮุบของจระเข้, อย่างหลังยังไม่พบคำเปรียบ แต่คงเหมือนกับการตอดกัดเป็นส่วน ๆ ของปลาตัวเล็ก ๆ กระมัง. จากหลักที่ท่านอธิบายไว้อย่างสั้น ๆ นั้น เราอาจขยายออกได้ดังนี้ คือ:—

๑. เมื่อได้เห็นรูปอันยั่วยวน ก็ให้มีสติควบคุมตนให้แพ่งมองไปในทางเห็นเป็นของว่าง, ประกอบด้วยธาตุ, เป็นปฏิกูล. แต่ฉาบทาลูบไล้ไว้ด้วยผิวที่ลวงตาที่ภายนอก. และให้มองซึ่งถึงความไม่เที่ยงแปรปรวน, ความทนทรมาน, ความไม่มีแก่นสารซ่อนอยู่ในรูปนั้น. ให้เห็นสักว่ารูปไม่ทำในใจว่ามนุษย์หญิงชาย เด็กผู้ใหญ่ สาวหนุ่ม ฯลฯ เป็นต้น, นี่เรียกว่าไม่ยึดถือโดยนิมิต. และไม่เพ่งเฉพาะส่วน ๆ ว่า ตา หู จมูก แก้ม คาง มือเท้า ฯลฯ งามไม่งามเป็นต้น, นี่เรียกว่าไม่ถือ

เอาโดยอนุพยัญชนะ. ถ้าจะต้องคบหาสมาคมติดต่อกับรูปนั้นๆ ตามหน้าที่ของมนุษย์ทั่วไป ก็คุมใจให้กำหนดอยู่แต่ธุระหรือหน้าที่ ไม่ให้เลยไปยึดถือเอานิมิต หรืออนุพยัญชนะนั้น ทั้งฝ่ายทยัวยวน และฝ่ายยั่วโทสะ. ทำได้เช่นนี้ชื่อว่าเป็นผู้สำรวมตาได้เป็นอย่างดี เป็นผู้ชนะรูป ไม่มีอันตรายเกิดจากรูปคนชนิดนั้นแทนที่จะหลงรูป กลับพบความจริงแห่งรูปทุกๆ ชนิดที่ประสบ.

๒. เมื่อได้ฟังเสียงอันยั่วยวนหรือยั่วโทสะ ก็มีวิธีอย่างเดียวกัน. ไม่ถือโดยนิมิต คือไม่ผูกใจว่า เสียงหญิง, เสียงชาย, ฯลฯ เสียงบี เสียงฆ้อง เป็นต้น. ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ คือไม่ทำการกำหนดเป็นเสียงโกรธ เสียงรัก เสียงชม หรือเสียงกระทบเสียดสีแดกดัน, ฯลฯ เสียงทุ้ม เสียงเอก เป็นต้น. ข้อที่พึงพิจารณาเห็นกระทั่งอวัยวะหรือวัตถุส่วนที่ให้เกิดเสียง และธรรมชาติของเสียงนั้นๆ โดยความเป็นธาตุเป็นของว่าง โดยนัยเดียวกับการเห็นรูป มีความรู้สึกแต่เพียงว่า เสียงดังขึ้น! เสียงดังอยู่! เสียงเงียบไปแล้ว! เท่านั้น เช่นนี้ชื่อว่าสำรวมอินทรีย์ คือ หู ไว้ได้, เป็นผู้ชนะเสียง, รู้จักเสียงลึกซึ้งถึงความจริง.

๓. เมื่อได้ดมกลิ่น, ไม่ถือโดยนิมิตว่า กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น กลิ่นฉุน กลิ่นเน่า ฯลฯ เป็นต้น; และไม่ยึดถือโดยอนุพยัญชนะ คือคิดค้นสืบไปว่า เป็นกลิ่นผู้ชาย กลิ่นผู้หญิง กลิ่นน้ำอ้อย กลิ่นเนย กลิ่นดอกไม้ ฯลฯ เป็นต้น. แต่จะเพ่งในใจถึงที่เกิด, ความย่อยยับ. ความน่าเกลียด ฯลฯ ของกลิ่นนั้นๆ แล้วและเฉยได้ เพราะเห็นความไม่ใช่ตัวตนอันจะพึงยึดถือของกลิ่น. เช่นนี้เรียกว่าผู้สำรวมจมูกไว้ได้ เป็นผู้ชนะกลิ่น. พึงเข้าใจว่า การชอบใจเพราะหอม หรือเกลียดเพราะเหม็นนั้น เป็นการแพ้เท่ากัน, ต้องเฉยได้ทั้งสองอย่างจึงจะชื่อว่าชนะ.

๔. เมื่อได้ลิ้มรส ไม่ถือว่ารสของฝาด, ของหวาน, เปรี้ยว, เค็ม, ขม, ฯลฯ. และไม่ถือโดยอนุพยัญชนะว่า รสพริก รสเกลือ รสน้ำตาล ฯลฯ รสกลมกล่อม รสกร่อยชืด เพราะสิ่งนั้นมากไปสิ่งนั้นน้อยไป หรือมีสิ่งที่ไม่ต้องการเจือลงไป เป็นต้น ตลอดถึงการกำหนดว่า รสนี้ปรุงโดยคนนั้นคนนี้ หรือคนครัวชื่อนั้นนี้ เป็นต้น, เป็นผู้ทำความสำคัญแต่เพียงว่า รส แล้วก็บริโภคพอสมควรแก่ประมาณเพียงเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไปได้, ไม่มีความพอใจหรือขุ่นใจแต่ประการใดเลย ทำลิ้นให้เป็นเหมือนไม่มีประสาท.

๕. เมื่อได้รับสัมผัสทางกาย ก็ไม่ถือโดยนิมิต ว่าสัมผัสนี้ อ่อน, แข็ง, นุ่มนวล ฯลฯ เป็นต้น, ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะว่า เป็นสัมผัสของหญิง ของชาย ฯลฯ ของฟูก, ฟาก, เป็นต้น; กำหนดเพียงว่ากระทบสัมผัสเท่านั้น ไม่ซาบซ่านเพราะพอใจ หรือเร่าร้อนเพราะไม่พอใจ, นี่ชื่อว่าชนะสัมผัสทางกายซึ่งเรียกว่าโผฏฐัพพะ.

๖. เมื่อธรรมารมณ์เกิดกับใจ : ไม่ถือเอาโดยนิมิตคือไม่ทำความรู้สึกว่า นี่เป็นเรื่องโศก เรื่องรัก เรื่องเพลิดเพลิน เรื่องน่ากลัว ฯลฯ เป็นต้น. ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะว่า เกิดแต่ผู้นผู้น สงนนสงน ตอนนนก ตอนนไม่ด อันจะทำให้เกิดความพอใจ และไม่พอใจ โดยไร้ประโยชน์, แต่จะพิจารณาให้เห็นความกลับกลอกแปรปรวนเป็นธรรมดาของเวทนา สุขทุกข์ ฯลฯ นนๆ อยู่เสมอ. นี่เป็นการชนะธรรมารมณ์.

วิธีทั้งหมดนี้ พึงเข้าใจว่า ไม่ได้ทำให้เฉยเป็นคนวิกลจริตหรือเสียกิจการงานไปแต่อย่างใดเลย. คงมีความรู้สึกในการดำเนินกิจการต่าง ๆ ได้ตามปรกติ ไม่มีผิดพลาดเสียหาย เพราะทำด้วยความสงบหนักแน่นเยือกเย็นและมีสติสมบูรณ์ ไม่ได้ทำ—พูด—คิด ด้วยใจอันกำหนัดหลงใหล หรือเดือดแค้นเป็นพื้นไฟ อันเป็นลักษณะของผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ต่างหาก.

๕. อภิชฌาและโทมนัสคืออะไร ?

"อภิชฌา" แปลตามศัพท์ว่า ความเพ่งเฉพาะ,[๑] ได้แก่เพ่งด้วยความอยากได้ในสิ่งทั้นเห็นแล้วเป็นต้น. เรียกสั้น ๆ ในภาษาไทยว่า "ความพอใจ."

"โทมนสฺส" แปลตามศัพท์ว่า ความมีใจชั่ว, ได้แก่ความโกรธแค้น เพราะเกลียดสิ่งนั้น ๆ ที่ตนเห็นแล้วเป็นต้น. เรียกสั้น ๆ ในที่นี้ว่า "ความไม่พอใจ."

เมื่อรวมเข้าทั้งสองอย่าง เป็น อภิชฺฌาโทมนสฺส ก็แปลได้สั้น ๆ ว่าความพอใจและไม่พอใจ ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า ความยินดียินร้าย.

ทั้งสองอย่างนี้ เป็นกุศลธรรมอันลามก เพราะทำความชั่วทุก ๆ ประการ ให้เกิดแก่ผู้ไม่สำรวมอินทรีย์นั้น ๆ เมื่อคนเราข่มความอยากไว้ไม่อยู่ กลัวอำนาจแก่ความอยาก อันเป็นเหตุให้ทำกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เพื่อได้สิ่งที่ตนอยากนั้นทันทีที่โอกาสอำนวย, หรือพยายามอยู่จนกว่าโอกาสจะอำนวย ส่วนโทมนัส หรือความโกรธแค้น ยินร้ายก็ทำนองเดียวกัน. อาจทำให้ฆ่าได้กระทั่งมารดาของตนเป็นต้น จึงได้

---

๑. สภาพใดเพ่งสมบัติของผู้อื่นเฉพาะหน้า สภาพนั้นชื่อว่า อภิชฌา, อภิ บทหน้า เฌ ธาตุในความคิด. อ ปัจจัย -- สุจิ. ๒๓๔.

นามว่า อกุศลอันลามก, และเป็นมูลเหตุให้ทำอกุศลอันลามกอย่างอื่นต่อไป.

อภิชฌาและโทมนัส หรืออกุศลอันมีมูลมาจากอภิชฌาและโทมนัสย่อมหลั่งไหลไปสู่ผู้ที่ไม่สำรวมอินทรีย์อยู่เสมอ ทั้งในขณะนั้นและขณะต่อไป จึงทรงสอนให้สำรวมอินทรีย์ ถ้ามิฉะนั้น เวลาวันหนึ่งๆ ในชีวิต จะเต็มไปด้วยความยินดียินร้าย ซึ่งเป็นเครื่องเผาลนให้เร่าร้อนอยู่เสมอ.

* * *

ตั้งแต่ต้นมาจนถึงที่นี้ เป็นการอธิบายภายในข้อปัญหาว่า "อินทรียสังวรศีลคืออะไร" ตามแนวแห่งบาลีที่ยกเป็นอทิเทส โดยเฉพาะ จัดเป็นหัวข้อที่ ๑ ของบทนี้. แม้ว่าจะมีคำที่ต้องอธิบายเกี่ยวกับอินทรียสังวรอีกก็จะต้องเป็นหัวข้ออื่นหมวดหนึ่งเพื่อมิให้คละปนกับการอธิบาย ซึ่งมีลำดับตามแนวความแห่งบาลีอันยกขึ้นเป็นอทิเทส. หากจะมีเนื้อความบางตอนที่อาจรวมเข้าได้ในหมวดนี้ แต่ข้าพเจ้ายกไปไว้ในหมวดหลังบ้าง ก็ขอให้เข้าใจว่าเป็นข้อความพิเศษ. และเป็นข้อความที่เห็นว่า ถ้าได้ยกไปไว้ในตอนหลังเป็นเรื่องๆ ไป จะสะดวกแก่การกำหนดจดจำสำหรับท่านผู้อ่านยิ่งกว่า. เนื้อความเหล่านั้น รวมเรียกว่า

เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอินทรียสังวรศีล, มีเป็นข้อ ๆ อย่างเดียวกัน.

๒. เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอินทรียสังวรศีล.

๑. การสำรวมอินทรย์ชนิดยอดเยี่ยม — อนเบนวนยของพระอรยะ.

ในวินัยแห่งพระอริยะ ย่อมมีการเจริญอินทรีย์ให้สงบประณีตอย่างยิ่งดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระอานนท์ ดังนี้ :—

"อานนท์! การเจริญอินทรีย์อย่างยอดเยี่ยมในวินัยแห่งพระอริยะเป็นอย่างไร? อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้เห็นรูป, ย่อมยังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ และทั้งความพอใจความไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ความพอใจเป็นต้นเหล่านี้ เป็นของทำจัยปรุงแต่ง เป็นของหยาบ อาศัยกันและกันเกิดขึ้นเสมอ, ส่วนความวางใจเฉย เป็นของรำงับ เป็นของประณีต. เมื่อรู้ชัดดังนี้แล้ว ความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจที่เกิดขึ้นแก่เธอย่อมดับไปโดยไม่เหลือ ความวางใจเฉยดำรงอยู่แทน. ความพอใจเป็นต้นของ

---

๑. อินทริยภาวนาสูตร อุปริ. ม. ไตร. ล. ๒๔/๕๔๒/๘๕๖.

เธอดับไป, ความใจเฉยดำรงอยู่, โดยง่ายและเร็วเหมือนกับหลับตาแล้วกลับลืมขึ้น.

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้ฟังเสียงด้วยหู, ย่อมยังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ[2] ความวางใจเฉยเป็นของร่างกายเป็นของประณีต. เมื่อรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจเป็นต้นของเธอดับไป. ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทน, โดยเร็วและง่ายเหมือนการตบมือของคนมีเรี่ยวแรง.

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้ดมกลิ่นด้วยจมูก, ย่อมยังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของร่างกายเป็นของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ ความพอใจของเธอเป็นต้นดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทน, โดยเร็วและง่ายเหมือนการตกของหยาดน้ำเมื่อใบบัวเอียงเพียงเล็กน้อย.

---

๑. คำแปลตอนนี้ เป็นสำนวนไทยแท้ เพราะสำนวนบาลีตอนนี้เข้าใจยากสำหรับผู้ไม่คุ้น.

๒. ที่ละ ฯลฯ ไว้เช่นนี้ หมายความว่า เหมือนกับข้อต้น, ให้เติมเอาเองได้, จะเขียนให้เต็มก็ไม่จำเป็น และมากจนเบื่อแก่ผู้อ่าน.

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้ลิ้มรสด้วยลิ้น, ย่อมยังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของรำงับ เป็นของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจเป็นต้นของเธอดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทน โดยเร็วและง่าย เหมือนคนมีเรี่ยวแรงขยับรวมน้ำลายมาทิ้งปลายลิ้นได้ทีแล้ว ก็ถ่มเสีย.

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้รับสัมผัสทางกาย ด้วยกาย, ย่อมยังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของรำงับ เป็นของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ ความพอใจเป็นต้นของเธอก็ดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทน โดยเร็วและง่าย เหมือนคนมีเรี่ยวแรงคู้แขนเข้าแล้วเหยียดออก.

อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ ย่อมยังเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอรู้ชัดว่า ฯลฯ ความวางใจเฉยเป็นของรำงับ เป็นของประณีต. เมื่อเธอรู้ชัดดังนี้แล้ว ฯลฯ, ความพอใจเป็นต้นของเธอก็ดับไป ความวางใจเฉยเกิดขึ้นแทน, โดยเร็ว

และง่ายเหมือนหยดน้ำสองสามหยด อันบุคคลหยอดลงไปในกระทะร้อนจัดอยู่ตลอดวัน, ได้เหือดแห้งไป.

อานนท์! นแล เป็นการเจริญอินทรีย์อย่างยอดเยี่ยมในวินัยแห่งพระอริยะ."

พระบาลีนี้แสดงให้เห็นได้บางอย่างว่า พระอริยเสขบุคคลผิดกับปถุชนเพียงไร. ปัญญาของท่านเหล่านี้แหลมหรือคมกล้าพอที่จะทำลายยินดียินร้ายให้หายไปโดยเร็วที่สุด. ส่วนปถุชนยังมี "หนา" มาก กว่าที่จะรู้สึกตัวกลอำนาจแก่ความยินดียินร้ายนั้น แล้วทำความชั่วอย่างอื่น ๆ อีกมากมาย โดยมาก.

ส่วนพระอรหันต์ คือพระอริยะชั้นเสขะนั้น ไม่มีการยินดียินร้ายหรือต้องทำการข่มอินทรีย์อีกเลย.

๒. ปฏิปทาของพระเสขะ คือการรังเกียจ — ต่อความพอใจในรูปเป็นต้น.

ปฏิปทาส่วนใจตามปรกติของพระเสขะนั้น คือการสะอิดสะเอียนต่อความพอใจ หรือไม่พอใจอันเกิดขึ้นเพราะการเห็นรูปเป็นต้น, ดังพระพุทธภาษิตในสูตรเดียวกันนี้ ซึ่งมีอยู่สืบไปว่า :

"อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้, เพราะได้เห็นรูปด้วยตา, หรือฟังเสียงด้วยหู, ดมกลิ่นด้วยจมูก, ลิ้มรสด้วยลิ้น,

รับสัมผัสทางกายด้วยกาย, รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ, ย่อมเกิดความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจขึ้น. เธอนั้นย่อมรู้สึกอดอัด เบื่อหน่าย เกลียดชังต่อความพอใจเป็นต้น อันบังเกิดขึ้นแล้วนั้น.

อานนท์ ! นี้แล เป็นปฏิปทาของพระเสขะ."

จะสังเกตได้จากบาลีนอกว่า ตามปรกติของบถชนเรา เมื่อเกิดความพอใจแล้วก็สบายใจ ไม่เคยคิดชังต่อความรู้สึกพอใจในรูปเป็นต้นนั้น ๆ, แต่พระอริยเสขะ จะรู้สึกสบายไม่อดอัดใจก็ต่อเมื่อใจวางเฉย ซึ่งมิใช่ความพอใจหรือไม่พอใจ. เมื่อเห็นความแปลกกันอย่างชัดเจนดังนี้ ก็เป็นอันว่าได้พบรอยแห่งพระอรหันต์อีกส่วนหนึ่ง. เราผู้ปรารถนาตามรอย จึงควรฝึกใจให้มีธรรมดารักความวางเฉยสงบเงียบ ไม่ใช่รักความพอใจเพลินใจในเมื่อได้สิ่งที่ตนอยากนั้นเลย.

๓. อินทรีย์ที่ผึกจนอยู่ในอำนาจแล้ว — มีลักษณะอย่างไร ?

อินทรีย์มีตาหูเป็นต้น เมื่อผึกอยู่ในอำนาจของผู้ผึกแล้ว ย่อมอ่อนโยนตามความปรารถนาของบุคคลผู้เป็นเจ้าของทุก ๆ อย่าง. เมื่อเจ้าของให้เฉยก็เฉย เพื่อความเป็นสุขของเจ้าของ เมื่อเจ้าของต้องการให้รู้สึกไปอย่างอื่นในฝ่ายที่เป็นกุศล ก็เป็น

ไปตามปรารถนา, เช่นจะให้รู้สึกในอาหารที่จืดชืดที่สุด ว่าอร่อยที่สุด เพื่อเกิดความสันโดษในอาหารนั้นก็ได้ จะให้เกิดความรู้สึกว่า จืดชืด ไม่เป็นรส, เป็นของปฏิกูล ในอาหารที่อร่อยและเขาจัดมาอย่างประณีตก็ได้, ฯลฯ เห็นเสนาสนะกลางดินเป็นเสนาสนะมีความสุขเท่าปราสาทชั้นเลิศก็ได้. เหล่านี้ ถ้าเราสังเกตให้ดีแล้วจะเห็นความสุขเกิดแต่ความสำรวมอินทรีย์อย่างไม่น้อย. มนุษย์เราต้องทนทุกข์ทางใจ ก็เพราะบังคับอินทรีย์ไม่ได้ตามปรารถนา หรือแทนที่จะบังคับอินทรีย์ กลับเป็นฝ่ายที่ถูกอินทรีย์บังคับไป เป็นบ่าวของอินทรีย์จนตลอดชีวิตของบุถุชน. การบังคับได้นั่นแหละ เป็นเครื่องหมายแห่งการชนะอินทรีย์. พระองค์ตรัสลักษณะของอินทรีย์ที่ถูกอบรมแล้วไว้ดังนี้ :

"อานนท์! อินทรีย์ที่อบรมเจริญแล้วอย่างประเสริฐนั้นเป็นอย่างไร ? อานนท์ ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เห็นรูปด้วยตา ฯลฯ เป็นต้น, ความพอใจ ความไม่พอใจ ความทั้งพอใจและไม่พอใจเกิดขึ้นแล้วแก่เธอ. ถ้าเมื่อเธอปรารถนา จะให้ตนเองรู้สึกในสิ่งอันปฏิกูล ว่าไม่ปฏิกูลก็ย่อมได้. จะให้รู้สึกในสิ่งอันปฏิกูลและสิ่งไม่ปฏิกูล ว่าไม่ปฏิกูล ก็ย่อมได้. จะให้รู้สึกในสิ่งอันไม่ปฏิกูลและสิ่งอันปฏิกูล ว่าเป็นสิ่งปฏิกูล

ดังนี้ ก็ย่อมได้. หากจะหวังสิ่งไปว่า เราพึงเว้นสิ่งปฏิกูลและไม่ปฏิกูลทั้งสองอย่างเสีย แล้วเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะเพ่งอยู่ดังนี้ ก็ย่อมได้.

อานนท์! นี้แล คือ อินทรียภาวนาอันอบรมเจริญแล้วอย่างประเสริฐ."

๔. ความเข้าใจผิดของบางคนในเรื่อง —การอบรมอินทรีย์

บางคนเข้าใจเอาอย่างง่าย ๆ ว่า การไม่เห็นรูป ไม่ได้ยินเสียงเป็นต้น ก็เป็นการอบรมอินทรียภาวนาด้วย. เรื่องนี้เคยมีแล้วตั้งแต่ครั้งพระองค์เอง :

ที่สวนไผ่ จังหวัดชังคละ, อุตตรมาณพลูกศิษย์ของปาราสริยพราหมณ์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายพระองค์ตรัสถามว่า ปาราสริยพราหมณ์สอนการอบรมอินทรีย์แก่สาวกของตนเหมือนกันหรือ, ถ้าสอน สอนอย่างไร.

"พระโคดม! ปาราสริยพราหมณ์ สอนอินทรียภาวนาแก่สาวกของตนว่า บุคคลไม่เห็นรูปด้วยตา ไม่ฟังเสียงด้วยหู ดังนี้เป็นต้น." เขาทูลตอบ.

"อุตตระ! ถ้าเช่นนั้น คนตาบอด ก็ชื่อว่าผู้อบรมอินทรีย์คนหูหนวกก็ชื่อว่าผู้อบรมอินทรีย์ ตามคำของปาราสริย-พราหมณ์ด้วยซิ, เพราะคนตาบอดก็ไม่เห็นรูปด้วยตา, คนหูหนวกก็ไม่ได้ฟังเสียงด้วยหู?" ทรงถามอีก.

ในที่สุด อุตตรมาณพ ก็ซบเซาก้มหน้า ไม่มีคำตอบ.

เราจะเห็นได้ว่า การอบรมอินทรีย์ คือการผูกการทรมาน โดยแท้ ไม่ใช่การไม่กระทบกันเลย. แต่วิธีผูกขี่มันนั้น คงมีทั้งการหลบเลี่ยงในเมื่ออาจจะแพ้, การระวังไม่ให้แพ้, และการเอาชนะคนเมื่อได้แพ้ไปแล้ว. ทั้งนี้สุดแต่อินทรีย์นั้นแก่อ่อนหย่อนประณีตแล้วเพียงไร. แม้ภาษิตแห่งพระมหากัจจายนะข้างต้นก็เหมือนกัน จะได้หมายเอาว่าไม่รับอารมณ์เสียเลยก็หาไม่ แต่เป็นการรับแล้ว ชนะคือเฉยอยู่ได้.

....

มีความเข้าใจผิดอีกอย่างหนึ่งซึ่งร้ายแรงมาก, ได้แก่ความเห็นผิดว่า ถ้าไม่ให้มีนิมิตร้ายในรูปเป็นต้นแล้ว เมื่อเห็นรูปเป็นทีทางแห่งความเชื่อความเลื่อมใส เช่นเห็นพระกาย

---

๑. บาลีอินทริยภาวนาสูตร ตอนปรารภเหตุ ไตร. ล. ๑๔/๕๔๑/๘๕๔

ของพระพุทธเจ้า หรือรูปเป็นที่ตั้งแห่งความสงบ เช่นนิมิตแห่งสมาธิเป็นต้น จะมีเปล่าจากประโยชน์ไปหรือ ถ้ามิให้ยินดี, และเมื่อเห็นรูปอันตรายปรากฏเฉพาะ เช่นสัตว์ร้ายเป็นต้น จะมิต้องได้รับอันตรายหรือ ถ้ามิให้ยินร้าย.

คำตอบ : ข้อนี้ ปรากฏอยู่ในบาลีอุทเทสข้างต้นแล้วว่าหมายเฉพาะที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว ยาปอกุศลคืออภิชฌาและโทมนัสท่วมทับเอาต่างหาก. เราคงดูรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ฯลฯ ที่เป็นประโยชน์ได้ตามธรรมดา. ข้อนี้ดูด้วยบาลีสักกปัญหสูตร.[๑]

เป็นการสนทนาระหว่างพระพุทธองค์กับท้าวสักกะ :

"พระองค์ผู้ปราศจากทุกข์ ! ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์ ?" ท้าวสักกะทูลถาม,

"ดูก่อนจอมเทพ ! เรากล่าวว่า รูปที่เห็นได้ด้วยตา เสียงที่ฟังได้ด้วยหู กลิ่นที่ดมได้ด้วยจมูก รสที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น โผฏฐัพพะที่กระทบได้ด้วยกาย และธรรมที่รู้ได้ด้วยใจนั่น ๆ ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี." ตรัสตอบพอเป็นแง่ให้ท้าวสักกะรู้เอาเอง.

---

๑. สักกปัญหสูตร มหา. ที. ๑๐/๓๑๖/๒๕๕

"ข้าแต่พระองค์! ถ้ากระนั้น ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความนั้นแล้ว. เข้าใจอย่างนว่า เมื่อบุคคลเสพกับรูปอันเห็นได้ด้วยตาเป็นต้น ชนิดใดแล้ว อกุศลเจริญชน ส่วนกุศลกลับเสื่อมไป, รูปชนิดนั้น บุคคลไม่ควรเสพ. และเมื่อบุคคลเสพกับรูปอันเห็นได้ด้วยตาเป็นต้น ชนิดใดแล้วอกุศลเสื่อมไป แต่กุศลเจริญขน, รูปชนิดนั้น บุคคลควรเสพ ดังนี้. ฯลฯ, ข้าพระองค์ทราบเนื้อความที่พระองค์กล่าวแล้วโดยพิสดาร หมดความสงสัยเคลือบแคลงแล้ว อย่างนี้แล."

ในอัฏฐกถา[1] แห่งพระบาลีนี้อธิบายสืบต่อไปว่า "คำว่า รูปชนิดนั้นไม่ควรเสพ เป็นต้นนี้, เป็นคำกล่าวโดยย่อ. คำโดยพิสดารคือ: เมื่อได้เห็นรูปอันใด กิเลสเช่นราคะเป็นต้นได้เกิดขึ้นรูปนั้น ไม่ควรเสพ คือไม่พึงเสพ. แต่รูปใดเมื่อบุคคลเห็นอยู่ อสุภสัญญาปรากฏขึ้น หรือความเลื่อมใสเกิดขึ้นหรือได้สัญญาอย่างอื่น ๆ เช่นสัญญาว่าไม่เที่ยงเป็นต้น, รูปนั้นควรเสพ. เสียงใดแม้จะวิจิตรด้วยอักขระและพยัญชนะ (คือทั้งไพเราะทั้งมีใจความถูกต้อง?) แต่เมื่อฟังอยู่ ราคะเป็นต้นเกิดขึ้น เสียงนั้นไม่ควรเสพ. เสียงใด อาศัยอรรถ อาศัยธรรม แม้

---

๑. สักกปัญหสุตวัณณนา สุมังคลวิลาสินี ภ. ๒ น. ๔๔๕.

เป็นเพลงขับของนางทาสีตกนำเมอพังอยู่ ความเลอมใสเกิดขึ้น
หรือนพิทาญาณดำรงอยู่ เสียงนั้นควรเสพ. เมื่อเขาดมกลิ่น
ใดอยู่ ราคะเป็นต้นเกิดขึ้น กลิ่นชนิดนั้นไม่ควรเสพ. เมื่อ
เขาดมกลิ่นใดอยู่ ย่อมได้สัญญาเช่น อสุภสัญญา เป็นต้น
กลิ่นนั้นควรเสพ. เมื่อเขาลิ้มรสใด ราคะเป็นต้นเกิดขึ้น รส
เช่นนั้นไม่ควรเสพ. เมื่อเขาลิ้มรสใดอยู่ ความสำคัญว่าปฏิกูล
ในอาหารก็เกิด และอาพาธเพื่อก้าวลงสู่อริยภูมิโดยอาศัยกำลัง
กายเกิดแต่การลิ้มรสนั้นเหมือนการลิ้มของสัวสามเณรผู้เป็น
หลานของพระมหาสัวเถระ, หรือเมื่อบริโภคอยู่นั่นเอง กิเลส
สิ้นไป ๆ รสชนิดนั้นควรเสพ. เมื่อบุคคลสัมผัสโผฏฐัพพะอันใด
อยู่ ราคะเป็นต้นเกิดขึ้น โผฏฐัพพะชนิดนั้นไม่ควรเสพ.
ส่วนโผฏฐัพพะชนิดใด เมื่อบุคคลสัมผัสอยู่ การสิ้นไปแห่ง
อาสวะย่อมมี เช่นการสัมผัสของพระเถระทั้งหลายมีพระสาร-
บุตรเป็นต้น, และความเพียรก็เป็นอันว่าได้ประคับประคองด้วย
ดี และสัตว์ผู้เกิดภายหลังก็เป็นอันว่าได้รับอนุเคราะห์จากท่าน
โดยถือเอาท่านเป็นตัวอย่าง : โผฏฐัพพะชนิดนั้นควรเสพ.

ที่ได้สดับมา พระสารีบุตรเถระ ไม่เหยียดหลังบนเตียง
(ไม่นอนเตียง) ๓๐ ปี, พระมหาโมคคัลลานเถระก็ ๓๐ ปี,

พระมหากัสสปเถระ ๑๒๐ ปี, พระอนุรุธเถระ ๕๕ ปี, พระภัทิยเถระ ๓๐ ปี, พระโสณเถระ ๑๘ ปี, พระรัฏฐปาลเถระ ๑๒ ปี, พระอานันทเถระ ๑๕ ปี, พระราหุลเถระ ๑๒ ปี, พระพากุลเถระ ๘๐ ปี, พระนาฬกเถระ ไม่เหยียดหลังบนเตียงเลย จนกระทั่งวันปรินิพพาน.

เมื่อบุคคลประกอบอยู่ซึ่งธรรมารมณ์อันรู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ ราคะเป็นต้นย่อมเกิดขึ้น หรืออกุศลอื่น ๆ เช่นอภิชฌาเป็นต้นเกิดขึ้นว่า ทรัพย์และอุปกรณ์ของผู้อื่น พึงมาเป็นทรัพย์อุปกรณ์ของเรา ดังนี้เป็นต้น, ธรรมารมณ์ชนิดนั้นไม่ควรเสพ. ส่วนธรรมารมณ์เหล่าใด ที่เป็นไปด้วยอำนาจเมตตา เป็นต้นว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร, เถิด ดังนี้ ของพระเถรทั้ง ๓ รูป, ธรรมารมณ์ชนิดนั้นควรเสพ.

ที่ได้สดับมา : ในวันจะเข้าพรรษา พระเถระ ๓ รูป ทำกติกากันว่า จะไม่ตรึกในอกุศลวิตกทั้งหลาย มีกามวิตกเป็นต้น. ครั้นถึงวันออกพรรษาแล้ว พระเถระผู้แก่ถามพระเถระผู้หนุ่มว่า ในไตรมาสนี้เธอได้ยอมให้จิตของเธอแล่นไปแล้วในที่มีเขตเท่าไร ? รูปที่หนึ่ง ตอบว่า 'กระผมไม่ได้

ยอมให้จิตแล่นออกไปนอกบริเวณรั้วเลย.' รูปที่สอง ตอบว่า 'กระผมไม่ได้ยอมให้จิตแล่นออกไปนอกกุฏิที่อยู่อาศัยเลย.' เมื่อพระเถระหนุ่มถามท่านบ้าง ท่านตอบว่า 'แน่ะเธอ, ฉันไม่ได้ยอมให้จิตแล่นออกไปภายนอกขันธ์ทั้งห้าในร่างกายของฉันเลย.' เสียงแสดงความยินดีดังขึ้นพร้อมกันว่า 'ท่านขอรับ ใต้เท้าทำสิ่งใดที่ใครทำได้ยาก.' ธรรมารมณ์ชนิดนควรเสพ.

ข้างบนนี้เป็นอัฏฐกถา สักกปัญหสูตร. เราจะสังเกตได้ชัดเจนว่า อารมณ์อย่างไร ควรหลบหนี, อย่างไรควรเสพคบ. การอบรมอินทรีย์ในพุทธศาสนานั้น สรุปได้ว่า ถ้าเป็นอารมณ์ที่เกื้อกูลแก่กุศล ควรเสพด้วยอารมณ์นั้น, ถ้าเป็นไปเพื่ออกุศล ควรหนี หรือควรสำรวมไม่ให้ยินดียินร้ายอย่างใดอย่างหนึ่ง. ทั้งสองวิธีจะสำเร็จได้ ด้วยความมีสติรู้สึกตนทันท่วงทีเสมอ.

แต่ถ้าเราสามารถ, จากอารมณ์ที่เป็นข้าศึกนั่นเอง เราอาจถือเอานิมิตที่เกื้อกูลแก่กุศลได้ เนื่องจากการข่มอินทรีย์ไว้อยู่ในอำนาจ. พระพุทธโฆษาจารย์เล่าเรื่องพระมหาติสสเถระไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ท่านมหาติสสะเดินสวนทางกับหญิง

รูปงามและประดับเต็มที่แล้วนางหนึ่ง ขณะออกบิณฑบาต. หญิงนั้นเห็นท่านเป็นของน่าขัน เลยหัวเราะร่วน. ท่านสงสัยว่าจะเป็นเหตุสำคัญอะไร เหลือบไปดู เห็นซากของหญิงนั้น แต่สัญญาของท่านพ้นตัวไปถึงอสุภนิมิต ร่างหญิงนั้นจึงปรากฏเป็นร่างกระดูกไปทั้งร่าง, ท่านได้บรรลุพระอรหัตตผลในขณะนั้นเอง. ท่านเดินต่อไปสวนทางกับสามีของหญิงที่ตามหา เขาถามท่านว่า เห็นผู้หญิงเดินมาบ้างหรือ ท่านตอบตามความรู้สึกจริงใจว่า "เปล่า. เห็นแต่ร่างกระดูกเคลื่อนไปตามทาง ไม่ได้สังเกตว่าเป็นชายหรือหญิง." พระโยราณาจารย์ผูกเรื่องของท่านเข้าให้สั้นๆ เป็นคาถาปรากฏอยู่ว่า :—

"เหตุที่เห็นกระดูกพ้นของหญิงนั้น พระเถระระลึกได้
ถึงอสุภนิมิต ร่างกระดูกที่เคยผูกไว้ด้วย อำนาจสัญญา
ในอดีต, ขณะยืนอยู่ ณ ที่นั่นเอง ได้บรรลุความเป็น
พระอรหันต์ แล้ว."

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างของเหตุผลที่ทำให้เกิดหลักขึ้นได้ว่า "ดีอาจกลายเป็นร้าย-ร้ายอาจกลายเป็นดี" ได้เท่าๆกัน, แล้วแต่ผู้นั้นจะมีการสำรวมอินทรีย์ไว้ได้หรือไม่นั่นเอง.

๕. ธรรมอันทำช่วยเหลือแก่การสำรวมอินทรีย์.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค, พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวว่า "ปาติโมกขสังวร สำเร็จได้ด้วยสัทธาฉันใด อินทรียสังวรก็สำเร็จได้ด้วย สติ ฉันนั้น." อธิบายว่า เมื่อสติเป็นเหมือนนายประตู ประจำอยู่ที่ทวารมีตาเป็นต้นแล้ว โทษทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้น ย่อมไม่ได้ช่องที่จะเกิดเลย. หากขาดสติก็เป็นช่องแห่งอกุศลเหล่านั้น.

ผู้แต่งคัมภีร์มังคลัตถทีปนี กล่าวไว้ในตอนวินยกถาว่า "อินทรียสังวรศีล พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า 'สำรวมสุทธิ' คือจะเป็นปฏิปทาที่สะอาดหมดจดได้ ก็ด้วยความตั้งใจสำรวมมั่นคงว่า 'เราจักไม่ทำอย่างนอก.'" อธิบายว่า การเฝ้าระวังอยู่เสมอ เป็นเครื่องชำระศีลให้บริสุทธิ์. แต่เราจะเห็นได้ว่า หลักนี้กว้างเกินไป เพราะศีลข้อไหน ๆ ก็สะอาดหมดจดได้ด้วยการสำรวมนั่นทีเดียว.

ส่วนพระองค์เองตรัสว่า "ภิกษุ ท. ! เมื่อหิริและโอตตัปปะไม่มีอินทรียสังวรของผู้นั้น ก็ชื่อว่าขาดอุปนิสัย, :

---

๑. บาลีปฐมสูตร มหาวรรค สฬ. อ. ล. ๒๓/๑๐๐/๖๒.

ภิกษุ ท. ! เมื่อหิริและโอตตัปปะมีอยู่ อินทรียสังวรของผู้นั้น กชื่อว่าถึงพร้อมด้วยอย่างนี้สัย..." อธิบายว่า ความเกลียดบาปและกลัวบาป มีอยู่ในใจของผู้ใด เมื่อผู้นั้นกระทบอารมณ์รูปเป็นต้น ก็จะเป็นผู้สำรวมตนได้ เพราะอำนาจหิริและโอตตัปปะอันเป็นธรรมชาติฝ่ายสูง ประจำอยู่ในใจนั้น. และการที่ท่านกล่าวไว้ในบางแห่งว่า สำรวมอินทรีย์ได้เพราะสติเป็นต้น ก็ย่อมไม่ขัดกันเลย เพราะเป็นคนละตอน และช่วยกันคนละหน้าที่, เช่นสติระลึกได้ทันท่วงที หิริและโอตตัปปะยังคอยซ้ำให้ดำเนินการไปแต่ในทางที่ถูกต้องเป็นธรรมแท้ เป็นต้น. หากขาดหิริโอตตัปปะ แม้จะระลึกได้ ก็อาจดำเนินไปในฝ่ายเสีย เพราะไม่กลัวบาป, เพราะเหตุนี้ จึงมีพระพุทธภาษิตในที่อื่น ซึ่งกล่าวถึงธรรมอันช่วยเหลือการสำรวมอินทรียอีกว่า ภิกษุ ท. ! เราก็กล่าวอินทรียสังวรว่าเป็นธรรมมีอาหาร, ไม่ใช่ไม่มีอาหาร. อะไรเป็นอาหารของอินทรียสังวร ? คำตอบคือ สติ และ สัมปชัญญะ..." อธิบายว่า : สติ คือ การรำลึกได้ทันท่วงที สัมปชัญญะ คือ การควบคุมความระลึกได้นั้นไว้ให้เป็นไปสม่ำเสมอ คือ รู้สึกตัวอยู่เสมอ. เป็นอาหาร คือ

---

๑. บาลีปฐมสูตร ยมกวรรค ทส. อ. ล. ๒๔/๑๒๓/๖๑.

เป็นเครื่องบำรุงให้การสำรวมอินทรีย์เป็นไปได้. ขาดอาหารนั้นก็ต้องเลิกล้มไป เหมือนคนเราขาดอาหาร ร่างกายก็แตกดับ.

๖. อานิสงส์ของการสำรวมอินทรีย์

พระอปเสนวังคันตบุตรกล่าวว่า "ผู้บำเพ็ญพรต ทำเครื่องมงเครื่องบังให้แก่ใจด้วยศีลสังวร เป็นผู้มีใจอันกิเลสไม่เบียดเบียนได้แล้ว เธออยู่ย่อมหลุดพ้นจากภัย กล่าวคือ ทุกข์."

อธิบาย : ควรเข้าใจว่า ในที่นี้ท่านหมายถึงเมื่ออินทรีย์สังวรบริบูรณ์เต็มที่แล้ว ก็เกิดธรรมอันส่งต่อกันเป็นลำดับ จนถึงวิมุตติ. ถ้าจะไม่หมายเช่นนี้ คำว่า 'ทุกข์' ในที่นี้ ก็จักกัดความเพียงที่จะเกิดเพราะไม่มีการสำรวมอินทรีย์.

พระองค์เองตรัสไว้ในที่ต่าง ๆ กันดังนี้ : "จิตของผู้ใดตั้งมั่นไม่หวั่นไหวเหมือนแท่งศิลา ไม่กำหนัดในสิ่งยั่วกำหนัด. ไม่ขัดเคืองในสิ่งยั่วความขัดเคือง, ความทุกข์จะมาถูกต้องคนผู้อบรมจิตได้อย่างนั้น แต่ไหนเล่า,"[๑]

"ทวารทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันภิกษุใดรักษาดีแล้ว เธอจะเป็นผู้รู้ประมาณในอาหาร สำรวมดีแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย ประสบสุขทั้งทางกายและทางใจ

---

๑. จตุตถสูตร เมฆิยวรรค อุ. ขุ. ล. ๒๕/๑๓๓/๘๖.

เธอเป็นผู้ทมร่างกายอันไฟทุกข์และไฟกิเลสไหม้ไม่ได้ อยู่ทั้ง
กลางวันและกลางคืน ย่อมอยู่เป็นสุข.""[๑]

"ภิกษุ ท.! เรากล่าวว่า วิชชาและวิมุตติเป็นธรรมมี
อาหาร, ไม่ใช่ไม่มีอาหาร อะไรเล่าเป็นอาหาร? คำตอบคือ
โพชฌงค์เจ็ด.

—เรากล่าวว่า โพชฌงค์เจ็ด เป็นธรรมมีอาหาร ไม่ใช่
ไม่มีอาหาร : อะไรเล่าเป็นอาหาร? คำตอบคือ สติปัฏฐานสี่.

—เรากล่าวว่า สติปัฏฐานสี่ เป็นธรรมมีอาหาร ไม่ใช่
ไม่มีอาหาร : อะไรเล่าเป็นอาหาร? คำตอบคือ สุจริตสาม.

—เรากล่าวว่า สุจริตสาม เป็นธรรมมีอาหาร ไม่ใช่
ไม่มีอาหาร : อะไรเล่าเป็นอาหาร? คำตอบคือ อินทรีย-
สังวร,..... ฯลฯ.

ภิกษุ ท.! เมื่อการคบเสพกัลยาณมิตรบริบูรณ์แล้ว :
การพึ่งสัทธรรมก็เต็มที่, เมื่อการพึ่งสัทธรรมเต็มที่แล้ว : สัท-
ธาก็เต็มที่, เมื่อสัทธาเต็มที่แล้ว : โยนิโสมนสิการก็เต็มที่, เมื่อ
โยนิโสมนสิการเต็มที่แล้ว : สติสัมปชัญญะก็เต็มที่, เมื่อสติ
สัมปชัญญะเต็มที่ : อินทรียสังวรก็เต็มที่, เมื่ออินทรียสังวร
เต็มที่แล้ว : สุจริตสามก็เต็มที่, เมื่อสุจริตสามเต็มที่ : สติ

---

๑. ทุติยสูตร ปฐมวรรค อิติ ขุ. ล. ๒๕/๒๔๘/๒๐๗.

ปฏฐานสกเตมฺท, เมื่อสตปฏฐานเตมฺทแล้ว : โพชฌงฺคเจด
กเตมฺท, เมื่อโพชฌงฺคเจดเตมฺทแล้ว : วิชชาและวิมุตฺติเตม
ฺท : อาหารแห่งวิชชาและวิมุตฺติน ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างน,
เต็มรอบได้ด้วยอาการอย่างน.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนเมื่อฝนเม็ดหยาบตกหนักบน
ยอดเขาไม่สร่างซา น้ำนั้นไหลลงมาตามทลุม ทำซอกเขาและ
แอ่งน้ำให้เต็ม แล้วกยังยงน้อยยงใหญ่ให้เต็ม แล้วยัง แม่น้ำ
น้อย แม่น้ำใหญ่ ให้เต็ม. แม่น้ำใหญ่เต็มแล้ว ก็ท่วมหาสมุทร
สาครให้เต็ม นั่นฉันใด : ธรรมทั้งหลายก็ (ก็ส่งกันเข้าเนื่องกันเป็นลำดับ
แล้ว) ทำวิชชาและวิมุตติให้เต็มฉันนน. -นเข้าเนื่องกันเป็นลำดับหนึ่ง อัน
แสดงให้เห็นอานุภาพแห่งอินทรียสังวร. พระบาลีอน ๆ ทคล้าย
กันและสูงยิ่งขึ้นไปเข้าเนื่องกันเป็นลำดับ ก็มีอีกหลายทมา เช่น :—

ภิกษุ ท. ! เมื่อ อินทรียสังวร มีอยู่ ศีลก็ถึงพร้อม
ด้วยอปนิสัย, เมื่อมีศีลอยู่ สัมมาสมาธิ ก็ถึงพร้อมด้วยอปนิสัย,
เมื่อสัมมาสมาธิมีอยู่ ยถาภูตญาณทัศนะก็ถึงพร้อมด้วยอปนิสัย,
เมื่อยถาภูตญาณทัศนะมีอยู่ นิพพิทาวิราคะ ก็ถึงพร้อมด้วย
อุปนิสัย, เมื่อนิพพิทาวิราคะมีอยู่ วิมุตติญาณทัศนะก็ถึงพร้อม.
ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนต้นไม้ เมื่อสมบูรณ์ด้วยกิ่งและใบ

---

๑. ปฐมสูตร ยมกวรรค ทส. อ. ไตร. ล. ๒๔/๑๒๐/๖๑.

แล้ว สะเก็ดเปลือกนอกกับรูป เปลือกชั้นในกับรูป กะพี้กับรูป แก่นกับรูปด้วย : นั่นฉันใด เมื่ออนิจจสังวรมีอยู่ (ก็ส่งให้กับรูปกันเป็นลำดับ ๆ จนถึง) วิมุตติญาณทัสนะกับรูป ฉันนั้นเหมือนกัน.[๑] นี่เป็นเครื่องแสดงอันชัดเจนว่าอนิจจสังวร (ซึ่งในที่นี้ไม่เรียกชื่อรวมว่าศีล โดยแยกออกต่างหาก ให้คำว่าศีลคงหมายถึงปาติโมกข์อย่างเดียว) ส่งให้เกิดศีล ศีลนี้ ถ้าของบรรพชิตที่เป็นภิกษุ ก็หมายเฉพาะปาติโมกข์, ของสามเณร ก็สิกขาบทสิบ, ของอุบาสกอุบาสิกาก็คืออุโบสถศีลหรือเบญจศีล แล้วแต่ขั้นของเพศ. เมื่อศีลเกิดมีขึ้นแล้ว มองไม่เห็นความสกปรกต่างพร้อยด้วยตนเองแล้ว ใจก็ปราโมทย์ ก่อให้เกิดสมาธิโดยง่ายดาย, สมาธิเกิดมีเรียกว่าสัมมาสมาธิแล้ว ก็เกิดความรู้เห็นในสังขารทั้งปวงเป็นจริงอย่างไร, การเห็นตามเป็นจริงคือเห็นสภาวะธรรมดาของสังขารนั้น ๆ โดยเฉพาะคือ ความเกิดขึ้น—แปรอยู่—ดับไป ไม่มีระวางหยุด ในสังสารวัฏนี้ ไม่มีใครบังคับให้แปลกไปได้ตามที่ตนต้องการ เรียกว่ามันเป็นอนัตตานั่นเอง. เมื่อเกิดญาณทัสนะดังนี้แล้ว ก็เกิดนิพพิทาวิราคะ คือความเบื่อหน่าย และคลายความรักความกำหนัดในสังขารทั้งปวง

---

๑. บาลีอัฏฐมสูตร ธรรมิกวรรค ฉกฺก อ. ไตร. ล. ๒๒/๔๐๒/๓๒๑.

ทั้งที่เป็นวิญญาณกะและอวิญญาณกสังขาร. เมื่อหน่ายและคลายกำหนัดแล้ว จิตก็เป็นอิสระ หลุดพ้นไปจากความยึดมั่นถือมั่นในสังขารนั้น ๆ และเกิดญาณความรู้ความเห็นว่าหลุดพ้นแล้วขนภายในใจตน เป็นผู้จบกิจในชาติ คือกิจที่จะต้องทำเพื่อความผาสุกใจอีกต่อไปนั้น ไม่มียิ่งไปกว่านอกแล้ว.

พระบาลีแสดงถึงการรู้จักอินทรีย์ทั้งหก อย่างสูงขึ้นไปกว่าการสำรวมขันธรรมดาคือขั้นสูง เช่นตามที่ตรัสแก่พระพาหิยทารุจีริยะเป็นต้นนั้น มีดังจะได้ยกมาพอเป็นตัวอย่างแห่งอานิสงส์ ดังนี้ :-

"ภิกษุ ท.! เหล่านี้อินทรีย์หกอย่าง. หกอย่างไรเล่า? จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์. ภิกษุ ท.! เมื่อใดอริยสาวกรู้จักชัดตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องให้เกิด. ซึ่งความดับไป, ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือความเร่าร้าม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้นแห่งอินทรีย์ทั้งหกอย่างเหล่านี้แล้ว เราก็กล่าวว่า อริยสาวกผู้นี้เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงแท้ มีการตรัสรู้เป็นเบื้องหน้า.

"ภิกษุ ท.! เมื่อใดภิกษุรู้จักชัดตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเป็นเครื่องให้เกิด ซึ่งความดับไป ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษคือ

ความเลวทราม และซึ่งอุบายเป็นเครื่องออกไปพ้น แห่งอินทรีย์ทั้งหกอย่างเหล่านั้นแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น, เรากล่าวว่า ภิกษุนั้น เป็นพระอรหันตขณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ กระทำกิจที่ต้องทำสำเร็จแล้ว ปลงของหนักได้แล้ว บรรลุถึงแล้วโดยลำดับซึ่งประโยชน์ของตนเอง สิ้นสัญโญชน์เครื่องนำไปสู่ภพ หลุดพ้นพิเศษแล้วเพราะรู้โดยชอบ.”[๑]

พระบาลีนี้เป็นพระดำรัสย่อ แต่เราจะพบความพิสดารได้จากพระบาลีอื่นสืบไป คือพระบาลีว่า “ภิกษุ ท.! เมื่อบุคคลรู้อยู่ เห็นอยู่ ซึ่งตา ซึ่งรูป ซึ่งจักขุวิญญาณ ซึ่งจักขุสัมผัส และเวทนาอันเกิดจากจักขุสัมผัสอันเป็นสุขทุกข์ และไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมไม่ติดใจในตา รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส และจักขุสัมผัสสชาเวทนา[๒] แม้แต่อย่างใด, เมื่อไม่ติดใจ ไม่ผูกใจ ไม่หลงใหลไปตามแต่มีปรกติพิจารณาเห็นโทษของสิ่งนั้น ๆ อยู่, ลำดับนั้นความยึดถือในขันธ์ทั้งหากเสื่อมถอยคลายคน ตัณหาคือความอยากอันระคนด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัดรัก ซึ่งมีปรกติ

---

๑. ฉพินทริยวรรค มหาวาร. สำ. สฬา. ๑๘ น. ๒๗๑ ป. ๕๐๒.

๒. ในบาลีกล่าวเรียงอย่างไปตามลำดับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หกหมวด ๆ ละ ๕ อย่าง ในที่นี้รวมกล่าว เพราะคำซ้ำกันทั้งนั้น.

เพลินเฉพาะต่ออารมณ์นั้น ๆ ของบุคคลนั้น ก็เสื่อมถอยคลายคน, ต่อนั้นไป ความกระวนกระวายทางกาย ก็เสื่อมถอย, ความกระวนกระวายทางจิต ก็เสื่อมถอย. ความร้อนรุ่มทางกาย ก็เสื่อมถอย, ความร้อนรุ่มทางจิต ก็เสื่อมถอย, ความร้อนกลุ้มทางกาย ก็เสื่อมหาย ความร้อนกลุ้มทางจิต ก็เสื่อมหาย. เขาได้เสวยสุขทั้งทางกายและทางใจ. ทิฏฐิของเขาผู้เข้นแล้วอย่างนี้ ย่อมเข้นสัมมาทิฏฐิ, ความดำริของคนชนิดนี้ ย่อมเข้นสัมมาสังกัปโป, ความเพียรของบุคคลชนิดนี้ ย่อมเข้นสัมมาวายาโม, ความระลึกของบุคคลชนิดนี้ย่อมเข้นสัมมาสติ สมาธิของบุคคลชนิดนี้ ย่อมเข้นสัมมาสมาธิ. กายกรรม วจีกรรม และอาชีวะของเขาย่อมบริสุทธิ์แล้วตั้งแต่แรก, อริยอัฏฐังคิกมรรคของเขา ย่อมถึงความเต็มที่ในการเจริญ ด้วยอาการอย่างนี้. เมื่อเขาทำอริยอัฏฐังคิกมรรคให้เจริญอยู่อย่างนี้ สติปัฏฐานสี่... สัมมัปปธานสี่... อิทธิบาทสี่... อินทรีย์ห้า... พละห้า... โพชฌงค์เจ็ด ย่อมบริบูรณ์. ธรรมสองอย่างของเขา คือ สมถะและวิปัสสนา ก็เป็นคู่กันแน่นแฟ้น..

เมื่อโพธิปักขิยธรรมสามสิบเจ็ดประการเต็มได้ เต็มที่แล้ว ก็เป็นอันว่า ทุกอย่างบริบูรณ์ถึงที่สุด. และนี้เป็นอานุภาพส่วนหนึ่งของอินทรียสังวร.

---

๑. บาลีสีลขันธวิภังคสูตร อปริ. ไตร. ล. ๑๔/๕๒๓/๘๒๘.

ขอสรุปอานิสงส์ แห่งการสำรวมอินทรีย์ ด้วยพระบาลี พุทธภาษิตสั้น ๆ ว่า

"การสำรวมทางกาย เป็นความดี, การสำรวมทางวาจา เป็นความดี, การสำรวมทางใจ เป็นความดี, การสำรวมทุกอย่าง เป็นความดี, ผู้สำรวมได้ทุกอย่าง เป็นผู้มีความละอายต่อบาป เราเรียกเขาว่า ผู้รักษาตัวรอด." (ธ. ขุ.)

ตามที่กล่าวอานิสงส์มาทั้งหมดนี้ อาจทำให้บางท่านถามว่า บำเพ็ญแต่อินทรียสังวร ก็เหมือนจะพอแล้ว หรือไม่เห็นจำเป็นต้องบำเพ็ญอะไรอีกมิใช่หรือ? ขอตอบว่า : ใช่ก็ได้, ไม่ใช่ก็ได้. ข้อนี้หมายความว่า ถ้าท่านเห็นตรงตามเป็นจริงว่าธรรมเช่นอินทรียสังวรนี้ เมื่อผู้หวังประโยชน์อย่างยอด บำเพ็ญด้วยความมั่นคงและสัจจะ ก็ย่อมก้าวหน้าขึ้นไปเองตามลำดับเพราะปณิธานเดิมมีอยู่ในใจ ; และเหมือนกันทุกขั้นธรรม. แต่ถึงกระนั้นก็คงผ่านไปตามลำดับ และจะแบ่งแยกให้สังเกตและศึกษาง่าย ๆ ก็ทำได้. ผู้บำเพ็ญคงมีความมุ่งหมายเบื้องปลายอยู่ที่ "ที่สุดแห่งทุกข์" กันแล้วกัน.

แต่สำหรับผู้ไม่ปรารถนาจะทำเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยความตั้งใจจริง ก็ย่อมเห็นเป็นอย่างอื่น คือเห็นชนิดที่ตรง

กับความประสงค์ของตัวเฉไปแต่ในทางเหลวไหล เห็นแต่ความสะดวกสบายเท่านั้น นั่นเอง.

๗. โทษของการไม่สำรวมอินทรีย์

โทษของการไม่ประพฤติอินทรียสังวร พึงรู้โดยนัยอันตรงข้ามกับอานิสงส์ที่กล่าวมาแล้วทุก ๆ อย่าง[๑] และโดยเฉพาะสำหรับบาลีปฐมสูตร ทส. อ., บาลีอัฏฐมสูตร ฉกฺ อ., และบาลีสฬายตนวิภังคสูตร อุปริ. ม. นั้น มีโทษที่ทรงแสดงโดยนัยตรงข้าม พร้อมทั้งอุปมาโดยนัยตรงข้าม ด้วยกันอย่างเต็มที่ทีเดียว. ผู้ศึกษาพึงกำหนดให้เห็นโทษอันชัดเจนโดยปฏิปักข-นัยในตอนส่วนหนึ่งก่อน ต่อนั้นจะได้กล่าวเฉพาะที่ทรงแสดงไว้แปลกออกไปจากข้างต้นอีก คือ :—

จิตใจของผู้นั้น จะไม่มีโอกาสสงบสุข จะถูกอินทรีย์หนึ่ง ๆ ต่างฉุดกระชากไปในอำนาจของตน ๆ ข้างนั้นทีข้างนี้ทีอยู่จนตลอดเวลา : โดยเปรียบเทียบคล้ายลูกยอลิงที่กำพ้าแย่งกันอยู่อย่างไม่รู้หยุด และหากอินทรีย์ใดได้อารมณ์มีกำลังแรงกล้ากว่า ก็ส่งไปสู่อารมณ์นั้นมาก ดังพระบาลีว่า :—

"ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้ไม่สำรวมนั้นเป็นอย่างไร? ภิกษุ ท.!

---

๑. ทสมสูตร อาสีวิสวรรค สฬา. สำ. ไทร. ล. ๑๘/๘๔๖-๒๔๘/๓๔๗-๓๕๐.

ภิกษุในท้น เห็นรูปด้วยตา ...ฟังเสียงด้วยหู ...ดมกลิ่นด้วยจมูก ...ลิ้มรสด้วยลิ้น ...สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย ...รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ก็สยบอยู่ในอารมณ์ที่น่ารัก เคียดแค้นในอารมณ์อันไม่น่ารัก เป็นผู้ไม่ตั้งกายคตาสติไว้ มีจิตเลื่อนลอย ไม่รู้ตามเป็นจริงซึ่งเจโตวิมุติ และปัญญาวิมุติอันอาจนำให้บาปอกุศลที่เกิดแล้วแก่เขานั้น ดับไปโดยสิ้นเชิง.

ภิกษุ ท.! เปรียบเหมือนยวงใยจับสัตว์ หกชนิดอันมีที่อยู่อาศัยต่างกัน มีที่เที่ยวหากินต่างกัน มาผูกด้วยเชือกอันมั่นคง: คือเขาจับงูมาผูกด้วยเชือกเหนียวเส้นหนึ่ง จับจระเข้, จับนก, จับสุนัขจิ้งจอก และจับลิงมาผูกด้วยเชือกเส้นหนึ่งๆ แล้วผูกเข้าด้วยกันเป็นปมในท่ามกลาง ปล่อยแล้ว.

ภิกษุ ท.! ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นหกชนิดมีที่อาศัยและที่เที่ยวต่างๆ กัน ก็ยื้อแย่งฉุดคร่ากัน เพื่อจะไปสู่ที่อาศัยที่เที่ยวของตนๆ : งูจะเข้าจอมปลวก จระเข้จะลงน้ำ, นกจะบินขึ้นไปในอากาศ, สุนัขจะเข้าบ้าน, สุนัขจิ้งจอกก็จะไปป่าช้า, และลิงก็จะไปป่า. ครั้นเหนื่อยล้ากันทั้งหกสัตว์แล้ว สัตว์ใดมีกำลังกว่า สัตว์นอกนั้นก็ต้องถูกลากติดตามไปตามอำนาจของสัตว์นั้น :

---

๑. ในบาลี ว่าแยกทีละอย่างแต่ช้ากันทั้งหกอย่าง, จึงรวมกันเสียในที่นี้.

เป็นฉันใด, ภิกษุ ท.! ภิกษุใดไม่อบรมกายคตาสติ ไม่เจริญให้มาก ตา ก็จะฉุดลากเอาภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปไม่น่าพอใจก็เป็นของปฏิกูล, หู ก็จะฉุดลากเอาภิกษุนั้นไปหาเสียงที่น่าฟัง เสียงที่ไม่น่าฟังก็กลายเป็นปฏิกูลไป, จมูก ก็จะฉุดภิกษุนั้นไปสู่กลิ่นที่น่าสูดดม กลิ่นไม่น่าสูดดม ก็เป็นปฏิกูลไป, ลิ้น ก็จะฉุดลากภิกษุนั้นไปในรสที่ชอบใจ รสที่ไม่ชอบใจย่อมเป็นปฏิกูล, กาย ก็จะฉุดลากภิกษุนั้นไปในสัมผัสที่เอิบอาบใจ สัมผัสที่ไม่เอิบอาบใจ ก็เป็นปฏิกูล, และใจก็จะฉุดภิกษุนั้นไปในธรรมารมณ์ที่ถูกใจ ธรรมารมณ์ที่ไม่ถูกใจ ก็เป็นปฏิกูล, นกฉันนั้น.

ภิกษุ ท.! ภิกษุผู้ไม่มีความสำรวมเป็นอย่างนี้แล."

ต่อจากนั้น ก็ทรงแสดงภิกษุผู้สำรวมโดยนัยอันตรงกันข้าม และทรงเปรียบเหมือนสัตว์หกชนิด ถูกมัดรวมกันแล้ว นำไปผูกไว้กับเสาเขื่อน หรือเสาหลักอันใดอันหนึ่ง สัตว์ตัวใดตัวหนึ่งหมดกำลังแล้ว ก็นั่งเจ่าอยู่ข้างเสานั่นเอง เช่นเดียวกับอินทรีย์มีตาเป็นต้นนั่นแล ๆ ถูกภิกษุผู้สำรวมจับมัดไว้กับหลัก กล่าวคือกายคตาสติเมื่อดนรนจนหมดฤทธิ์แล้ว ก็ดับหายไปในกายคตาสติ ฉะนั้น.

การไม่สำรวมอินทรีย์ในบ้าน ได้ทรงแสดงไว้ในชาดกต่าง ๆ เป็นอันมาก เป็นพิเศษ เพราะการเข้าบ้านย่อมมีอันตราย

มากสำหรับภิกษุนั่นเอง, และทั้งเป็นการจำเป็นทีภิกษุจะต้อง
เข้าบ้านทุกวัน คือไปบิณฑบาต จึงทรงกำชับในเรื่องนี้
อย่างมาก. พระบาลี แห่งหนึ่งว่า :—

"ภิกษุ ท.! เรื่องนี้มีมาแล้วแต่ก่อน : แมวตัวหนึ่งซุ่ม
อยู่ที่ข้างกองหยากเยื่อมูลฝอย ด้วยหวังว่า หนูตัวอ่อน ๆ ออก
มาหากินแล้ว ก็จักจับกินเสียในที่นั้น. ลำดับนั้น หนูหนุ่มตัว
หนึ่งออกหากิน แมวนั้นเข้าตะครุบเอาพลัน แล้วรีบขยอก
กลืน หนูหนุ่มตัวนั้น ได้กัดไส้และสายรัดไส้ของแมวนั้น.
แมวพวกนั้นบางตัวก็ตาย บางตัวก็เจียนตาย : นี้เป็นฉันใด,
ภิกษุ ท.! ภิกษุบางรูปในที่นี้ ครองจีวร ถืออาตร ในเวลาเช้า
เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน หรือนิคม เป็นผู้ไม่รักษากาย ไม่รักษา
วาจา ไม่รักษาจิต, ไม่ดำรงสติ ไม่สำรวมอินทรีย์ไว้ด้วยดี
เธอเห็นมาตุคามในที่บิณฑบาตนั้น นุ่งห่มหลุด ๆ หลวม ๆ
เพราะเหตุที่ได้เห็นนั้น ราคะย่อมเสียดแทงจิตของเธอ. เธอ
นั้นถูกราคะเสียดแทงจิตแล้ว ที่ตายไปก็มี ที่ได้ทุกข์เจียนตาย
ก็มี :

---

๑. บาลิตสมสูตร โอปัมมสังยุตต์ นิทาน.สำ. ไตร ล. ๑๖/๓๑๕/๖๘๑.

ภิกษุ ท.! ภิกษุใด ขอกคืนสิกขาเวียนกลับมาเป็นคนในเพศต่ำ อาการนั้น ชื่อว่า 'ตาย' ในวินัยของพระอริยะ, อาบัติที่ทำให้เศร้าหมองต้องอยู่กรรมเป็นอย่างใด ผู้ที่ต้องอาบัตินั้น ชื่อว่า 'รับทุกข์เจียนตาย'. ภิกษุ ท.! เพราะฉะนั้น พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จักเป็นผู้รักษากาย — วาจา — ใจ ดำรงสติไว้ สำรวมอินทรีย์ด้วยดี แล้วจึงเข้าไปเพื่อบิณฑบาตในบ้านหรือนิคม ดังนี้.

ภิกษุ ท.! พวกเธอพึงสำเนียกอย่างนี้แล."

เมื่อกล่าวทั่วไป ทั้งในบ้าน หรือในป่า, ในที่ไหน ๆ แล้วจะสรุปโทษแห่งความไม่สำรวมได้ด้วยพระบาลีว่า:

ทวาร ท. คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้ของภิกษุใดไม่ได้รักษาแล้ว เธอจะเป็นผู้ไม่รู้ประมาณในอาหาร ไม่สำรวมอินทรีย์ ท., ได้ประสบทุกข์ทางกายและทางใจ. ภิกษุเช่นนี้จะมีกายอันถูกไฟทุกข์ลนเผาอยู่ อันไฟกิเลสแผดเผาอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ย่อมอยู่เป็นทุกข์.[๑]

---

๑. ปฐมสูตร ปฐมวรรค ทุก. อิติ. ขุ. ไตร. ล. ๒๕/๒๔๗/๒๐๖.

ส่วนอานิสงส์ในทาน ก็พึงทราบได้ด้วยการกลับเนื้อความให้ตรงกันข้ามอย่างเดียวกัน.

ตัวอย่างความเสียหายของผู้ไม่สำรวมอินทรีย์ หรือสำรวมไม่ทันกาลนั้น มีอยู่ในปกรณ์ทั้งหลายเป็นอันมาก : มีกล่าวถึงครั้งพุทธกาลและครั้งก่อนโน้นมาแล้ว. จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้บ้างเพื่อเป็นตัวอย่าง :

พระวังคีสเถระ เมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ บวชได้ใหม่ๆ เที่ยวบิณฑบาตพบสตรีคนหนึ่งเข้า ราคะเกิดขึ้นเสียดแทงจิต ต้องเข้าไปขอความช่วยเหลือจากพระอานนท์ :

"กามราคะแผดเผาภายในของข้าพเจ้า จิตของข้าพเจ้าถูกไฟไหม้เสียแล้ว. อุบายอย่างใดเป็นเครื่องดับไฟนี้, ข้าแต่ท่านผู้โคตมโคตร![1] ขอท่านจงบอก เพื่อความเอ็นดูแก่ข้าพเจ้าเถิด.

— ท่านขอร้องกะท่านพระอานนท์.

"เพราะยึดมั่นนิมิตนั้นไว้ด้วยสัญญา, จิตของท่านจึงเดือดพล่าน. ท่านจงเว้นนิมิตที่ท่านเห็นว่างาม และชวนกำหนัดนั้นเสียเถิด. จงอบรมจิต

---

๑. พระอานนท์เป็นโคตมโคตร คือโคตรเดียวกับพระผู้มีพระภาค. เรื่องนี้นำมาจาก สัลลเลขสูตร.

ในอารมณ์ที่ไม่งามให้แน่วแน่เป็นหนึ่ง, จงมองให้เห็นสังขารทั้งปวง เป็นของผุพัง — เป็นทุกข์ — เป็นอนัตตา. จงดับความกำหนัดอันหยาบใหญ่เสียแล้วอย่าพึงขนอก. — นี่เป็นคำเตือนสติของพระอานนท์.

อัฏฐกถาหาริตชาดก นวกนิบาต เล่าไว้เรื่องหนึ่งดังนี้: หาริตดาบส ฉันในพระราชวังแห่งพระเจ้าพาราณสี ๑๒ ปีมาแล้ว. ถึงสมัยที่พระราชาจะต้องไปปราบกบฏชายแดน จึงสั่งพระเทวีให้เอาใจใส่บำรุงดาบสแทนพระองค์. วันหนึ่งพระดาบสมาช้า พระเทวีประทับนอนรออยู่ พอได้ยินเสียงแผ่นปอกรอง (อันเป็นผ้านุ่งของดาบส) ดังมาในอากาศตามเคย กรบเสด็จลุกขึ้นเพื่อต้อนรับ, เฉพาะวันนั้นทรงภูษาเนื้อเกลี้ยงเมื่อลุกโดยลุกลน ผ้าทรงนุ่งได้หลุดลงในขณะที่พระดาบสเหาะมาถึง. พระดาบสประสบวิสภาคารมณ์โดยกะทันหัน ไม่ทันสำรวมอินทรีย์แต่อย่างใด ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลส ประคองสติไว้ไม่ได้ ก็เสพอสัทธรรมกับพระเทวี หมดกำลังฌาน ต้องเดินกลับ เพราะเหาะไม่ได้อีก. แม้กระนั้น ก็ยังแพ้อำนาจวิสภาคารมณ์ กระทำอย่างนี้นอกๆ กันวัน จนชาวนครรู้ทั่วและรู้ไปถึงพระราชาในแดนไกล.

เรื่องนี้แสดงอำนาจแรงร้ายของวิสภาคารมณ์ และโทษของการสำรวมอินทรีย์ไม่ได้, ดูเถิด ฉันอาหารของท่านถึง ๑๒ ปี ก็ไม่อาจรู้สึกและข่มไว้ได้, ผู้ไม่ประมาทจงควรรู้สึกตัวไว้ล่วงหน้าเสมอ.

อัฏฐกถาโลมกัสสปชาดก เล่าเรื่องโพธิสัตว์เป็นดาบสชื่อ โลมกัสสปะ บำเพ็ญฌานมีตบะแก่กล้ามาก, พระเจ้าพาราณสีถูกท้าวสักกะแนะนำให้เอานางจันทวดีราชธิดา ไปล่อลวงพระดาบสมาประกอบพิธีปสุมาฏยัญ เพื่อจะได้เป็นเอกราชาทั่วชมพูทวีป. พระราชาส่งสัยหอมาตย์กับราชธิดาไปเพื่อทำการนั้น. พระมหาสัตว์ตะลึงในรูปโฉมของราชธิดา ปราศจากอินทรียสังวรและหิริโอตตัปปะ มีจิตประดิพัทธ์เพ่งดูเสื่อมจากฌานในขณะนั้นเอง. สัยหอมาตย์เห็นเป็นโอกาสก็แย้มพรายขึ้นว่า พระราชาจากพระราชทานอิดาน ถ้าหากพระดาบสจักไปช่วยประกอบการบูชายัญ. อำนาจราคะดำฤษณาพระดาบสก็มาสู่กรุงพาราณสี ทั้งผมเซิงอันเป็นเครื่องหมายแห่งดาบส พร้อมกับอำมาตย์ และปรารภลงมือการบูชายัญ. ชาวเมืองเห็นแล้วก็สังเวชใจ ปรับความสังเวชแก่กัน กล่าวกันว่า

"พระจันทร์พระอาทิตย์นับกันว่าฤทธิกล้า, สมณพราหมณ์กนับกันว่ามีกำลังพรต, ผู้งสมุทร ก็นับกันว่า มีกำลังต้านทานคลน: แต่วาสตรียังมีกำลังยิ่งกว่านั้น. ดูเถิดนางจันทวดี ยังดึงเอาตัวพระโลมกัสสปดาบสผู้มีกำลังฌานกล้าแข็ง ข่มอินทรีย์ไว้อยู่ ให้มาประกอบพิธีบูชายัญให้แก่ราชบิดาของตนได้."

ขณะที่พระดาบสโพธิสัตว์นั้น เงื้อดาบขึ้นเพื่อเชือดคอช้างที่เขามัดเตรียมไว้แล้ว ช้างเห็นกริ่งเพราะสะดุ้งกลัวต่อความตาย. ช้าง ม้า โค อื่นๆ ก็ร้องขึ้น มหาชนก็ร้องขึ้น ทำความสลดใจให้เกิดแก่พระดาบสในขณะนั้นเอง. สำนักได้ถึงชฎา เธอสลดใจว่า กรรมเลวอย่างยิ่ง, จึงประมวลหิริโอตตัปปะและกสิณนิมิตเป็นต้น ทำฌานให้เกิดขึ้นได้ในขณะนั้น นั่งคู้ขาสมาธิท่ามกลางอากาศ แสดงธรรมแก่พระราชา ให้รื่นหลุมยัญ ให้พระราชทานอภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย แล้วกลับไปสู่ป่าหิมพานต์ตามเดิม:

เรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์ แห่งการข่มอินทรีย์ไว้ไม่ได้ทันท่วงที, จนเกือบเสียหายอย่างร้ายแรง แต่อาศัยเคยฝึกฝนไว้

จงระลึกได้ภายหลัง, แม้กระนั้นก็เป็นที่น่าตำหนิของมหาชนทั่วไป. พระพุทธองค์ทรงทราบเหตุนี้ จึงตรัสสอนให้อบรมทำให้มากให้นานในกายคตาสติเป็นต้น เพื่อผู้นั้นจักไม่เพลิดพลั้งลงไปได้ง่าย ๆ เหมือนเรื่องตัวอย่างเหล่านั้น.

๙. การทรงกำชับในเรื่องนี้.

จากพระพุทธดำรัสต่าง ๆ ซึ่งเมื่อเราประมวลเข้าด้วยกันแล้วจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงหวังเป็นอย่างมาก ในการที่ภิกษุจะพึงทำตนให้ปลอดภัย อันเกิดแต่การไม่สำรวมอินทรีย์. ตามที่กล่าวมาแล้วแต่ต้น ก็เป็นเครื่องรับรองพออยู่แล้ว แต่เราอาจเห็นได้ยิ่งขึ้นไปอีก โดยมีพระราชดำรัสกำชับไม่ให้ยินร้ายแม้แก่บุคคลภายนอก ผู้มาติเตียนพระพุทธ — พระธรรม — พระสงฆ์ เฉพาะหน้าเราผู้พุทธบริษัทเต็มไปด้วยความภักดีในพระรัตนตรัย, และไม่ให้ยินดีในเมื่อเขาสรรเสริญพระรัตนตรัยต่อหน้าตน, แต่จะชี้แจงให้เขาเข้าใจในพระรัตนตรัยซึ่งเขายังเข้าใจผิดอยู่ หรือรับสมอ้างในเมื่อเขากล่าวด้วยความเข้าใจถูกต่อพระรัตนตรัยก็ได้. ขอแต่อย่าให้ยินดียินร้ายเท่านั้น. พระดำรัสนี้ปรากฏอยู่ในบาลีพรหมชาลสูตร ตอนต้น ๆ[๑].

---

๑. พรหมชาลสูตร สี. ที. ล. ๙/๓/๑.

ในบรรดารูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสทั้งหลาย, ที่ทรงกำชับเป็นอย่างมาก ก็คือรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสของผู้หญิง, - สำหรับผู้ชาย คือ ภิกษุเป็นต้น; และรูปเสียงกลิ่นรสสัมผัสของผู้ชาย, —สำหรับผู้หญิง คือภิกษุณีเป็นต้น. ดังพระบาลีว่า ภิกษุ ท.! เราไม่เห็นอารมณ์อะไรอื่น ที่จะจับใจบุรุษติดแน่นเหมือน รูป... เสียง... กลิ่น... รส... สัมผัส ของสตรี." และภิกษุ ท.! เราไม่เห็นอารมณ์อะไรอื่น ที่จะจับใจสตรีติดแน่นเหมือน รูป... เสียง... กลิ่น... รส... สัมผัส ของบุรุษ.[๑]"

ทรงกำชับอีกว่า ไม่มีอะไรอื่นที่ควรสำรวมระวังยิ่งไปกว่าจิตของตน ๆ ดังพระบาลีว่า "ภิกษุ ท.! เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างเดียว ที่ถ้าไม่สำรวมแล้ว จะเป็นไปเพื่อความฉิบหายอย่างใหญ่หลวงเหมือน จิตน."[๒]

และพระพุทธภาษิต[๓] ว่า ภิกษุ ท.! อินทรีย์คือดวงตาถูกแทงด้วยซี่เหล็กอันร้อนจัดเป็นเปลวลุกโชนเสียยังดีกว่า :

---

๑. เอม. อำ. ไตร. ล. ๒๐/๑/๒.

๒. เอก. อำ. ไตร. ล. ๒๐/๘/๓๘.

๓. บาลีอาทิตตปริยายสูตร สฬายตน. สำ. ไตร. ล. ๑๘/๒๑๐/๓๐๓.

การถือเอาโดยนิมิต และ โดยอนุพยัญชนะ ในรูป อันเห็นด้วยตา นั้น ไม่ดีเลย.

อินทรียคือหู ถูกกระชากด้วยขอเหล็กอันร้อนจัดเข้น เปลวลุกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิมิตและอนุพยัญชนะ ในเสียงอันพึงด้วยหูนั้น ไม่ดีเลย.

อินทรียคือจมูก ถูกคว้านภายในด้วยมีดคม อันร้อนจัดเข้นเปลวลุกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิมิตและอนุพยัญชนะ ในกลิ่นอันดมด้วยจมูก นั้นไม่ดีเลย.

อินทรียคือลิ้น ถูกตัดด้วยมีดโกนคมกล้า ร้อนจัดเข้น เปลวลุกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิมิตและอนุพยัญชนะ ในรสอันรู้ได้ด้วยลิ้น นั้นไม่ดีเลย.

อินทรียคือกาย ถูกแทงด้วยหอกอันคม ร้อนจัดเข้นเปลวลุกโชนเสียยังดีกว่า : การถือเอาโดยนิมิตและอนุพยัญชนะ ในโผฏฐัพพะอันรู้สึกได้ด้วยกายนั้น ไม่ดีเลย.

ภิกษุ ท.! จิตอันกำหนัดแล้ว ด้วยความยินดีในการถือโดยนิมิต และโดยอนุพยัญชนะก็ดี กำลังตั้งอยู่ ถ้าแหละบุคคลตายลงในขณะนั้นไซร้ คติที่เขาจะพึงไป มีอยู่สองอย่าง คือ นรก หรือกำเนิดเดรัจฉาน. ข้อนี้เป็นฐานะที่แน่นอน.

เหตุนั้น การนอนหลับเสียยังดีกว่า แม้เราจะกล่าวว่า ความหลับเป็นความมืด, ไร้ผล, หลงใหล, สำหรับผู้ทมชีวิตอยู่, เพราะการตื่นแต่เต็มไปด้วยวิตกอันเลวทราม อาจทำลายสงฆ์เสียได้ (เป็นต้น) นั้น ไม่ดีเลย."

การสำรวมจิตหรืออินทรีย์ บางคราวย่อมแล้วแต่เพศหรือเวลาเป็นต้นบ้างเหมือนกัน : สำหรับบุถุชนธรรมดาอันตรายร้ายแรงในเรื่องนี้คือ อันตรายระหว่างเพศ แม้จะเป็นอันตรายที่เงียบ ๆ ก็นำความเสียหายอย่างใหญ่หลวงมาเงียบ ๆ เท่ากัน. ส่วนในเพศเดียวกัน ไม่สู้จะมีอันตรายในส่วนยินดี, นอกจากส่วนยินร้าย.

สำหรับเวลา, บางคราวจิตใจเยือกเย็นอยู่ ก็สำรวมได้ง่าย แต่บางคราวใจไม่เป็นเช่นนั้น จึงไม่ควรประมาทว่าเคยสำรวมได้มาครั้งหนึ่ง ไม่ต้องกวดขันนัก, จะเสียที. เป็นอันว่าทางดีที่สุดที่จะทำตัวเองให้เยือกเย็นปราศจากไฟ และก้าวขึ้นสู่คุณความดีในเบื้องสูงอันตนจะบรรลุขึ้นไปได้โดยลำดับแล้ว ควรสำรวมเต็มที่ ในที่ทุกสถาน ในเวลาทุกกาล และระลึกถึงพระพุทธดำรัสที่ทรงกำชับอยู่เสมอ พร้อมทั้งทำความเคารพต่อพระดำรัสนั้นอย่างหนักแน่นมั่นคง.

ข้าพเจ้าขอจบบทนี้ลงด้วยพระบาล[๑] ว่า "ภิกษุ ท.! เรื่องนานมาแล้วแต่ก่อน : เต่าตัวหนึ่งเที่ยวหากินตามริมแม่น้ำในตอนเย็น. สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง ก็เที่ยวหากินตามริมแม่น้ำในตอนเย็น. ภิกษุ ท.! เต่าได้เห็นแล้วซึ่งสุนัขจิ้งจอกเที่ยวหากินอยู่ เดินเข้ามาแต่ไกล จึงหดอวัยวะ ท. มีศีรษะเป็นที่ห้า เข้าในกระดองของตน เป็นผู้ขวนขวายน้อย นิ่งอยู่. สุนัขจิ้งจอกก็เห็นเต่าที่เที่ยวหากินนั่นแต่ไกลเหมือนกัน ได้ตรงเข้าไปที่เต่าแล้วคอยซ่องอยู่ว่า เมื่อใดเต่าจักโผล่อวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งออก ในบรรดาอวัยวะทั้งหลาย มีศีรษะเป็นที่ห้า แล้ว จักกัดที่อวัยวะนั้นแล้วและคร่าออกมากินเสีย. ภิกษุ ท.! ตลอดเวลาที่เต่าไม่โผล่ออกมา สุนัขจิ้งจอกไม่ได้โอกาสเลย, แล้วก็หลีกไป : นั่นฉันใด—

ภิกษุ ท.! มารผู้ลามก ก็คอยซ่องต่อพวกเธอทั้งหลาย ติดต่อไม่ขาดระยะอยู่เหมือนกันว่า ถ้าอย่างไรเราคงได้ช่องไม่ทางตา ก็ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจ. ภิกษุ ท.! เพราะเหตุนั้น พวกเธอทั้งหลาย จงเป็นผู้คุมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย : ได้เห็นรูปด้วยตา ได้ฟังเสียงด้วยหู

---

๑. บาลีติยสูตร อาสีวิสวรรค สฬา. สํ. ไตร. ล. ๑๘/๒๒๒/๓๒๐.

คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย หรือรู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว จงอย่าถือเอาโดยนิมิต จงอย่าถือเอาโดยอนุพยัญชนะ อกุศลลามกคืออภิชฌาและโทมนัสจะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมจักขุอินทรีย์ (เป็นต้น) เพราะอินทรีย์เหล่าใด เป็นเหตุ เธอทั้งหลายจงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุอินทรีย์ (เป็นต้น) นั้น จงรักษาอินทรีย์ จงถึงทัวซึ่งความสำรวมในอินทรีย์ ท.

ภิกษุ ท. ! ในกาลใด พวกเธอเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ ท. ในกาลนั้น มารผู้ลามก จักไม่ได้ช่องและหลักไปเหมือนสุนัขจิ้งจอก ไม่ได้ช่องจากเต่าเหมือนกัน.”

“เต่าหดอวัยวะไว้ในกระดองฉันใด ; ภิกษุพึงตั้งมโนวิตกไว้ในกระดองกล่าวคืออารมณ์แห่งกัมมัฏฐานฉันนั้น, เป็นผู้ทัณหาและทิฏฐิไม่อิงอาศัยได้, ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่กล่าวร้ายต่อใคร ๆ, ดับสนิทแล้วดังนี้.

ตามรอยพระอรหันต์

บทที่ ๕

อาชีวปาริสุทธิ

ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ

บทที่ ๕

อาชีวปาริสุทธิ—ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ

พระบาลีที่เป็นอุทเทสในบทนี้ ดังนี้ :—

"ภิกษุทั้งหลาย ! กิจที่พวกเธอต้องทำให้ยิ่งขึ้นไป อีกนั้น คืออะไร ? คือพวกเธอจงสำเนียกตนให้ได้ว่า 'อาชีวะของเราบริสุทธิ์แล้ว หงายได้แล้ว เปิดเผยได้ หาช่องทะลุมิได้ เป็นอันสำรวมดีแล้ว ดังน.

[มหาอัสสปุรสูตร ม. ม. ไตร. ล. ๑๒ น. ๔๙๙ บ. ๔๖๔]

นิทเทส

ใจความย่อของบทนี้ : อาชีวปาริสุทธิศีล เป็นปาริสุทธิศีลข้อที่สาม แห่งปาริสุทธิศีลทั้ง๔. อาชีวปาริสุทธิศีล แปลว่าศีลกล่าวคือความสะอาดหมดจดแห่งอาชีวะ. อาชีวะในที่นี้ หมายถึงวิธีที่จะได้ปัจจัยมาบริโภคของภิกษุ. ส่วนวิธีบริโภคด้วยดีอย่างไรนั้น ท่านจัดเป็นศีลอีกข้อหนึ่ง เรียกว่า

ปัจจยสันนิสสิตศีล หรือปัจจยเวกขณศีล ซึ่งจะได้บรรยาย
เป็นลำดับต่อไปในบททหก. ปัจจัย คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหารทอยู่
รวมทั้งเครื่องใช้สอยและยาแก้โรค, เป็นสิ่งที่ภิกษุจะต้องแสวง
หาให้ถูกต้องตามบัญญัติ ซึ่งสมควรแก่สมณภาพ. เมื่อแสวง
หาไม่ควร คือเป็นการนอกรีตของสมณะไป แม้จะถูกต้องตาม
วิธีที่ชาวโลกเขาแสวงกัน ก็ชื่อว่าเสียอาชีวะ เป็นอาชีววิบัติ
หรือไม่มีอาชีวปาริสุทธิศีล. ส่วนที่แสวงหามาได้ แม้โดยทาง
สมควร แต่บริโภคโดยวิธีไม่สมควร ถึงจะไม่เสียอาชีวปาริ-
สุทธิศีล ก็ยังขาดในส่วนปัจจเวกขณศีล. ข้อว่าการแสวง
อย่างไรสมควร อย่างไรไม่สมควรนั้น จะได้เก็บเนื้อความใน
พระคัมภีร์ต่าง ๆ มารวมกันเข้าเป็นคำอธิบาย พร้อมทั้งแสดง
ข้อสังเกตและสันนิษฐานในที่บางแห่ง, แบ่งเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ
คือ :—

๑. อาชีวปาริสุทธิศีล คืออะไร (มี ๓ กระทู้)
๒. เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอาชีวปาริสุทธิศีล (มี ๘ กระทู้)

การอธิบายก็จะได้พรรณนาไปตามลำดับหัวข้อ และกระทู้ ดัง
ต่อไปนี้ :

๑. อาชีวปาริสุทธิศีลคืออะไร?

๑. ศัพท์อาชีวปาริสุทธิศีล หมายความถึงไหน?

โดยตัวพยัญชนะ : อาชีว = การดำรงชีวิตให้เป็นอยู่ได้. ปาริสุทธิ = การชำระอย่างหมดจด. ศีล = ภาวะแห่งความเป็นอยู่อย่างสงบ, ปรกติ. รวมทั้ง ๓ ศัพท์ จึงได้ความว่า ปรกติภาพกล่าวคือความชำระสะสาง การดำรงชีวิตของตน ให้เป็นอยู่ได้อย่างสะอาดหมดจด. (คำว่าศีลนี้ แม้จะแปลว่าปรกติภาพ ก็หมายถึงแต่ที่เป็นไปทางกายและวาจาโดยเฉพาะ. หมายถึงทางใจแต่โดยปริยาย, และคำนี้อธิบายไว้แล้วอย่างละเอียด ในบทที่ ๓ ข้างต้น จักไม่กล่าวซ้ำในที่นี้อีก.)

โดยเนื้อความ: "การงดเว้นจากการประพฤติมิจฉาชีพที่กระทำด้วยวิธีอันเลวทรามต่าง ๆ เช่นการโกหก การพิรี้พิไร การพูดหว่านล้อม การยอมตัวให้ใช้สอย การต่อลาภด้วยลาภของภิกษุผู้ศีลล่วงสิกขาบทเพราะเห็นแก่อาชีพของตน นี้ชื่อว่าอาชีวปาริสุทธิศีล." ดังนี้.

โดยเครื่องสังเกตอย่างอื่น: ความตั้งจิตสำรวม ไม่ยอมบริโภควัตถุที่ได้มาไม่ชอบธรรม เป็นลักษณภาพของศีล

---

๑. วิสุทธิมรรค สีลนิเทส. ภ. ๑ น. ๑๙.

ข้อน. ความที่ภิกษุพยายามเป็นอย่างยิ่งอยู่เสมอ ในการระวังไม่ให้การแสวงของตนนอกรีตจากความเป็นสมณะ เป็นปวัตติภาพของศีลข้อน. ความที่ภิกษุบริโภคสิ่งของนั้น ๆ อยู่ได้อย่างสนิทใจ ไม่ต้องรู้สึกขยะแขยงว่าบริโภคของที่ได้มาอย่างสกปรก นี่เป็นคุณภาพของศีลน. และความสุขสงบระหว่างคนทั้งสองฝ่าย คือทายกก็ไม่ถูกล่อลวงโดยภิกษุโกง และภิกษุก็อิ่มใจตัวเองบริโภควัตถุนั้น ๆ ได้ นี่เป็นปรากฏภาพ (คือเครื่องแสดงว่าสิ่งนี้มีอยู่ในที่นี้) ของศีลน. ความได้อาหารบำรุงกายสมประสงค์และได้ปีติปราโมทย์บำรุงใจ อุดหนุนกำลังสมาธิของภิกษุผู้สำรวมในศีลน นี่เป็นอานิสงส์ของศีลข้อน.

๒. อาชีวะที่ไม่บริสุทธิ์ เป็นอย่างไร?

เพื่อให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น, ควรกล่าวลักษณะอันตรงกันข้ามคือมิจฉาอาชีวะเสียก่อน, ด้วยว่าเมื่อการแสวงนั้น ๆ ไม่เป็นมิจฉาอาชีวะไปได้แล้ว ก็ย่อมเป็นสัมมาอาชีวะอยู่เอง.

ภิกษุ ท. ! อริยสาวกในสาสนานี้ ละมิจฉาอาชีวะเสียแล้ว ดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ นี่เราเรียกว่า สัมมาอาชีวะ" ดังน. นี่เป็นพุทธภาษิตทรับรอง.

---

๑. มหาสติปัฏฐานสูตร มหา. ที. ๑๐/๓๔๘/๒๘๘.

มิจฉาอาชีวะหรืออาชีวะที่ไม่บริสุทธิ์นั้น เป็นเพราะแสวงหามาด้วยการล่อหลอกอย่างหนึ่ง, และล่วงละเมิดพระบัญญัติโดยตรงอย่างหนึ่ง, ของที่ได้มานั้นเลยกลายเป็นของไม่ควรบริโภคไป. จักกล่าวประเภทแรกก่อน.

(๑) การแสวงหาด้วยการล่อหลอกนั้น พระอรรถกถาจารย์[๑] แสดงไว้โดยชื่อว่า กุหนา—การหลอกลวง, ลปนา—พูดพร่ำพรรไร, เนมิตติกตา—พูดหว่านล้อม, นิปเปสิกตา-พูดท้าทายให้เจ็บใจ, นิชชิคสนตา—หากำไรโดยอ้อม. อธิบายพอเป็นข้อสังเกต ดังต่อไปนี้ ;

กุหนา[๒]—การหลอกลวง, ท่านแสดงอุทาหรณ์ ๓ อย่าง คือ ทายกแข็งความประสงค์จะถวายจีวร และภิกษุนั้นก็ต้องการ แต่แกล้งปฏิเสธไม่รับ ให้ทายกเข้าใจว่าตนมีสันโดษมักน้อยเป็นต้น, ล่อโดยประการที่ทายกหลงใหลไปว่า "แหม ท่านรูปนี้น่าสรรเสริญ ไม่ยอมรับอะไรๆ เป็นภิกษุมีธรรมสูง พวกเราจะได้บุญมากมายทีเดียว ถ้าหากว่าท่านจะยอมรับอะไรๆ ของพวกเราสักสิ่งหนึ่ง." จงเสาะหาสิ่งของมีจีวรเป็นต้น ชนิดที่ประณีตที่สุด ไปคะยั้นคะยอถวาย. เธอแกล้งทำเป็นเสียไม่

---

๑. จากวิสุทธิมรรค สีลนิเทส.

๒. กุหนา อ่านว่า กุหะนา.

ได้ ยอกว่ารับหวังอนุเคราะห์ให้ทายกได้บุญอย่างเดียวเท่านั้น. เมื่อทายกหลงใหลเต็มทีแล้ว ก็แอบรับของคนนั้นบ้างคนนี้บ้าง ที่แตกตื่นกันมาถวาย ได้ตั้งเล่มเกวียน. ทำนองนี้อย่างหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่ง, หาเลสพูดอ้อมค้อม โดยวิธีที่จะให้เข้าใจว่าคุณวิเศษสูงสุดมีในตน, จะพูดตรง ๆ กลัวเขาเกลียด และต้องอาบัติปาราชิก จึงเลี่ยงพูดโดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย ทาง, ผิวพรรณ ฯลฯ เช่นนั้นเช่นนั้นเป็นพระอรหันต์; จนเขาถวายลาภให้เนือง ๆ.

และอีกอย่างหนึ่ง ฉายไล้ความเคร่งไว้ภายนอก กินอยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน ดู เหลียว ด้วยอาการที่โลกนิยมกันว่าเคร่งอย่างยอด. ไม่พูดอะไรหมด ก็มีทายกผู้ใคร่บุญมาถวายลาภสักการะเนืองแน่น ทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า กุหนา — การหลอกลวง.

ลปนา — พูดพรรไร. ได้แก่พูดประจบและเลียบเคียง. ท่านแสดงตัวอย่างไว้ว่า เมื่อเห็นทายกมาหวัด ก็ชงทักเสียก่อนว่า เห็นจะมานิมนต์พระกระมัง ถ้าเช่นนั้นอาตมาจะเป็นหัวหน้าพวกภิกษุไปให้. อีกอย่างหนึ่ง พยายามแนะนำตนเองว่าพระราชา และอมาตย์ชอนนั่นชอนเลื่อมใสในตนเช่นนั้นเช่นนั้น.

การพูดยกยอ เอาอกเอาใจ ประจบคหบดี กล่าวว่าท่ายกจะเห็นห่างไปเสียกันบ้างรวมเข้าในเรื่องนี้. ภิกษุเห็นเขาถืออ้อยเดินมาถามว่าเอามาแต่ไหน? "เอามาแต่ไร่โน้น." เห็นจะอร่อยดี? "ลองดูซิจะรู้ ซอรัย." ก็เสร็จว่า ภิกษุจะพูดว่า 'จงให้แก่ฉัน' ไม่เหมาะ ไม่ใช่หรือ? เขาก็ถวาย.

ภิกษุสองรูปเข้าไปใกล้เรือนหญิงคนหนึ่ง นั่งแล้วแสร้งคุยกันให้หญิงนั้นได้ยิน โดยรูปหนึ่งถามรูปหนึ่งตอบ; แม่คนนั้นลูกใคร? "ลูกอุบาสิกาของพวกเรา. มารดาของเธอนั้น ไม่ถวายเปรี้ยงเลย ย่อมจัดหาเนยใส[๑]ถวายพระเสมอ แม่คนนี้ก็คงอย่างเดียวกันเป็นแน่." นี่เป็นลักษณะของลปนา.

นอกจากนี้ยังหมายถึงการพูดหวานให้เขารัก โดยไม่ต้องคำนึงถึงความจริง พระธรรมและฐานานุรูป; การพูดเหมือนแกงถั่ว (คือมีความจริงน้อย เหมือนแกงถั่วซึ่งเขานิยมกันว่าอย่าให้ถั่วสุกมากอร่อยดี); และการประจบด้วยการอุ้มทารกให้เป็นที่ชอบใจของสกุล ก็นับรวมอยู่ในข้อนี้ด้วย. ท่านกเพราะเห็นแก่อาชีวะของตน.

เนมิตติกตา—พูดหว่านล้อม, หมายถึงกายกรรม วจีกรรม ที่ออมค้อม เพื่อล่อใจให้ท่ายกถวายของ เพราะขอตรง ๆ ย่อมเก้อเขิน (สำหรับภิกษุมีศีลก็ยังผิดวินัย) จึงแสดง

---

๑. เนยใสดีแพง อร่อยกว่าเปรี้ยง.

นิมิตหรือโอกาสให้รู้ ท่านแสดงอุทาหรณ์ไว้ว่า ภิกษุเห็นเขาเลี้ยงลูกโค ซึ่งแม่ของมันถูกพรากไปรีดนมอยู่ แสร้งถามว่า นี่ลูกโคนมหรือลูกโคเปรียง ? เมื่อเขาตอบว่า ลูกโคนม ขอรับ, ก็เสพูดไปอีกว่า ฉันคิดว่าไม่ใช่โคนมดอก ถ้าหากเป็นโคนมจริง พวกเราคงได้ดื่มนมกันบ้างแล้ว. ในที่สุดเขาถวายน้ำนมเพราะนึกสนุกขึ้นมา หรือเพื่อซ่อความรำคาญ หรือเพื่อแสดงว่าตนไม่ได้เป็นคนใจแคบ ; แต่ไม่ใช่ให้ด้วยสัทธาแท้.

อีกเรื่องหนึ่ง ท่านแสดงไว้ด้วยการพูดล้อมไปล้อมมาจนได้ของที่ต้องการ ว่าภิกษุรูปหนึ่งต้องการจะฉัน เข้าไปสู่ตระกูลๆ หนึ่งนั่งอยู่ในบริเวณบ้าน. หญิงแม่บ้านเห็นแล้ว แต่ไม่อยากจะจัดถวาย แกล้งพูดว่าข้าวสารไม่มี จะไปหาข้าวสารแล้วไถลไปเสียที่บ้านเพื่อนบ้าน, ภิกษุนั้นถลันขึ้นไปบนเรือนพบอ้อยที่ซ่อกประดู่พิงอยู่ ก้อนน้ำอ้อยอยู่ในภาชนะ ปลาเค็มแขวนอยู่ในกระจาด ข้าวสารเต็มหม้อ เปรียงเต็มกระออม, แล้วก็ออกมานั่งรออยู่อย่างเดิม. หญิงนั้นกะว่าภิกษุคงไปจากบ้านตนแล้ว ก็กลับมา ภิกษุนั้นรีบเอ่ยออกไปทันทีว่า วันนี้การเที่ยวภิกขาจารเห็นจะไม่สำเร็จ เพราะฉันเห็นนิมิตไม่ดีเสียแล้ว.

"เห็นอะไร, เจ้าข้า" หญิงนั้นถาม. ภิกษุนั้นตอบว่า ฉันเห็นงูชูศรษะขนสูงเหมือนลำออยอยู่ที่ประตูจะกัดฉัน ๆ คิดจะประหารมัน เหลียวไปคว้าหาก้อนหิน ได้มาเป็นก้อนน้ำอ้อยในภาชนะ ก็ขว้างเข้าไป มันแผ่พังพานแยนกว้างเป็นแผ่นปลาในกระเช้า เมื่อมันฉกก้อนหินนั้น ฉันเห็นเขี้ยวมันขาวเหมือนเมล็ดข้าวสารในหม้อ และมันพ่นน้ำลายพิษออกมาเหมือนเปรียงในกระออม. หญิงแม่บ้านเห็นว่า ไม่อาจลวงภิกษุนี้ได้แล้ว ก็จัดถวายตามต้องการ. นี้แสดงให้เห็นว่าเข้าใจพูดไม่ให้โกรธแต่ขบขัน และเมื่อชาวบ้านกลัวจะถูกหาว่าตระหนี่กับพระ ก็จัดให้ตามขัดไม่ได้

นิปเปสิกตา—ปลูกคำพูดท้าทายให้เจ็บใจ, เป็นคำพูดที่ฉลาด, เพราะพูดให้เจ็บใจ แต่ไม่ใช่โกรธเลย, เช่นพูดว่า "ฉันพบภิกษุหลายรูปที่สวนทางกับฉันไป พูดว่า ชาวบ้านตำบลน้ำ ทั้งตำบลใหญ่ ไม่มีใครสัทธาเลย พระมาทั้งร้อยก็ทั้งร้อยกลับเปล่า" ชาวบ้านบางคนเจ็บใจจะแก้คำนี้ก็จัดถวาย. แม้จะถวายอย่างแดกดัน, สำหรับภิกษุไม่ละอายเช่นนี้ยอมรับเสมอ. ท่านแสดงคำพูดของภิกษุนิปเปสิกตาไว้พอเป็นตัวอย่างต่าง ๆ กันว่า "นี่หรือชีวิตของผู้หวานพชในนาบุญ ที่แท้เป็นคนกินพืช," พ่อคนนี้จะได้ชื่อว่าเป็นทายกอย่างไรกันหนอ

พูดแต่ว่า ไม่มี ๆ กับภิกษุทุก ๆ รูปเป็นนิจ," "บ้านโน้นให้เพราะกลัวถูกติเตียน จงให้ด้วยสัทธาจริง ๆ เถิด." หลักของคำพูดประเภทนี้ คือข่มขี่ให้เจ็บใจ จนเขาให้เพราะน้อยใจ. โดยตรงก็คือยั่วโทสะอย่างฉลาดนั่นเอง. พูดแต่เพียงว่า "บ้านโน้นขัดประตูเสมอ" ทุกคราวที่ผ่านหน้าบ้านพอให้เขาได้ยิน โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ก็อาจทำทายกให้ให้เพราะเจ็บใจได้. และทำนกเพราะเห็นแก่อาชีวะของตน.

นิชชีวนตา—แลกเปลี่ยนหากำไร, ได้แก่ของวัตถุอย่างนี้แล้วนำไปให้แก่อีกคนหนึ่ง ต่อ ๆ เพื่อได้สิ่งอื่น แล้วนำสิ่งนั้นไปให้ผู้อื่น และได้สิ่งอื่นต่อ ๆ เรื่อยไป จนได้ของที่ดีกว่า แพงกว่าสิ่งแรก เป็นการต่อลาภด้วยลาภ ท่านแสดงอุทาหรณ์ไว้ว่า ภิกษุได้ข้าวสุกในที่นั้นแล้ว นำไปให้เด็กในสกุลอื่นที่กำลังต้องการ และตนก็ได้ชิรยาคู (ข้าวต้มต้มด้วยน้ำนม) ซึ่งในขณะนั้นเด็กไม่ต้องการมา เป็นต้น. แม้ว่าอาการชนิดนี้ ในสมัยนี้เราอาจไม่พบเห็นก็จริง แต่จะได้เห็นอาการอื่น ๆ ซึ่งเป็นไปทำนองเดียวกันนี้อย่างลับ ๆ กระทำกันอยู่ เช่นขอข้าวจากชาวนาไปแลกปลาจากชาวน้ำ ขอปลาจากชาวน้ำ มาแลกข้าวจากชาวนาเช่นนี้ ย่อมได้มากกว่าที่ขายเป็นเงินซื้อ เพราะเป็นธรรมดาที่ความต้องการปลาของ

ชาวนา มีมากกว่าต้องการข้าวเป็นต้น และยังเห็นแก่ผ้าเหลือง เป็นพิเศษอีกส่วนหนึ่งด้วย. แม้นกทำเพราะเหตุแห่งอาชีวะ.

นอกจากที่กล่าวมาแล้วนั้น ถ้าเป็นการล่อลวงหรือกลอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นเครื่องแสวงลาภมาบริโภคแล้ว ก็เป็นมิจฉาอาชีวะประเภทล่อหลอกสิ้น.

(๒) การแสวงล่วงละเมิดพระพุทธบัญญัติ นี้แล้วแต่พระบัญญัติมีอยู่อย่างไร การบัญญัติในเรื่องนี้ทรงอาศัยหลักว่า ไม่นิยมทำกันในหมู่นักบวชทั่วไปบ้าง, เป็นโทษทางบ้านเมืองบ้าง เป็นของต่ำทรามบ้าง งมงายบ้าง ฯลฯ อย่างสูงมีโทษถึงปาราชิก (อวดอุตริมนุสสธรรมเท็จ). เป็นลำดับลงมาจนถึงทุกกฏ, ดังจะได้ระบุให้ชัดในตอนว่าด้วยเบ็ดเตล็ด,

โดยทั่ว ๆ ไปในเรื่องนี้ ที่พระสาวกถือกันอย่างเคร่งครัดก็คือเดรัจฉานวิชา, เวชกรรม, วิญญัติ, และการรับใช้ฆราวาส. อธิบายดังต่อไปนี้

เดรัจฉานวิชา

เดรัจฉานวิชา คือ วิชาที่ถือกันว่า นอกรีตและต่ำเกินกว่าที่ภิกษุสากยบุตรจะพึงกระทำ กระทำลงไปได้, เป็นเครื่องมือ

หากินของคนที่มีเหงื่อไคลมาก และควรจะเป็นฆราวาสโดย
เฉพาะ, สำหรับบรรพชิต ผู้ปฏิญญาตนเป็นคนสูง—คนรู้—
คนหวังมรรคผลนิพพานนั้น ไม่ควรแตะต้องของแวะแม้แต่
ประการใด ดูว่าคนรักสะอาดย่อมไม่แตะต้องคูถ ฉันใดก็ฉันนั้น
เดรัจฉานวิชา มีรายละเอียดอย่างไร ทรายได้จากพุทธภาษิต[๑]
ในบาลีสามัญญผลสูตร โดยเนื้อความว่า

"สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวาย
ด้วยศรัทธาแล้วยังประกอบมิจฉาอาชีวะ เพราะทำเดรัจฉานวิชา
เห็นปานนี้อยู่คือ ทายลักษณะในร่างกายบ้าง ทายนิมิตดีร้าย
ลางร้ายบ้าง ทายอุปปาตะคือ ของตกบ้างทายอสนีบาต ทำนายฝัน
ทายชะตา ทายผ่าหนูกัด ทำพิธีโหมเพลิง ทำพิธีเบิกแว่นเวียน
เทียน ทำพิธีซัดโปรยแกลบรำ และข้าวสาร ทำพิธีของเปรียงทำ
พิธีจุดไฟบูชา ทำพิธีเสกเป่า พิธีพลีด้วยโลหิตบ้าง เป็นหมอดู
อวัยวะร่างกาย หมอดูภูมิทัศน์บ้านเรือน ดูลักษณะไร่นา เป็นหมอ
ปลูกเสก เป็นหมอผี หมอทำยันต์กันบ้านเรือน หมองู หมอ
ดับพิษ หมอแมลงป่อง หมอหนูกัด หมอทายเสียงนกเสียงกา
หมอทายอายุ หมอกันลูกศร (กันปืน) หมอดูรอยสัตว์. ส่วน

---

๑ สามัญญผลสูตร ส. ที. ดูละเอียดในตอนบุพภาคของเรื่องนี้
ที่ว่าด้วยบาลีที่ใช้เป็นหลัก ๓ สูตร

ภิกษุในสาสนานี้ เธอเว้นขาดจากการประกอบมิจฉาชีพ เพราะทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นกเบ็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

"อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกเขาถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพเพราะทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นกเบ็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

"อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพ เพราะทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นคือ ทายลักษณะแก้วมณี (เพชร) ทายลักษณะไม้เท้า ทายลักษณะผ้าลักษณะศาสตราลักษณะดาบ—ลูกศร—ธนู—อาวุธ. ทายลักษณะหญิง—ชายเด็กหญิง—เด็กชาย-ทาส ทาสี. ทายลักษณะ ช้าง ม้า กระบือ โคอุสภ โค แพะ แกะ ไก่ นกกระทา เหี้ย สัตว์ชื่อกัณณิกาเต่า เนื้อ บ้าง. ส่วนภิกษุในสาสนานี้ เธองดขาดจากมิจฉาชีพเพราะทำเดรัจฉานวิชา เห็นปานนั้นเสีย. แม้น กเบ็นศีลของเธอประการหนึ่ง.

"อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นอยู่ คือดูฤกษ์ยาตราทัพให้แก่พระราชาว่า 'วันนี้ควรยก วันนี้ไม่ควรยก, พระราชาภายในจักรุก พระราชาภายนอกจักถอย, พระราชาภายนอกจักรุก พระราชาภายในจักถอย, ราชาภายในจักชนะ ราชาภายนอกจักแพ้, ราชา

ภายนอกจักชนะ ราชาภายในจักแพ้, องค์นจักแพ้ องค์นจักชนะบ้าง. ส่วนภิกษุในสาสนาเธอองค์ดขาดจากมิจฉาชีพเพราะทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นกเบ้นศิลของเธอประการหนึ่ง.

"อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือทำนายจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ทำนายดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาวพระเคราะห์ ว่าจักเดินถูกทางบ้าง, ผิดทางบ้าง, ทำนายว่าจักมีอุกาบาต ฮูมเพลิงแผ่นดินไหว พ่ายร้องบ้าง, ทำนายการขึ้น การตก การหมองการแผ้ว ของดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาว จะมีผลเป็นอย่างนั้นๆ ดังนบ้าง, ส่วนภิกษุในสาสนา เธอองค์ดขาดจากมิจฉาชีพทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นกเบ้นศิลของเธอประการหนึ่ง.

"อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือทำนายว่า จักมีฝนดีบ้าง จักมีฝนแล้งบ้าง อาหารหาง่าย อาหารหายาก จักมีความสบาย จักมีความทุกข์ จักมีโรค จักไม่มีโรคบ้าง ทำนายการนับคะแนนคิดเลข ประมวล แต่งกาพย์กลอน สอนตำราว่าด้วยเรื่องทาง

โลกดังนี้บ้าง, ส่วนภิกษุในสาสนานี้ เธอองค์ขาดจากมิจฉาชีพ ทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย, แม้นกเป็นศัลของเธอประการหนึ่ง.

"อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ ดูฤกษ์ทำการแต่งงาว ดูฤกษ์ทำการเก็บทรัพย์ ดูฤกษ์ทำการจ่ายทรัพย์ (ลงทุน), ดูโชคดีโชคร้ายบ้าง ให้ยาบำรุงครรภ์บ้าง ร่ายมนต์ผูกยึด ปิดอุดบ้าง. ร่ายมนต์สลัด ร่ายมนต์กันเสียง เป็นหมอเชี่ยวผีถามบ้าง เชี่ยวเจ้าเข้าหญิงถามบ้าง ถามเทวดาบ้างทำพิธีบวงสรวงพระอาทิตย์บวงสรวงมหาพรหม ร่ายมนต์พ่นไฟ ร่ายมนต์เรียกขวัญให้บ้าง. ส่วนภิกษุในสาสนานี้ เธอองค์ขาดจากมิจฉาชีพทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นกเป็นศัลของเธอประการหนึ่ง.

"อีกอย่างหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวายด้วยศรัทธาแล้ว ยังประกอบมิจฉาชีพทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ บนขอลาภผลต่อเทวดา ทำการบวงสรวงแก้บน สอนมนต์กันผีกันบ้านเรือน ทำกระเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกระเทย ทำพิธีปลูกเรือน ทำการบวงสรวงในที่ปลูกเรือน พ่นน้ำมนต์ บูชาเพลิงบ้าง....."

เวชกรรม๑

การเป็นหมอรักษาชาวเมือง โดยหวังอะไรตอบแทนของภิกษุนั้น ทั้งในบาลีและอัฏฐกถาได้ติเตียนไว้อย่างสาดเสียเทเสีย มีข้อยกเว้นให้ทำเฉพาะแก่คนที่ควรทำ เช่น ยิดามารดาเป็นต้น ซึ่งจะกล่าวในลำดับ. ภิกษุที่เป็นลัชชีนั้น ไม่ยอมบริโภคปัจจัยที่ได้มา โดยเวชกรรมเป็นเหตุ, นิยมเห็นเป็นการรับจ้าง. เมื่อจะเพ่งถึงการบริโภคเครื่องกัณฑ์เทศน์ ซึ่งดูๆ ก็คล้ายกับรับจ้างเหมือนกันนั้น จะเห็นได้ว่า การสอนธรรมเป็นหน้าที่โดยตรงของนักบวช เมื่อเขาถวายด้วยความเลื่อมใสก็บริโภคในฐานเป็นเครื่องบูชา. ส่วนเวชกรรมเป็นเรื่องนอกทางของภิกษุ เมื่อไม่ใช่หน้าที่ก็ไม่มีความชำนาญ อันจะเป็นเหตุให้คนเป็นอันตราย เพราะความรู้อย่างงูๆ ปลาๆ ของตน ทั้งเป็นเหตุให้หมดเวลา และห่างเหินต่อการปฏิบัติไตรสิกขาและการศึกษาเล่าเรียน เป็นที่ดูหมิ่นของนักบวชประเภทอื่นที่เป็นคู่แข่งขันกัน โดยเฉพาะ ในสมัยพุทธกาล เพราะนิยมกันอยู่แล้วทุกฝ่าย

---

๑. เวชกรรมนี้ ในบาลีกล่าวรวมอยู่ในพวกเดรัจฉานวิชา, แต่ในที่นี้แยกออกกล่าวทีละพวกเพื่อให้เห็นชัด อาศัยที่มีการกระทำและเลศนัยอย่างอื่นต่างกัน เช่นเดรัจฉานวิชาทั่วไปนั้น ไม่มีข้อแม้ยกเว้นให้ทำเลย, ส่วนเวชกรรม อนุญาตให้ทำได้แก่คนที่สมควรทำให้.

ว่า เวชกรรมเป็นกิจที่ทำเกินกว่าที่ธรรมทูตผู้เป็นอนาคาริกะพึงทำได้. และอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเหตุสำคัญ คือเป็นทางให้ทอดตนลงเป็นคนรับใช้ของตระกูลโดยทางเวชกรรม รับเป็นหมอประจำสกุล คล้ายทนายความประจำบ้านเสียทีเดียว. แต่เรื่องนี้ไม่หมายถึงการช่วยเหลือคนป่วยอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามวิสัยที่แม้มนุษย์ชาวบ้านธรรมดาก็ช่วยกัน ในเมื่อเกิดใครเจ็บใครป่วยเป็นอะไรขึ้นในที่ข้างเคียงตน, เช่นเดินไปพบคนเป็นลมล้มนอนอยู่ เมื่อมียาประจำตัว ก็แบ่งให้และแก้ไขไปตามควร.

เรื่องเวชกรรมที่ทำไปอย่างสาธารณะนี้ ครั้งพุทธกาลแม้จะเป็นสิ่งที่พระสาวกประณามกันอย่างมาก แต่ในบัดนี้ได้เพลาลง จนมีการกระทำกันโดยมาก โดยเพ่งไปในแง่ที่ว่าเป็นเครื่องจูงคนเข้านับถือสาสนา หรือสนิทสนมกับสาสนายิ่งขึ้น ถ้าหากว่าทางพุทธจักรจะหมุนเข็มมุ่งหมายมาช่วยเหลือทางอาณาจักรให้มากที่สุด และมีความรู้ช่วยได้จริงในสมัยที่ประเทศชาติยังมีแพทย์ไม่พอใช้ ก็ดูไม่มีโทษอะไร, ในเมื่อทำไปด้วยเมตตาและความบริสุทธิ์ใจ. แต่สำหรับผู้หวังการก้าวหน้า ในการตามรอยพระอรหันต์ ก็ควรตัดเครื่องรุงรังใจ

อันนเสย. และเมื่อกล่าวให้ชัดภิกษุกมหน้าที่แพทย์อยู่แล้ว
ในตัว แต่เป็นแพทย์รักษาโรคฝ่ายใจ คือโรคกิเลส, โรค
มีดมนต่อการครองชีพอย่างสงบเยือกเย็น ฯลฯ แพทย์ธรรมดา
เป็นแพทย์ในส่วนกายหรือรูปธรรม, ภิกษุผู้สำเร็จการปฏิบัติ
ธรรมมาพอสมควรแล้ว เป็นแพทย์ในส่วนใจหรือนามธรรม ค่
กัน ถ้าร่วมมือช่วยกันทำ คงบริสุทธิ์สะอาดไม่ก้าวก่ายกัน
ทั้งสองฝ่าย. ควรพยายามจนเราอาจวางหลักได้ว่า เมื่อใคร
เจ็บป่วยทางนามธรรมแล้ว ควรได้รับการรักษาอย่างถูกต้อง และ
หายได้จริงโดยพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ดุจคนป่วยทางรูป
หรือทางกาย ป่วยลงอย่างใด ส่งไปยังโรงพยาบาลทกระทำการ
โดยเจ้าหน้าที่แพทย์แผนปัจจุบันย่อมหายได้แน่ ฉันใดก็ฉันนั้น
เถิด. คงดีกว่าทะเลาะกันและก่อเรื่องอันเศร้าหมองโดย
เปิดช่องทางให้มีการกระทบกระทั่งแก่เกียรติของคำว่า "พระ
พุทธสาวก," และทั้งอาชีพของพระภิกษุก็จะบริสุทธิ์สะอาดจน
ตัวเองก็เคารพตัวเองได้ยิ่งขึ้นไป.

ต่อไปนี้ จะได้กล่าวถึงบุคคลที่ภิกษุควรทำเวชกรรมให้ได้
ไม่มีโทษ, ถ้าหากว่าตนมีความรู้ในการทำ. บุคคลนั้นมีอยู่
๒๕ ชนิด แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ :—

(ก.) คน ๑๐ ชนิด. ได้แก่เพื่อนสหธรรมิก ๕; คนเตริยมตัวบวช, ไวยาวัจกร, มารดา, และบิดาของตน, รวมเป็น ๑๐, (สหธรรมิก ๕ คือ เพื่อนภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี). ประเภทนี้อนุญาตผ่อนผันให้มาก คือ ถ้าเครื่องยาของเขาไม่มี ภิกษุเอาของตนออกทำให้ได้. ถ้าของตนไม่มี อนุญาตให้เที่ยวขอจากผู้อื่นมาทำให้ก็ได้ ถ้ายังไม่ได้ อนุญาตให้ขอกระทั่งคนที่ไม่ได้ปวารณาไว้.

(ข.) ญาติ ๑๐ พวก. ได้แก่ พ่อ, น้องชาย, พี่หญิง. น้องหญิง, น้องหญิงของบิดามารดา, พี่หญิงของบิดามารดา, น้องชายของบิดามารดา, พี่ชายของบิดามารดา, ลูกพี่ลูกน้องทางบิดา ลูกพี่ลูกน้องทางมารดา. ทั้ง ๑๐ จำพวกนี้ ไม่ผ่อนผันให้มากเหมือนประเภทแรก, คือ ให้เอาเครื่องยาของเขาทำให้, ถ้าของเขาไม่มี พึงให้ยมของตนทำ เมื่อเขาใช้คืนให้พึงรับ, แต่ถ้าไม่ใช้ก็ไม่พึงทวง, เพราะญาติเป็นผู้ควรสงเคราะห์. ส่วนเขยหรือสะใภ้มิใช่ญาติ ท่านแนะว่าพึงทำให้ญาติ แล้วเขาให้กันต่อหนึ่ง. แต่ดูเหมือนจะต้องเป็นการแกล้งทำอยู่สักหน่อย.

(ค.) คน ๕ จำพวก. ได้แก่คนป่วยที่ซัดเซเข้าไปถึงวัด หรือคนเดินทางมา, โจร, คนรบแพ้หนีมา, อสรชน

(ผู้มีอำนาจ), และคนถูกญาติพี่น้องขับไล่. รวม ๕ พวกนี้ ภิกษุพึงเอาของของตนทำให้ได้ แต่อย่าพึงหวังการตอบแทน แม้แต่ประการใด. การที่อนุญาตให้ทำแก่โจร คนรบแพ้ อสรชนนั้น เพราะถ้าทำให้พวกเหล่านี้โกรธ ย่อมย่ำยีพระสาสนา ส่วนอีกสองพวกนั้น เพราะความน่าสงสาร หรือมนุษยธรรมบังคับ. ส่วนคนนอกนี้ ไม่ได้อนุญาตไว้ ต้องพิจารณาดูให้สมควรและไม่พึงทำแก่คนไม่ควรทำ อันมีข้อสังเกตว่า เมื่อทำเข้าแล้วเป็นการทำลายเกียรติของสมณสากยบุตรีย์. พระพุทธภาษิตในเรื่องเวชกรรมนี้มีดังต่อไปนี้ :

".....สมณพราหมณ์บางพวก ฉันโภชนะที่ทายกถวายด้วยสัทธาแล้วยังประกอบมิจฉาอาชีวะ ทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนี้อยู่ คือ เป็นหมอผี หมองู หมอดับพิษ หมอสัตวภัต ต่อย...., หมอประกอบยาให้สำรอก ประกอบยาประจ ประกอบยาถ่ายโทษ ประกอบยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมันหยอดหู ทำยาหยอดตา ประกอบยานัตถุ์ ประกอบยาให้กัด ยาให้สมาน เป็นหมอยาตา หมอผ่าตัดบาดแผล หมอกุมาร. ส่วนภิกษุในสาสนานี้ เธอยังเดียดฉันจากมิจฉาชีพ ทำเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเสีย. แม้นกเป็นศิลของเธอประการหนึ่ง ๆ" ดังนี้

---

๑. สามัญญผลสูตร ตอนมหาศีล. สี. ปี. ๙/๔๒/๑๒๐.

วิญญัติ

วิญญัติ คือ ออกปากขอ ต่อบุคคลไม่ควรขอ, เวลาที่ไม่ควรขอ, และวัตถุที่ไม่ควรขอ.

การออกปากขอตรง ๆ มิใช่ธรรมเนียมของสมณะ นิยมให้ขอด้วยกายเข้าไปยืนแสดงอาการ เช่นภิกษุออกบิณฑบาต. ถ้าจะขอก็ขอได้เพียงความต้องการ หรือเล่าเรื่อง ซึ่งไม่ใช่คำขอตรง ๆ. เหตุผลอันแท้จริงในเรื่องนี้เป็นอย่างไร ท่านมิได้แสดงไว้ชัด แต่พอจะสังเกตได้จากหลักธรรมดา เช่น การออกปากขอตรง ๆ นั้น ถ้าเขายินดีให้ก็ดีไป, ถ้าเขาไม่ยินดีให้ ก็ต้องจำใจให้ หรือแสดงอาการโกรธ หรือมิฉะนั้นทำให้เขาต้องเป็นคนทนละอายว่าเป็นคนตระหนี่ในขณะนั้น. นักขอทมักเลสหยาบ รู้เรื่องนัด จึงด้านหน้าขอ ทายกก็จำใจให้ หรือซื้อความราคาญ. พระอรัยเจ้าทานทราบเรื่องนัดเหมือนกัน จึงมิขนบธรรมเนียมไม่ออกปากขอตรง ๆ เพียงแต่แสดงว่าเป็นผู้มีกำลังต้องการความช่วยเหลือเท่านั้น ใครจะช่วยก็ได้ไม่ช่วยก็ได้. เพราะสำหรับท่านผู้เช่นนี้ จะได้ฉันหรือมิได้ฉันก็เท่ากันในส่วนน้ำใจ, จึงไม่มีอะไรมาทำให้ท่านต้องออกปากขอ, ซึ่งบางคราวทำผู้อื่นให้เดือดร้อน.

บุคคล ซึ่งตามธรรมดาไม่ควรขอนั้นได้แก่คฤหัสถ์ทั่วไป ที่มิใช่ญาติ มิใช่คนปวารณา. ญาติ หมายถึงญาติแท้ ไม่หมายถึงเขย, สะใภ้. กำหนดไว้เจ็ดชั้นเอาตนเองเป็นศูนย์กลาง สูงขึ้นทางบน ๓ ชั้น คือ ชั้นบิดา-ตา-ตาทวด. และต่ำลงไปทางล่าง ๓ ชั้น คือ ชั้นลูก-หลาน-เหลน. นี้เรียกว่าญาติชั้นอยู่ในกรอบวงของการขอ. ส่วนผู้มิใช่ญาติต้องเป็นผู้ที่เขาปวารณาไว้จึงขอได้. ปวารณา คือเขาอนุญาตไว้ว่าต้องการอะไรให้บอก. ถ้าปวารณากลาง ๆ ไม่จำกัดสิ่งของ ขอได้ทุกอย่างที่สมควรแก่สมณะ, ถ้าเขามิได้จำกัดระยะกาล การปวารณานั้นหมดอายุเพียงสี่เดือน (โดยพระวินัย). เว้นแต่เขาบ่งชัดลงไปว่า ปวารณาเป็นนิจ. เพื่อนสหธรรมิกด้วยกัน, ญาติ, คนปวารณา, ขอได้ทุกเมื่อ.

เวลาธรรมดา ขอจากบุคคลธรรมดาไม่ได้, แต่เวลาพิเศษขอได้ เรียกว่าเวลาที่ควรขอเป็นพิเศษ เช่นเวลาเจ็บไข้, โจรปล้นจีวร, หรือความจำเป็นอันแท้จริงอย่างอื่น. แต่ถึงกระนั้น ก็นิยมให้ขอเพียงที่จำเป็นก่อนเท่านั้น, เช่นถูกโจรปล้นปลดเอาจีวรไปหมดจากตัว พึงขอเขาเพียงผ้านุ่ง (สบง) กับผ้าห่ม (จีวร) เท่านั้น. ส่วนสังฆาฏิ (ผ้าคลุมซ้อน) ยังไม่

ยอมให้ขอ. ไว้ขอกับญาติหรือคนปวารณา หรือแสวงเอาโดยทางอนซึ่งสมควรกว่า.

สิ่งที่ควรขอนั้น ได้แก่วัตถุที่สมควรแก่สมณะซึ่งเป็นผู้ต้องยินดีตามมีตามได้ และอาศัยท่านผู้อื่นเป็นอยู่. เพราะฉะนั้นเมื่อขอ จะต้องขอสิ่งของชั้นธรรมดา เท่าที่พอบริโภคใช้สอยได้. จึงมีพระบัญญัติ ห้ามมิให้ขอโภชนะชั้นประณีต นอกจากจำเป็นเช่นป่วยไข้, ปรับผู้ขอถึงอาบัติปาจิตตีย์. ในของอื่นก็มีแนวอย่างเดียวกัน เพราะภิกษุผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ย่อมไม่มีความรู้สึกว่าจำเป็นในของประณีตสวยงาม. ต้องการของที่เพียงแต่อาจยังอัตตภาพให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น. ผู้หวังตามรอยพระอรหันต์ ไม่ควรมาฆ่าเวลาให้หมดเปลืองไปด้วยความรู้สึก และควรพยายามในวัตถุชั้นประณีต สวยงามเลย.

การรับใช้ตระกูล

กุลทูสนะ หรือการประทุษร้ายตระกูล เป็นชื่อของการรับใช้ตระกูล. ตระกูล หมายถึงครอบครัวของฆราวาส. รับใช้ด้วยกิจนอกเรื่องของสมณะ เช่น เป็นสื่อของชายหญิง, เลี้ยงลูก, รับรักษาโรค. รับฝากของ. ทำสิ่งของให้, ปลูกต้นไม้ดอกไม้ให้เป็นประจำเป็นต้น. การทำเช่นนี้ท่านเรียกว่า

เป็นการประทุษร้ายเขานั้น หมายความว่า ทำลายความเชื่อความเลื่อมใส ในพระรัตนตรัยของเขาเหล่านั้นให้หมดไป. เขาไม่นับถือว่าเป็นพระ แล้วยังเหยียดหยามให้ต่ำ อย่างดีก็เป็นเพียงเพื่อน หรือเพื่อนอย่างเลว ๆ คนหนึ่งเท่านั้น เพราะเป็นคนประเภทเขาหาลาภ, ไม่ใช่เขาถวาย ในฐานเป็นทักขิเณยยบุคคล. ตระกูลนั้น ๆ เมื่อเสื่อมจากสัทธาและปสาทะ กว้างเปล่าจากบุญ, เรียกว่าได้รับความเสียหายในทางธรรม จึงเรียกการทำอย่างนั้นว่า การประทุษร้ายตระกูล. ภิกษุทำประทุษร้ายตระกูล หรือเป็นกุลทูสกะนั้น แทนที่จะให้ตระกูลกราบไหว้กลายเป็นกราบไหว้ตระกูลเสียเอง. การทำตัวเองให้ต่ำถึงเพียงนี้ เป็นที่รังเกียจขยะแขยงมากในหมู่เพื่อนสหธรรมิกด้วยกัน. บาลีหลายแห่ง แสดงว่าครั้งพุทธกาลโน้น ผู้ทำเช่นนั้นถือกันว่า เป็นการเลวทรามอย่างยิ่ง, เพราะนอกจากอาชีวะของตนวิบัติแหลกลาญแล้ว ยังทำให้เกียรติยศของภิกษุสงฆ์เสื่อมทราม เป็นที่ดูหมิ่นของคนทั่วไปอย่างมากด้วย.

ส่วนการรับใช้อันถูกธรรมและเหมาะสมกับสมณภาพนั้น ท่านอนุญาตให้ทำ และไม่เป็นมิจฉาชีพ, เช่น การจัดแจงให้คนไข้บ้วช การนิมนต์พระให้ และการช่วยเหลือร่วมมือ ใน

กิจทางพระศาสนาอย่างอื่น ๆ ซึ่งมีหลักว่า การทำนิบรสุทธิ สะอาด และไม่เป็นการประจบประแจงแต่อย่างใด.

ผู้ประทุษร้ายตระกูล จะตามรอยพระอรหันต์ไปมิได้เลย เพราะกำลังเป็น "ทาสน้ำเงิน" ของตระกูลอยู่โดยน้ำใจ. ไม่มีอิสระของตัวเอง และไม่มีอาชีวะอันสะอาดอันเป็นอุปกรณ์ของใจอันสะอาด หรือความเคารพนับถือตัวเองได้, เนื่องจากต้องอาบัติหยุมหยิมอยู่ทุกอิริยาบถที่เคลื่อนไหว และทุก ๆ คำทิบริโภค.

การแสวงเครื่องเลี้ยงชีพอันไม่สมควรทั้ง ๔ ประเภทนี้ท่านเรียกว่า อเนสนา การแสวงหาไม่สมแก่เพศผู้ทรงไว้ซึ่งผ้าย้อมฝาด อันเป็นธงชัย (คือเครื่องหมาย) แห่งพระอริยเจ้าผู้สะอาดหมดจดด้วยประการทั้งปวง. จัดเป็นฝ่ายมิจฉาชีพ.

๓. อาชีวะที่บริสุทธิ์เป็นอย่างไร ?

เมื่อมาถึงข้อนี้ว่า สัมมาอาชีวะ คืออะไรดังนี้ เราจะได้คำตอบแต่ที่ต่าง ๆ กัน คือ:

คัมภีร์วิสุทธิมรรค[1] กล่าววิเคราะห์ศัพท์ไว้ว่า "คนเราได้อาศัยพฤติการณ์อันใด จึงมีชีวิตเป็นอยู่ได้, พฤติการณ์อัน

---

๑. วิสุทธิมรรค สีลนิทเทส ภาค. ๑/๓๗.

นั่นชื่อว่า อาชีพ, ได้แก่การพยายามหาวัตถุที่ตั้งอาศัยของชีวิต.
ความสะอาดหมดจดชื่อว่าความบริสุทธิ์. ความบริสุทธิ์แห่ง
ปฏิการณ์ หรือความพยายามนั่นๆ ชื่อว่า อาชีวปาริสุทธิ-
ความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ.

และกล่าวอย่างขยายเนื้อความไว้อีกส่วนหนึ่ง[๑] โดย
เฉพาะสำหรับภิกษุว่า ก็อันกรรยสงวรศีล[๒] นั่น ภิกษุอาจบำเพ็ญ
ให้เต็มที่ได้ด้วยสติฉันใด, อาชีวปาริสุทธิศีลนั่น ภิกษุอาจบำเพ็ญ
ให้เต็มที่ได้ด้วยความพยายามฉันนั้น. ภิกษุผู้มีความพยายาม
ที่ตนปรารภไว้อย่างถูกต้อง ย่อมละมิจฉาชีพเสียแล้วรำเรง
บันเทิงอยู่ได้แน่แท้. ภิกษุพึงบำเพ็ญอาชีวปาริสุทธินั้นให้เต็มที่
ด้วยการแสวงหาอันถูกต้อง คือ ละเว้นปัจจัยอันเกิดจากการ
กระทำที่ไม่บริสุทธิ์ให้เด็ดขาดเหมือนละอสรพิษ - ละเสียได้
ด้วยการเลือกเสพเฉพาะปัจจัยที่บังเกิดขึ้นบริสุทธิ์อย่างเดียว.
สำหรับภิกษุผู้มิได้ถืออุดงค์นั้น, ปัจจัยที่เกิดขึ้นหรือได้มาจาก
สงฆ์หรือคณะภิกษุ และที่เกิดขึ้นจากสำนักคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใส
ในคุณธรรมของเธอ มีการแสดงธรรมเป็นต้น เหล่านี้ชื่อว่า
ปัจจัยที่เกิดขึ้น บริสุทธิ์. ส่วนที่เกิดจากการประพฤติวัตรมีเที่ยว

---

๑. วิสุทธิมรรค สีลนิทเทส. ภาค ๑/๔๙.
๒. บรรยายไว้แล้วเป็นบทที่ ๔ ของเรื่องนี้.

บิณฑบาตได้มานั้น ชื่อว่าบริสุทธิ์อย่างยิ่งทีเดียว. ส่วนสำหรับภิกษุผู้ถือธุดงค์นั้น ปัจจัยที่เกิดขึ้นจากการบิณฑบาตหรือเป็นมาโดยสมควรแก่ปฏิปทาของธุดงค์อย่างอื่น ๆ ชื่อว่าปัจจัยบริสุทธิ์ดังนี้.

พระบาลีมหาอัสสปุรสูตร[๑] กล่าวว่า "อาชีวะของเราบริสุทธิ์แล้ว หงายได้แล้ว เปิดเผยได้ หาช่องทะลุมิได้ เป็นสิ่งที่เราสำรวมดีแล้ว" ดังนี้ หมายเอาความบริสุทธิ์อย่างยิ่งจนเมื่อตัวเองใคร่ครวญค้นหาเพื่อติเตียนตัวเอง ก็ไม่พบความเศร้าหมอง, ไม่ต้องกล่าวถึงคนภายนอกผู้อื่น ซึ่งเขามองเห็นได้ เพียงทางกายวาจา ไม่ทราบถึงใจ. ความบริสุทธิ์ ทำให้มั่นใจ กล้าหาญถึงกับอาจเปิดเผย หรือหงายให้ใครดูก็ได้ หมายความว่าท้าให้ผู้สำเร็จเจโตปริยญาณ หรือมตาทิพย์ สอดส่องตรวจดู หรือพิจารณาทางหลักวิชา และเหตุผลอย่างใด ๆ ก็ไม่พบความเศร้าหมอง.

อัฏฐกถาของพระบาลี[๒] กล่าวขยายออกไปอีกอย่างหนึ่งว่า "ภิกษุดำรงชีพอยู่ด้วยเวชกรรม, อเนสนา, วิญญัติ[๓]

---

๑. บาลีที่ใช้เป็นอุทเทสของบทนี้. มหาอัสสปุรสูตร มู. ม. ๑๒/๔๘๙.

๒. อัฏฐกถามหาอัสสปุรสูตร มู. ม. บัญจสูทนี ภ. ๒ น. ๔๒๖

๓. ดังที่บรรยายมาแล้วข้างต้น.

ชื่อว่ามีอาชีวะไม่บริสุทธิ์. ก็แต่ว่าสังเหล่านั้น ได้ทรงผูกเป็น
สิกขาบทห้ามไว้แล้ว. ส่วนในพระสูตรนี้ (มหาอัสสปุรสูตร)
กล่าวหมายเอาการขูดเกลาอย่างยิ่ง ไม่กล่าวหมายถึงสิ่ง
เหล่านั้น. คำว่า ภิกษุผู้ทำสันนิธิบริโภคก็ตาม, เห็นยอดสะเดา
เป็นต้นแล้วกล่าวว่า พวกสามเณร! ฉันยอดสะเดากันซิ,
สามเณรรู้ว่า พระเถระอยากฉัน ก็จัดถวายดังนี้ก็ตาม, หรือ
กล่าวกับภิกษุหนุ่มหรือสามเณรว่า พวกเธอจงดมข่านะกันซิ
สามเณรรู้ใจจัดถวายก็ตาม เมื่อเธอบริโภคสิ่งเหล่านั้น อาชีวะ
ก็ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์." ต่อตรงกันข้ามจึงบริสุทธิ์ ดังนี้. ในเรื่องนี้
เราจะเห็นได้ว่า เพียงถึงความบริสุทธิ์หมดจดถึงขนสูงอย่างแท้
จริง. หมายความว่า ผู้ถือประเภทนี้ ไม่ยอมปรารถนาด้วย
การบริโภคเป็นพิเศษแต่อย่างใด, จะรับมาบริโภคเฉพาะปัจจัย
ซึ่งเป็นมาเองตามธรรมดา สุดแท้แต่อะไรจะมาถึงเข้า, หรือ
กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่เคยนึกถึงเรื่องการกินการบริโภค
รู้สึกว่าไม่ใช่เกิดมาเพื่อบริโภค แต่เกิดมาเพื่อพยายามศึกษา
ให้พบที่สุดแห่งความทุกข์เท่านั้น, สักว่าเป็นอาหารแล้วก็บริโภค
ได้ คิดเลยอย่างไรไม่เป็นประมาณ จึงไม่มีการคิดนึกที่จะบริโภค
แปลก ๆ หรือจุบ ๆ จิบ ๆ, หรือคิดสะสมไว้.

โดยนัยอันกล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า อาชีวปาริสุทธินั้น มีทั้งประเภทธรรมดา และประเภทที่เป็นการขูดเกลาอย่างสูงสุดดังกล่าวมาแล้วในอัฏฐกถาแห่งมหาอัสสปุรสูรตนั้น. ถ้าผู้ปฏิบัติพึงถึงเอาให้เต็มที่ ก็จะสามารถทำได้ถึงขูดอย่างยิ่งแล้ว อาชีวะนั้นถึงความนับได้ว่าเป็นผู้เผยได้ หมายได้ ไม่ด่าง ไม่พร้อย ไม่ทะลุเป็นช่อง ดังกล่าวไว้ในบาลีอุทเทสข้างต้น

๒. เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับอาชีวปาริสุทธิศีล.

๑. ข้อลับของอาชีวปาริสุทธิศีล ซึ่งแฝงอยู่ในปาฏิโมกขสังวรศีล

การสำรวมตามสิกขาบทในพระปาติโมกข์ เรียกว่าปาติโมกขสังวรศีล จัดเป็นศีลประเภทหนึ่งต่างหากจากอาชีวปาริสุทธิศีลโดยตรง แต่ว่ามีอาชีวปาริสุทธิศีลแฝงอยู่ในสิกขาบทนั้น ๆ บางสิกขาบท. ต้นนิทานของสิกขาบทใดส่อให้เห็นว่า ผู้ประพฤติล่วงทำลงไป เพราะอาศัยอาชีวะของตนเป็นต้นเหตุสิกขาบทนั้นก็มีอาชีวปาริสุทธิศีลแฝงอยู่แนบอยู่โดยตรงก็มี โดยอ้อมก็มี. เพราะฉะนั้นผู้ศึกษาพึงทราบและทำความเข้าใจไว้เสียแต่ต้น กันความพลั้งเผลอ. เมื่อกล่าวว่าปาติโมกขสังวรศีลดังนี้ ย่อม

หมายถึงสิกขาบททุกข้อในพระปาติโมกข์และที่เนื่องถึงกัน, และเมื่อกล่าวว่า อาชีวปาริสุทธิศีลน ย่อมหมายถึงเรื่องอันเกี่ยวกับอาชีวะโดยเฉพาะ ทั้งที่มีมาในพระปาติโมกข์ และนอกพระปาติโมกข์ ตลอดถึงที่เป็นหลักธรรมอันมีมาในพระบาลีสูตรต่าง ๆ ด้วย. ต่อไปนี้จะชี้อาชีวปาริสุทธิศีลที่แฝงอยู่ในปาติโมกข์ พอเป็นเครื่องสังเกตและเทียบเคียง.

ที่เห็นได้ชัด ๆ และง่ายคือ องค์อุตริมนุสสธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ, รับเป็นนายหน้าชักสื่อหญิงชาย, ประกอบร้ายสกุล, ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งเราจะเห็นได้ชัดจากเรื่องนั้น ๆ แล้วว่า แสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพไม่เป็นธรรม.

ส่วนที่เห็นได้ยากต้องพิจารณาจึงเห็น เช่นของวัตถุสัมภาระมากมายมาทำกุฏิใหญ่ ๆ เกินกว่าประมาณ, ของโภชนะที่ประณีตเกินกว่าสมณสารูป จากผู้ที่ไม่ควรขอ, น้อมลาภสงฆ์มาเพื่อตน ฯลฯ เหล่านี้เป็นตัวอย่าง. แม้การทำสันนิธิในที่บางแห่ง ท่านก็จัดเป็นอาชีวะที่เศร้าหมอง ซึ่งจะกล่าวในข้อหลัง ๆ.

ยิ่งถ้าจะใคร่ครวญซึ่งลงไปถึงต้นที่เกิดขึ้น เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทแล้ว จะยิ่งเห็นว่ามีมากยิ่งขึ้นไปอีก

และเห็นว่า อาชีวะนิกมีอานุภาพมากอยู่เหมือนกัน ในการที่ทำให้คนพาลประพฤติกรรมอันลามก, เช่นในข้อโจทก์ภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิกไม่มีมูล ซึ่งพระเมตติยะและพระภุมมชกะแต่งนางเนติยาน์ภิกษุณีให้โจทก์ท่านพระทัพพมัลลบุตรก็เนื่องจากอาชีวะเหมือนกัน คืออาชีวะของตนผิดเคืองก็โกรธหาเรื่องกำจัดผู้อื่น. แม้เรื่องสังฆเภท ซึ่งพระเทวทัตต์ทำแก่พระผู้มีพระภาค และที่พระโกกาลิกะ และพระกฏโมรก พลอยส่งเสริมไปด้วย ตามเรื่องแห่งสิกขาบทที่ ๑๐-๑๑ แห่งสังฆาทิเสสสิกขาบทนั้น ก็มีมูลมาจากอาชีวะเหมือนกัน. พอจะเห็นได้ว่าอาชีวะนี้เป็นต้นเหตุที่ใหญ่โตอย่างหนึ่ง อันจะพึงสังวร หรือควบคุมไว้ให้ดีที่ และการที่ท่านแยกออกมาบัญญัติเป็นศีลอีกประเภทหนึ่งอย่างเด่นชัดนั้น นับว่าเป็นการกระทำที่เหมาะและเป็นความฉลาดอย่างยิ่ง เพราะทำให้เป็นผลดีแก่การศึกษาและปฏิบัติในเรื่องที่สำคัญอันนี้ได้อย่างทั่วถึงจนปลอดภัย.

๒. ชออาบัติที่เกี่ยวกับอาชีวะโดยตรง ๖ สิกขาบท.

สิกขาบทในและนอกพระปาติโมกข์ ทั้งของภิกษุและภิกษุณี ที่บัญญัติปรารภอาชีวะเป็นเหตุนั้น มีอยู่ ๖ สิกขาบท คือ อวดอุตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตน เพราะเห็นแก่อาชีวะ

ต้องอาบัติปาราชิก. ชักสื่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมีย แม้ที่สุด
แต่ช่วยเป็นธุระให้หญิงแพศยา กับชายผู้ชอประเวณี ได้สำเร็จ
ความใคร่ต่อกัน ต้องอาบัติสังฆาทิเสส นักเพราะเห็นแก่
อาชีวะ (อยากให้เขาชอบตน). ภิกษุแต่งเลศพูดกับเจ้าของผู้
สร้างกุฎีว่า ภิกษุรูปใดอยู่ในวิหารของท่าน ภิกษุนั้นเป็นพระอร-
หันต์ ตลอดเวลาที่กล่าวยืนยันดังนี้ ต้องอาบัติถุลลัจจัย นัก
เพราะเหตุเห็นแก่อาชีวะ. (อาบัติชื่อนอกพระปาติโมกข์).
ภิกษุไม่เป็นไข้ขอโภชนะประณีตจากคนธรรมดา ไม่ใช่ญาติไม่
ใช่ปวารณามาฉันเอง เป็นอาบัติปาจิตตีย์, ถ้าเป็นภิกษุณีต้อง
อาบัติปาฏิเทสนียะ. ถ้าขอโภชนะไม่ประณีตคือตามธรรมดา
ต้องทุกกฎ. (การขอหมายถึงออกปากขอตรง ๆ.)

เหล่านี้ เมื่อภิกษุกระทำลงไปแล้ว แม้ยังไม่ได้บริโภค
ก็เป็นอาบัติ และเสียไปในส่วนปาติโมกขสังวรศีล; เมื่อบริโภค
แล้ว ย่อมเสียไปในส่วนอาชีวปาริสุทธิศีลด้วยอีกส่วนหนึ่ง.
เราจะเห็นได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติให้มีอาชีวะ
ของภิกษุ กว้างไปกระทั่งถึงการขอด้วยอาการไม่สมควร, และ
จากบุคคลไม่สมควร. ผู้ใดถือได้ ผู้นั้นจะมีการบริโภคที่บริสุทธิ
สะอาดสูงสุดเพียงไร, น่าบูชาเพียงไร, คิดดูก็เห็นได้.

๓. สามเณรกับอาชีวปาริสุทธิศีล.

ตามวินัยนิยม สามเณรไม่ต้องถือสิกขาบทอย่างเดียวกับภิกษุ แต่ถึงกระนั้นยังคงถือสิกขาบทของภิกษุเฉพาะที่เกี่ยวกับมรรยาทอันดีงาม เช่น เสขิยวัตร. และเมื่อล่วง ก็ไม่เรียกว่าต้องอาบัติอย่างภิกษุ. แต่สำหรับอาชีวศีลโดยตรงเช่นนั้น สามเณรน่าจะถือได้เท่าที่ภิกษุถือ คือถือในฐานะชำระอาชีวะให้หมดจดส่วนหนึ่งของการตามรอยพระอรหันต์ มิใช่ถือให้เป็นปาฏิโมกขสังวรซึ่งเป็นศีลของภิกษุโดยตรง, เพราะเหตุว่าอาชีวะที่สะอาดนั้น แม้แต่คฤหัสถ์ทั่วไปก็ยังถือกันโดยธรรมนิยม. สามเณรคือหนออ่อนของสมณะ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า จะเจริญเติบโตขึ้นเป็นภิกษุจึงควรถือเท่าที่เพศของตนจะอำนวยให้ถือได้ทีสุดเพียงไร. การที่ภิกษุสงฆ์จะมีสามเณรไว้ในฐานเป็นคนใช้ หรือเครื่องมือยังกันมาจนอาชีวะ อันจะมาถึงตนนั้น ดูไม่เป็นการงดงามนัก ทั้งเป็นการเอาเปรียบผู้ทตน เรียกว่าสหธรรมิก (ผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน) เกินงามไปสักหน่อย, และเปิดโอกาสให้สามเณรเป็นอยู่อย่างหละหลวมได้ง่ายเข้า.

เมื่อสังเกตดูจากพระบาลีส่วนมาก จะเห็นว่าในยุคพุทธ-กาลสามเณรก็มีอาชีวะทำนองเดียวกับภิกษุ คือเที่ยวภิกขาจารฉันอย่างเดียวกัน เรี่ยนไปด้วยกัน. แต่ตกมาถึงปูนอรรถกถาจะเห็นว่า สามเณรค่อย ๆ กลายเป็นผู้คอยให้ความสะดวกแก่ภิกษุในการขบฉันไป ยิ่งในปูนหลัง ๆ มานี้ ดูเหมือนจะกลายเป็นแม่ครัวเอาเสียทีเดียว. ถ้าจะหมุนกลับให้สามเณรมีฐานะดีขึ้นในส่วนนี้ เสมอในครั้งก่อนโน้นแล้ว ก็จักเป็นความเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนาในส่วนปฏิบัติธรรม ได้อีกมุมหนึ่ง, และทางภิกษุก็จะงดการขบฉันอย่างพิถีพิถันได้เป็นส่วนมากด้วย.

จริงอยู่ อาจมีเหตุผลในทำนองว่า การสะสมไว้ฉัน, การพรากพืชคาม ภูตคามมาฉัน, การปรุงอาหารฉันเอง ฯลฯ เหล่านี้ สามเณรควรทำเพื่อตนเองและภิกษุได้ดี, ในเมื่อถือตามพระปาฏิโมกข์และศีลของสามเณร. แต่เราอาจนึกต่อไปว่า ถ้าสามเณรถือสูงขึ้นไปได้เล่า จะมีเป็นความดีงาม หรือการก้าวหน้าของเธอดอกหรือ. แม้พระบัญญัติจะได้เปิดโอกาสให้สามเณรทำได้ในสิ่งที่กล่าวมาแล้วก็จริง แต่มิได้มีบัญญัติห้ามว่าสามเณรอย่าพึงทำให้ดีขึ้นไปกว่านั้น. เมื่อสามเณรก็อาจบรรลุพระอรหันต์ได้ และที่เป็นพระอรหันต์ก็มีอยู่ จึงไม่ควร

ตัดสิทธิที่สามเณรจะมีโอกาสทำให้ยิ่งขึ้นไปในข้อที่ควรทำ. ถ้าจะแบ่งชั้นวรรณะให้สามเณรตั้งอยู่ในฐานเป็นคนใช้คนครัวแล้วก็เท่ากับกักสามเณรไว้นั่นเอง หรือมิฉะนั้นสามเณรที่เป็นพระอรหันต์ อาจต้องเป็นแม่ครัวอกตำแหน่งหนึ่งด้วยก็ได้. เราจึงควรเอาใจใส่ฐานะของสามเณรให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้, ไม่ควรเห็นแก่ปากแก่ท้อง กักสามเณรไว้จากการก้าวหน้า มาเป็นคนให้ความสะดวกแก่ภิกษุมากนัก.

๔. ความเคร่งครัดของพระมหาเถระในเรื่องนี้

พระสารีบุตร เป็นมหาเถระที่สูงสุดในบรรดามหาเถระทั้งปวงในครั้งพุทธกาล. ท่านถือเคร่งในเรื่องนี้ กระทั่งถึงสิ่งที่ได้มาโดยคนอื่นไปหามาโดยอาการอันไม่สูงงามด้วย ดังจะทราบได้จากเรื่องของท่าน.[1] ในคราวที่ท่านป่วยโรคลมจุกเสียด ซึ่งท่านเคยหายด้วยการฉันข้าวชิรปายาส มีผู้บอกความนี้แก่ชาวบ้าน[2] เขาจัดทำข้าวมาถวายกับพระมหาโมคคัลลานะเป็นพิเศษ ท่านไม่ยอมฉัน ให้เขาทิ้ง และด้วยความที่ท่านมีศีล ใน

---

๑. วิสุทธิมรรค สีลนิทเทส ภ. ๒ น. ๕๒

๒. ตามท้องเรื่องว่าเทวดาเข้าไปบังคับทายกให้จัดทำถวาย

ความบริสุทธิ์เด็ดขาดของตนเอง โรคได้สงบไปในทันทันนั้น ท่านยังได้กล่าวอุทาน ว่า :

"ปายาสเกิดจากวัวญัตติ หากว่าเราฉันลงไป ปราชญ์ก็จะติเตียนเราได้ เพราะเหตุแห่งอาชีพ. ถึงแม้ว่าไส้ของเราจะไหลออกมากองอยู่ (เพราะโรคหรือความหิว) ก็ตาม เราไม่ยอมทำลายอาชีพแม้จะต้องตาย. เรายินดีต่อตัวเราเอง ในการเว้นอเนสนา[1]เสียได้. เออ, ก็คนอย่างเราหรือ จะประพฤติอเนสนาที่พระพุทธองค์ทรงเกลียด."

พระมหากัสสปเถระ ก็เป็นพระมหาเถระตัวอย่างของเรานั่นแหละ จนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องสรรเสริญให้ปรากฏในท่ามกลางสงฆ์ว่า ภิกษุ ท.! กัสสปนี้เป็นผู้ยินดีด้วยบิณฑบาตตามแต่จะมีจะได้, และกล่าวสรรเสริญความเป็นคนยินดีด้วยบิณฑบาตเช่นนั้น. เธอไม่ทำการแสวงหาอันไม่ประเสริฐ อันไม่สมควร เพราะความอยากได้อาหาร. เมื่อบิณฑบาตไม่ได้เลย ก็ไม่สะดุ้งใจ, เมื่อบิณฑบาตได้มา ก็ไม่ยินดี ไม่มัวเมาไม่ติดรส แต่เป็นผู้บริโภคด้วยความรู้สึกต่อ

---

๑. อเนสนา การแสวงได้มาโดยอาการอันไม่ควรแก่เพศของตน

โทษของความมัวเมา เธอมิข่ญญาสลัดโทษนั้น ๆ ออกเสียได้แล้วบริโภคอยู่."[๑]

พระอุปเสนวังคันตบุตร ก็อกรูปหนึ่ง ซึ่งได้กล่าวไว้อย่างน่าชื่นใจว่า.

"แม้ว่าไส้ของข้าพเจ้าจะขาดออกมาเพ่นพ่าน อยู่ภายนอก (เพราะความหิว) ก็ตามที ข้าพเจ้าเป็นไม่ทำการแสวงหาอันไม่สมแก่สมณภาพ, ไม่ยอมทำลายอาชีวะอย่างเด็ดขาด."[๒] ดังนี้

และอีกเรื่องหนึ่ง คือ พระมหาติสสเถระ ผู้หวังรักษาอาชีวะให้บริสุทธิ์อย่างยิ่ง แม้ต้องอดอาหารมานานแล้ว ก็ไม่ยอมให้ใจน้อมนึกไปในอเนสนา อย่าว่าถึงจะทำการขอด้วยวาจาหรือแสวงไม่สมควรอย่างอื่น ๆ เช่นหยิบฉวยมาฉันเองเป็นต้น. เรื่องของท่านเล่ากันว่า ท่านเดินทางอดอาหารและเหนื่อยมาตลอดทาง หมดแรงล้มลงนอนอยู่ ณ โคนมะม่วงมีผลดกหล่นเกลื่อนกลาดต้นหนึ่ง ท่านไม่เคยคิดจะหยิบมาฉัน เพราะผิดวิธีของสมณะ จนกระทั่งมีอุบาสกคนหนึ่งมาพบเข้า ท่านก็ยัง

---

๑. กัสสปสังยุตต์ นิทาน. สำ. ๑๖/๒๒๙/๔๖๒.

๒. มิลินทปัญหา ตอนอุปมาปัญหา น. ๔๗๗ (ฉบับบาลี)

๓. ฎีกาวิสุทธิมรรค ตอนแก้ศีลนิทเทส

ไม่เอ่ยปากขอร้อง. อุบาสกได้สังเกตเห็นความอิดโรยกระวนกระวาย ของพระเถระเอง จึงขอร้องว่าขอท่านจงอย่าได้ทำอย่างนั้นเลย. พอพระเถระมีความสดชื่นบ้างก็ยกพระเถระขึ้นหลัง แยกไปส่งถึงที่อยู่. พระเถระสำเนียกตนว่า "แน่ะผู้เป็นบิดาของเราก็ไม่ใช่เป็นมารดาก็ไม่ใช่ ญาติก็ไม่ใช่ พวกพ้องก็ไม่ใช่ แต่ท่านพยายามในเราถึงเพียงนี้ ก็เพราะความที่เราเป็นผู้มีศีล." ท่านเกิดปีติปราโมทย์ในศีลของตน จิตสงบเป็นสมาธิ เจริญวิปัสสนาเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง บรรลุคุณวิเศษชั้นสูง ขนหลังอุบาสกนั้น.

๕. ความเคร่งครัดในเรื่องของบัณฑิตในกาลก่อน

นักบวชแม้ในครั้งพุทธกาล นอกพระพุทธศาสนาก็ยังถือกันอย่างเคร่งครัดในเรื่องมิจฉาชีพ เกี่ยวด้วยการขอตรง ๆ จนถึงกับพระผู้มีพระภาคทรงนำมาตรัสเป็นเนตติแก่ภิกษุในยุคของพระองค์ เช่นพรหมทัตตชาดก[๑] และอัฏฐิเสนชาดก[๒] ดังจะสาธกมาพอเป็นอุทาหรณ์.

---

๑. พรหมทัตตชาดก กุฏิทูสกวรรค จตุก. ชา. ภาค ๔/๓๒๕

๒. อัฏฐิเสนชาดก กุกกุวรรค สัต. ชา ภาค ๕/๑๖๓

พรหมทัตตชาดก : พระดาบสโพธิสัตว์รับอาราธนาของพระเจ้าข้ญจาลราช อยู่จำพรรษาในพระราชอุทยาน. ครั้นสิ้นฤดูฝนแล้ว ประสงค์จะกลับบ้าหิมพานต์ คิดว่าควรจะได้รองเท้าชั้นเดียวคู่หนึ่ง กับร่มใบไม้คันหนึ่ง เพราะทางกันดารมาก, ใคร่จะขอจากพระราชา แต่มาคิดว่าถ้าพระราชาจะขอกข้ด ราชเสวกก็จะได้ยินเข็นทอ้ยอาย จึงขอโอกาสเพื่อพูดในที่ลับคน, ครั้นพระราชาประทานโอกาสแล้ว กลับคิดไปว่าถ้าพระราชาไม่อาจประทาน หรือไม่ประทาน ก็จะแตกกันโดยน้ำใจ จึงทูลว่า รอไว้วันอื่น อาตมาภาพขอตกลงใจในเรื่องนี้ใหม่ดังนี้ทุก ๆ ครั้ง จนล่วงมาถึง ๑๒ ฤดูฝน พระราชาประหลาดใจมาก ทรงคะยั้นคะยอถามหนักเข้า ก็ทูลสิ่งที่ประสงค์, และแถลงเหตุที่ขอในที่ลับว่า :—

"ข้าแต่เจ้าพรหมทัต์ ! ผู้ออกปากขอ ย่อมได้ผลสองอย่างคือได้หรือไม่ได้. การขอย่อมมีอย่างนี้เป็นธรรมดา. นักปราชญ์เรียกการขอว่าการร้องขอก และเรียกการปฏิเสธคำขอว่าการร้องขอกข้ด. อาตมาคิดว่า ชาวข้ญจาละอย่าพึงเห็นอาตมาภาพขอกขอ และพระองค์ขอกข้ดเลย, จึงขอโอกาสทูลในที่ลับ."

"ข้าแต่ท่านผู้ลอยบาปเสียได้แล้ว ! ข้าพเจ้าขอถวายโค ๑๐๐๐ ตัวพร้อมด้วยพ่อฝูงแก่ท่าน. อารยชนได้ฟังถ้อยคำอันประกอบด้วยธรรมของท่านแล้ว ไฉนจะไม่พึงถวายแก่ท่านผู้อารยชนเล่า" —พระราชาทรงตอบ. เมื่อพระโพธิสัตว์ไม่ยอมรับสิ่งอื่นนอกจากกองเท้ากับร่มแล้ว ก็ประทานให้ตามความปรารถนา, และพระโพธิสัตว์ก็กลับสู่พรหมพานต์.

เรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคนำมาตรัสเล่าแก่ภิกษุชาวเมืองอาฬวี ผู้ขอขัด จนชาวบ้านอิดหนาระอาใจ เห็นวัวแดง ๆ มาแต่ไกล ก็ซ่อนตัวคิดว่าพระจะมาขออะไรกะตัวอีก.

อัฏฐิเสนชาดก : พระอัฏฐิเสนโพธิสัตว์เป็นดาบสอาศัยอยู่ในอุทยานของพระเจ้าพาราณสี. เป็นผู้ทพระราชาทรงปวารณาไว้โดยประการทั้งปวง กระทั่งถึงจะแบ่งส่วนราชสมบัติก็ได้ถ้าต้องการ แต่ท่านไม่เคยออกปากขอสิ่งใดเลย ทั้งทยาจกวณิพกอื่น ๆ ขอพระราชทานสิ่งนั่นสิ่งนี่กันอยู่อย่างไม่ขาดสาย. พระราชาทรงสนเท่ห์เป็นอันมากมานานแล้ว จึงตรัสถามถึงเหตุผลที่ไม่ขอ, ท่านทูลว่า :—

"ผู้ขออ่อมไม่เป็นทุกข์พอใจ ของผู้ถูกขอ.
ผู้ถูกเขาขอแล้วไม่ให้ ก็ไม่เป็นทุกข์พอใจของผู้ขอ.

อาตมาภาพจึงไม่ทูลขอ ด้วยคิดว่า อาตมาภาพ
อย่าต้องตะขิดตะขวงมิใจเหินห่างพระองค์เสียเลย
ดังนี้ ;;
ดังน.

พระราชาทรงแย้งพร้อมกับขอร้องว่า :

"พระคุณเจ้าอัฏฐิเสนะ ! สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรม ต้องอาศัยภิกขาหารเลี้ยงชีวิต. เมื่อถึงกาลควรขอก็ไม่ขอ ดังนี้ ชื่อว่าทำให้ทายกเสื่อมจากบุญ และตนเองก็ไม่ได้เลี้ยงชีพโดยผาสุก. ส่วนสมณพราหมณ์ผู้ขอในกาลที่ควรขอ ย่อมชื่อว่าทำให้ทายกได้ประสบบุญ และตนเองก็ได้เลี้ยงชีพเป็นผาสุก. อะไรเล่า ทำให้พระคุณเจ้ามากล่าวว่าเราอย่าต้องตะขิดตะขวงห่างเหินกันเสียเลย ? แท้จริงผู้มีปัญญาเห็นผลของการบริจาคทาน ย่อมไม่โกรธเลย, กลับยินดีเสียอีกในเมื่อถูกขอ. ก็ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เช่นพระผู้เป็นเจ้าเช่นนี้ ย่อมเป็นที่รักที่พอใจของข้าพเจ้ายิ่งนัก, พระคุณเจ้าอย่าเกรงใจเลย จงขอเถิด, แม้ราชสมบัติ ข้าพเจ้าก็สละถวายได้."

พระโพธิสัตว์ทูลอีกว่า :

"บรรพชิตผู้มีความรอบรู้ ย่อมไม่ออกปากขอ. ทายกทุกคนย่อมทราบอยู่เองแล้วว่า ปฏิคาหกต้องการอะไรในเวลาเจ็บไข้หรือเวลาสบาย. พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่ออกปากขอ นอกจากจะยืนนิ่งอยู่ด้วยอาการของภิกษาจารวัตรเท่านั้น ไม่แสดงวิการทางกายหรือวาจา อย่างใดอีก. นี่เป็นอาการของพระอริยเจ้าทั้งหลาย."

พระราชาทูลถวายโคนมสำหรับประจำองค์โพธิสัตว์ ๑๐๐๐ ตัว. ท่านปฏิเสธ และดำรงชีพอยู่ตามวิสัยดาบสจนถึงผลสำเร็จตามประสงค์. แม้ชาดกเรื่องนี้ ทั้งพระผู้มีพระภาคทรงนำมาตรัสเล่า ก็เพราะปรารภภิกษุชาวเมืองอาฬวีผู้ขอขัดเหมือนกัน.

ส่วนอาชีวะที่ไม่สะอาดหมดจด เพราะทำการบริโภคสะสมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงนำคันธารชาดกมาแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ปรารภภิกษุผู้เป็นบริวารของพระเทวทัตนั่นแหละ พากันสะสมเนยและน้ำอ้อยเป็นต้นไว้ฉัน, เพื่อให้เห็นว่า แม้แต่นักบวชนอกพุทธกาล ถือเพียงศีลห้า เป็นดาบส ก็ไม่ทำการสะสมของกิน. เรื่องนั้นดังต่อไปนี้.

คันธารชาดก: คันธารดาบส เป็นพระราชาทเยอหน่าย ราชสมบัติแล้วสละออกผนวช. พระเจ้าวิเทหราชได้ยินข่าวเพื่อนผนวช ก็สละราชสมบัติออกผนวชตาม ได้พบกัน และอาศัยอยู่ด้วยกันเป็นผาสุกในป่าหิมพานต์. พระคันธารดาบส เคยเล่าให้พระวิเทหดาบสฟังถึงมูลเหตุที่ท่านออกผนวชว่า เพราะได้เห็นจันทรคราสเป็นนิมิตสะกิดใจเกิดความสังเวชว่าพระจันทร์วันเพ็ญ ยังต้องมืดมัวเพราะราหู (เงาโลก) ทับฉันใด พระองค์เองก็มีจิตเศร้าหมองขุ่นมัว เพราะราชภาระทับถมฉันนั้น เยอหน่ายที่จะต้องให้โอวาทสั่งสอนในการปกครองประชาชนตลอดทั้งแคว้น จึงผนวชเสีย.

ในกาลต่อมา พระดาบสทั้งสองเข้าสู่หมู่บ้าน ไปบิณฑบาตบางวันได้อาหารไม่มีเกลือ บางวันมีเกลือ. พระวิเทหดาบสจึงเก็บเกลือในวันที่มีมาก เหลือฉันไว้ใช้ในวันที่ไม่ได้เกลือโดยซ่อนไว้. ครั้นถึงวันที่บิณฑบาตไม่ได้เกลือ ก็นำออกมาแบ่งให้พระคันธารดาบสบ้าง, เมื่อพระคันธารดาบสถามถึงที่มาแห่งเกลือ ก็ตอบตามตรง. พระคันธารดาบสจึงตักเตือนอย่างรุนแรงว่า :—

> "ท่านวิเทหะ ! ท่านสูสละแว่นแคว้นถึงหมื่นหก
> พันตำบล อันมั่งคั่งสมบูรณ์ และสละคลังสมบัติ

มีคลังทอง คลังเงิน คลังแก้วมณี เป็นต้น เป็นอันมาก ปลีกตนออกมาได้แล้ว, บัดนี้ทำไมยังจะมาคิดการสะสมสิ่งของ สักว่าเม็ดเกลือด้วยเล่า ?"

"ข้าแต่อาจารย์! ก็ท่านเล่า สัสสะแวดล้อมแวดวันคันธาระ อันมั่งคั่งไพบูลย์ออกมา เพราะคดหลีกจากการที่ต้องสั่งสอนประชาชนทั้งแคว้น, ก็ทำไมบัดนี้ ท่านต้องมาว่ากล่าวตักเตือนข้าพเจ้าผู้หนึ่งอีกเล่า ?" — ท่านวิเทหดาบสทนต่อคำตักเตือนอันรุนแรงมิได้โกรธ และกล่าวตอบดังนี้, แต่เมื่อได้โต้ตอบกันไปมา ก็ยอมจำนนต่อเหตุผลของพระคันธารดาบส และยอมอยู่ใต้โอวาทอย่างศิษย์กับอาจารย์ กลับไปสู่ป่าหิมพานต์ บำเพ็ญพรตลุถึงที่สุดแห่งความมุ่งหมายของการออกบวชเป็นดาบสได้ เช่นเดียวกับพระคันธารดาบสผู้นำ.

นักบวชนั้น ตามธรรมเนียมถือกันว่า ต้องไม่ทำการสั่งสม เพราะการสั่งสมเป็นอาการของชาวบ้าน. เมื่อบริโภคของที่สะสมไว้ ก็เป็นการดำรงชีพอย่างชาวบ้านไป การมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอาการเช่นนี้ ชื่อว่าอาชีวะไม่บริสุทธิ์แท้ ทั้งเป็นเหตุ

ให้กังวล ต้องแบ่งแรงงานของจิตใจจากการภาวนามาใช้ระวังรักษาส่งนบ้าง ทำให้หน้าที่โดยตรงยกพร่องไป นักบวชหรืออนาคาริกบุคคล จึงไม่สะสม จนกลายเป็นขนบธรรมเนียมของนักบวชมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์, ปรากฏอยู่ในเรื่องราวต่าง ๆ เป็นอันมาก.

ตามที่ยกมาแสดงพอเป็นตัวอย่างนี้ ยกมาเฉพาะที่เป็นอาชีวะชั้นประณีต เช่นการไม่ออกปากขอ แม้เขาปวารณา, ไม่ทำการสะสมแม้เกลือนิดเดียวเป็นต้น. ส่วนชาดกที่กล่าวถึงนักบวชโกงอย่างจริง ๆ จัง ๆ เช่น ชฎิลลวงเหยี่ยเป็นต้นนั้น ทราบกันโดยมากแล้ว จึงไม่ยกมากล่าว.

๖. อาชีวะที่ถือตึงเกินขีดไป

พระบาลีมหาสีหนาทสูตร[๑] และอัฏฐกถา[๒] ของพระบาลีนั้นได้กล่าวถึงความเป็นไปบางอย่างของอัญญเดียรถย[๓] อันเกี่ยวกับอาชีวะไว้ ล้วนแต่แสดงให้เห็นว่าตึงเกินไป จนเป็นส่วนสุดฝ่ายข้างตึง. และพระผู้มพระภาคของเรา ก็เคยลองประพฤติ

---

๑. มหาสีหนาทสูตร สีหนาทวรรค มู. ม. ๑๒/๑๕๕/๑๗๗.

๒. มหาสีหนาทสุตตวัณณนา ปปัญจสูทนี ภ. ๒ น. ๕๘.

๓. อัญญเดียรถีย์ คือลัทธิอื่นนอกจากลัทธิของพระองค์.

วัตรเช่นกล่าวนั้นมาแล้ว จึงไม่ทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทแก่ภิกษุทั้งหลายเพราะเกินไปนั่นเอง. ในที่นี้จะนำมาแสดงพอเป็นอุทาหรณ์, แนวความคิด.

อัญญเดียรถีย์บางพวก ไม่รับอาหารที่เขาปรุงเจาะจงตน เพราะรังเกียจว่า มิใช่อาหารอันเป็นไปตามธรรมดา, ไม่รับอาหารที่เขาทำเครื่องใช้และภาชนะกระทบกันในเวลาถวาย โดยรังเกียจว่าความทุกข์หรือความกระทบกระทั่งเกิดแก่ภาชนะนั้นๆ เพราะตนเป็นเหตุ, (เนื่องจากพวกนี้ถือว่าทุกอย่างมีชีวิตและความรู้สึก เป็นแต่หยาบหรือประณีตกว่ากันเท่านั้น), ไม่รับอาหารของคนที่บริโภคกันอยู่สองคนลุกมาถวายคนหนึ่ง เพราะทำให้อีกคนหนึ่งไม่พอใจได้ เช่นต้องคอยเป็นต้น, ไม่รับอาหารจากหญิงมีครรภ์ หญิงที่กำลังกินนมอยู่ เพราะทำให้เด็กในครรภ์ลำบาก เมื่อแม่ลุกเดินมา และเด็กที่กินนมจะร้องไห้, ไม่รับอาหารที่หญิงผู้กำลังไปด้วยบุรุษถวาย เพราะไม่ชอบใจแก่บุรุษ, ไม่รับอาหารที่สุนัขคอยเฝ้าอยู่ เพราะสุนัขก็อยากได้เหมือนกัน และดูเหมือนแย่งสุนัข หรือทำความไม่พอใจให้เกิดแก่สุนัข, ไม่รับอาหารที่เห็นแมลงวันบินออกมาก่อน เนื่องจากถูกไล่ หรือรบกวน เมื่อเจ้าของหยิบอาหารซึ่ง

แมลงวันเกาะกินอยู่ก่อนนั้นมาถวาย. เมื่ออาการนั้น ๆ น่ารังเกียจใจตัวเอง ก็ถือว่าอาชีวะนั้นไม่บริสุทธิ์ แต่เราจะเห็นได้ว่า เช่นนี้อมติงเกินไป.

๗. สรุปหลักของเรื่องนี้ จากตัวอย่างทั่วไป

จากตัวอย่างทั้งหมด คือทั้งบาลี อัฏฐกถา ฎีกา ทั้งในพุทธกาลและนอกพุทธกาล เราจะสรุปเป็นหลักสำหรับจำไว้อย่างง่าย ๆ ได้ว่า อาชีวปาริสุทธินั้น มีเป็นสองประเภท คือประเภทธรรมดา และประเภทที่เป็นการขูดเกลาอย่างยิ่ง.

ประเภทธรรมดา : ประเภทนี้นิยมว่าต้องถือกันทั่วไปในฐานเป็นบัญญัติที่บังคับให้ถือโดยตรง. แบ่งเป็นสองพวก คือพวกที่เป็นมิจฉาชีพเพราะเป็นการล่อลวงโดยอ้อม หรือพรรณาไรจนได้มาบริโภค, และไม่ได้บัญญัติห้ามไว้เป็นสิกขาบทโดยตรงพวกหนึ่ง, และพวกที่พระผู้มีพระภาคเจ้าบัญญัติห้าม ตั้งเป็นสิกขาบทขึ้นไว้ ทั้งในและนอกพระปาติโมกข์อีกพวกหนึ่ง.

ประเภทที่ขูดเกลาอย่างยิ่ง : ประเภทนี้หนักไปทางหลักธรรมมากกว่าหลักวินัยหรือศีล ดังมีตัวอย่างกล่าวไว้แล้วในอัฏฐกถาแห่งพระบาลีมหาอัสสปุรสูตร ที่ข้าพเจ้ายกมาตั้งไว้ในตอนที่มีกระทู้ว่า “อาชีวะที่บริสุทธิ์เป็นอย่างไร” ข้างต้น

นั้นแล้ว, แต่ต้องไม่เคร่งเกินไป จนเป็นการถืออย่างอัญญ-เดียรถีย์.

เรื่องเช่นเรื่องฉันยอดสะเดา และดื่มน้ำปานะในอุทาหรณ์นั้น ตามธรรมดานักศึกษาไม่ค่อยได้ทราบหรือคิดกันว่า ท่านขัดเป็นมิจฉาชีพด้วย แต่ถ้าพิเคราะห์ดูอย่างถ่องแล้ว จะเห็นว่าเป็นได้ และเป็นประเภทขูดเกลาอย่างยิ่งจริงดังท่านกล่าว และเมื่อเป็นเช่นนั้น น่าจะขยายกว้างออกไปอีกว่า ถึงแม้การบริโภคโภชนะที่รู้อยู่ว่าทายกนำมาถวาย ด้วยความน้อยอกน้อยใจ ใคร่สินทสนม, หรือด้วยความหลงบุญเมาสวรรค์ จนเป็นญาณวิปยุตต์น่าสงสารสังเวช ไม่ประกอบด้วยธรรมแท้, ก็ควรจะอยู่ในประเภทมิจฉาชีพชนิดที่เป็นการถืออย่างขูดเกลายิ่งเหมือนกัน, ถ้ารับและบริโภคลงไป.

๙. อานิสงส์แห่งอาชีวปาริสุทธิศีล

เมื่อภิกษุประพฤติเต็มที่ในอาชีวปาริสุทธิศีล ตามนัยอันกล่าวมาแล้ว ผลน่าชื่นใจย่อมหลั่งไหลออกจากการประพฤตินั้น เป็นคุณประโยชน์แก่เธอเองบ้าง ผู้อื่นบ้าง และแก่พระสาสนาบ้าง.

สำหรับตัวเธอเอง นั่น เมื่อค้นหาความเศร้าหมองไม่พบ ก็ปราโมทย์และยิ้ม, เมื่อยิ้ม จิตย่อมสงบตั้งมั่นเป็นสมาธิ, เมื่อเป็นสมาธิก็เกิดปัญญารู้ธรรมทั้งหลายตามที่เป็นจริง ถึงที่สุดก็บรรลุวิมุตเป็นพระอรหันต์ดุจดังเรื่องของพระมหาติสสเถระที่กล่าวมาแล้ว. ถ้าหากยังไม่อาจบรรลุถึงที่สุด ก็ยังเป็นการทำตามรอยพระอริยเจ้าที่ก้าวหน้าไปได้ มีสัจจะต่อตัวเองและผู้อื่น มีคุณธรรมในตนพอที่จะเป็นตัวอย่างแก่เพื่อนสหธรรมิกและพอที่จะทำให้ตนเองเป็นผู้สมกับนามอันมีเกียรติของตนว่าสมณสากยบุตติย์ ดังนี้. แม้ตนเองก็ตะเตียนตนไม่ได้ ผู้อื่นก็ไม่ได้ เทวดา มาร พรหม ก็ไม่ได้ จึงเป็นผู้มีความกล้าหาญมีความเกษมร่าเริง เยือกเย็นอยู่อย่างสงบเงียบ และบริสุทธิ์แท้.

สำหรับผู้อื่น คือ ชาวโลกไม่ถูกล่อลวง ไม่เบื่อหน่าย รำคาญได้เห็นสมณะผู้กล้าหาญ ทำตนเป็นตัวอย่างในการอดทนเพื่อรักษาอาชีพให้สะอาดหมดจด แม้จะต้องเสียชีวิตก็ยอมได้. ความเชื่อถือตัวเองของชาวโลกย่อมเกิดขึ้นและน้อมไปโดยนัยว่าเมื่อพระผู้เป็นเจ้าอาจสละชีวิต เพราะรักษาอาชีวปาริสุทธิศีลได้แล้วไฉนพวกเราจะไม่อาจสละได้บ้างเล่า, และเมื่อพระผู้เป็นเจ้าพยายามรักษาอยู่อย่างกวดขัน ก็ไม่เคยปรากฏว่าต้องเสียชีวิตไปแม้แต่รูปเดียว แม้เราก็ต้องทำได้อย่างเดียวกันเป็นแน่. เมื่อ

เป็นเช่นนี้ ชาวโลกก็อาจยกตนให้ขนสูงจากการประกอบกรรมอันเป็นบาป เพราะอาชีวะเป็นต้นเหตุ ได้ยิ่งขึ้น.

สำหรับพระสาสนานั้น จะเป็นทางนำมาซึ่งความแคล้วคลาดพ้นจากประชาชนทั่วไป, ประชาชนที่เลื่อมใสสาสนาอื่น ๆ อยู่ และจากนักบวชในสาสนาอื่น ถึงกับชักชวนมาสู่สาสนาได้ ดังดังเรื่องของพระสารีบุตรกับนางสุมิตปริพพาชิกา อันข้าพเจ้าจะได้ขยายการพรรณนาเนื้อความของบทนี้ลงด้วยเรื่องของท่านดังต่อไปนี้ :—

"ข้าแต่สมณะ ! ทำไมท่านจึงนั่งกั้นหน้าฉัน ?" —นี่เป็นคำทักทางปริพพาชิกาถามท่าน ในขณะที่ท่านนั่งฉันภัตตาหารอยู่ ณ ริมฝั่งแห่งหนึ่ง.

"น้องหญิง ! เราไม่ได้นั่งกั้นหน้าฉันดอก."

"ถ้าเช่นนั้น ท่านแหงนหน้าฉันหรือ ?"

"เราไม่ได้แหงนหน้าฉัน"

"ถ้าเช่นนั้น ท่านส่ายหน้าฉันละกระมัง ?"

"เรามิได้ส่ายหน้าฉัน."

"ถ้าเช่นนั้น ท่านกลอกหน้า[๒] ฉันหรือ ?"

---

๑. สูจิมุขีสูตร ขันธ. สำ. ๑๗/๒๔๕/๕๐๗

๒. กลอกหน้าคือ เอียงไปเอียงมา (หูจดบ่า), ส่ายหน้าคือ เหลียวไปมารอบ ๆ.

"เรามิได้กลอกหน้าฉันเลย."

"ถ้าเช่นนั้น ท่านฉันอย่างไรเล่า ?"

"ดูก่อนน้องหญิง ! สมณพราหมณ์ใด เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพ คือ เดรัจฉานวิชาทางหมอดูทั้งหลาย เรากล่าวว่าพวกนั้นกัมหน้าฉัน. พวกใดเป็นหมอดูดาวฤกษ์ เรากล่าวว่าพวกนั้นแหงนหน้าฉัน. พวกใดยอมรับใช้คฤหัสถ์ไปในที่นั้น ๆ เรากล่าวว่าพวกนั้นส่ายหน้าฉัน. และพวกใดหมอดูลักษณะของอวัยวะในร่างกาย เรากล่าวว่าพวกนั้นกลอกหน้าฉัน. ส่วนเราเอง ไม่เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยมิจฉาชีพ หรือเดรัจฉานวิชาเห็นปานนั้นเลย. เราย่อมแสวงหาอาหารโดยถูกธรรมแล้วฉัน จึงไม่กล่าวว่า กัมหน้าฉัน แหงนหน้าฉัน ส่ายหน้าฉัน กลอกหน้าฉัน."

"ท่านทั้งหลาย ! เหล่าสมณสากยบุตติย์ ย่อมฉันอาหารซึ่งได้มาโดยธรรม. ฉันอาหารที่ไม่มีโทษ. ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณสากยบุตติย์ทั้งหลายเถิด. — นี่เป็นคำทนางสุจิมุขปริพพาชิกา เที่ยวโฆษณาตามถนน ตามตรอก ในหมู่บ้าน ภายหลังที่ได้พ่ายคำตอบอย่างน่าขันใจ ของท่านพระสารีบุตรแล้ว.

มาฆปุณณมีกถา

ธรรมเทศนาพิเศษ วันมาฆบูชา

พระราชชัยกวี (พุทธทาสภิกขุ)

แสดงที่ศาลาธรรม ในสวนโมกขพลาราม ไชยา

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓

ณ บัดนี้จะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนา เนื่องในวันมาฆปุณณมี เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา ความเชื่อและวิริยะ ความพากเพียร ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนา ของสมเด็จพระบรมศาสดา อันเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย กว่าจะสมควรลงด้วยเวลา เนื่องด้วยวันนี้เป็นวันมาฆปุณณมีจึงมีสิ่งที่ควรทำความเข้าใจกัน ว่าวันเช่นวันนี้นั้นมีความสำคัญอย่างไรเกี่ยวกับพุทธบริษัท.

ข้อแรกก็คือ วันเพ็ญมาฆะ หรือวันเพ็ญเดือนมาฆะนั้น เป็นวันทนขอย่างจันทรคติ คือเอาพระจันทร์เป็นหลักเกณฑ์สำหรับนับจำนับเมื่อพระจันทร์โคจรไปในกลุ่มดาวฤกษ์ต่างๆ. เมื่อพระจันทร์เป็นดวงโคจรอยู่ในกลุ่มดาวฤกษ์ชื่อว่ามาฆะ วันเพ็ญอย่างวันนี้ ก็ชื่อว่าวันเพ็ญมาฆะ หรือมาฆปุณณมี. พุทธบริษัทเรานิยมนับถือการนับปฏิทินทางจันทรคตินี้ จึงได้กำหนดเอาวันเพ็ญแห่งเดือนมาฆะ หรือวันมาฆปุณณมีเป็นสำคัญ. ถ้าจะนับอย่างสุริยคติก็นับเป็นเดือนกุมภาพันธ์ วันที่นับไม่แน่นอน

ไม่คำนวณตามพระจันทร์ วันเพ็ญจึงเปลี่ยนไป ๆ ไม่ตรงเข้าวันเดียวกัน จึงไม่สามารถจะกำหนดนับได้โดยสุริยคติ สำหรับพุทธบริษัทเรา. การทนับเอาพระจันทร์เข้าหลักเกณฑ์ทางจันทรคตดังนี้ ก็เนื่องมาจากขนบธรรมเนียมประเพณีของพุทธบริษัทและของต่างศาสนาด้วยกันซึ่งล้วนแต่ถือเอาจันทรคตเข้าเครื่องกำหนด เพราะฉะนั้นเราจึงได้วันเพ็ญทุกคราวไป ด้วยเหตุที่ถือเอาจันทรคติเข้าหลักนั่นเอง. อีกทางหนึ่ง พุทธบริษัทบางพวกอาจจะถือเอาสุริยคติ หรือถือเอาเดือนของตนเองเข้าประมาณถ้าเข้าดังนั้น การนับก็เปลี่ยนไป และไม่ลงรูปกับวันเพ็ญ ไม่เข้าที่ยอมรับกันในหมู่พุทธบริษัทอย่างฝ่ายเถรวาท เช่นประเทศไทยเข้าเป็นต้น; เข้าอันว่าประเทศไทยเราได้ถือเอาวันมาฆปุณณมีเข้าหลักเช่นนี้เสมอไป.

สิ่งที่จะต้องกำหนดต่อไปก็คือข้อที่ว่า เหตุใดวันเช่นวันนี้จึงเข้าวันสำคัญในพระพุทธศาสนา วันเพ็ญมาฆะนี้เข้าวันสำคัญขึ้นมา ก็เนื่องจากพระอรหันตสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ได้ประชุมกัน มีพระพุทธเจ้าเข้าประทับทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ซึ่งเข้าหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา ดังที่ทราบกันอยู่ทั่วไปแล้ว และอีกประการหนึ่งนั้น เนื่องมาจากในพรรษาสุดท้ายที่พระพุทธองค์ทรงปลงพระชนมายุสังขาร กำหนดวันปรินิพพาน ว่าจะม

ในโอกาส ๓ เดือน หลังจากวันนั้นต้นไป. เมื่อเข้าดังนี้
เราก็ได้ความสำคัญของวันนั้น ๒ อย่าง คือการประชุมของ
พระอรหันตที่เรียกว่า *จาตุรงคสันนิบาต* นั้น ประการหนึ่ง
และการ *ปลงพระชนมายุสังขาร* กำหนดวันปรินิพพานของ
พระผู้มีพระภาคเจ้านอกประการหนึ่ง รวมเป็น ๒ ประการ
ด้วยกัน กินความเป็นการเพียงพอแล้ว ที่จะทำการวินิจฉัยกัน
ในข้อที่จะถือเอาเป็นคติอย่างไรได้

ข้อแรกที่ว่า ประชุมจาตุรงคสันนิบาตนั้น มีใจความ
สำคัญอยู่ตรงที่พระอรหันตทั้งหลายประชุมกัน และข้อความที่
ทรงแสดงนั้น ก็คือ หลักธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพระอรหันต์นั่นเอง
เพราะฉะนั้นเรื่องที่จะต้องวินิจฉัยกันก็คือเรื่องความเป็นพระอร-
หันต์ว่ามีความสำคัญอย่างไร เกี่ยวเนื่องกันกับพวกเราอย่างไร
เป็นต้น ; ถึงแม้การปลงพระชนมายุสังขารนั้นเล่าก็กล่าวได้ว่า
เป็นวิการ หรือเป็นอาการอันหนึ่งของพระอรหันต ซึ่งจะพึง
กระทำได้ และพึงกระทำ เพราะฉะนั้นเราวินิจฉัยรวมกันได้เลย
ทีเดียวว่าเรื่องของพระอรหันตนั้นเป็นอย่างไร.

ถ้าได้ทราบเรื่องราวของพระอรหันตอย่างถูกต้องแล้ว
ครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว ก็นับว่าเป็นการทราบเรื่องราวอันเกี่ยวกับ
วันมาฆบูชาอย่างครบถ้วนทีเดียว. การที่จะเข้าใจเรื่องราว

ของพระอรหันต์นั้นไม่เป็นของง่ายนัก ถ้าจะวินิจฉัยกันแต่ตามตัวหนังสือ หรือเรื่องราวในพระคัมภีร์แล้ว แทบจะไม่มีประโยชน์อะไรแก่บุคคลผู้ได้ยินได้ฟังเพียงครั้งเดียว เพราะว่าจะต้องกำหนดศึกษาพินิจพิจารณากันมาก เพราะเหตุฉะนั้นโอกาสเช่นวันนี้ จะได้วินิจฉัยกันแต่ในทางที่จะเข้าใจได้สำหรับคนทั่วไป ว่าพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร. การที่พระอรหันต์ประชุมกันในวันไหน ด้วยเหตุไม่นัดหมายเป็นต้นนี้ ยังไม่สำคัญเท่ากับข้อที่ว่าความเป็นพระอรหันต์ของท่านนั้นเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นขอให้ท่านทั้งหลายทุกคน จงได้สนใจในเรื่องของพระอรหันต์โดยตรงว่าความเป็น *พระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร และจะเป็นประโยชน์แก่พวกเรา* เท่าที่จะถือเอาได้ *เพียงไร* สืบต่อไปด้วย.

เมื่อกล่าวเป็นคำถามขึ้นว่า พระอรหันต์นี้คือบุคคลชนิดใดดังนี้แล้ว ย่อมจะกล่าวได้ว่า พระอรหันต์เป็นบุคคลที่อยู่เหนือทุกข์โดยประการทั้งปวง. และมันเกี่ยวข้องอย่างไรกับพวกเรา ? มันเกี่ยวข้องกันอยู่กับพวกเราในข้อที่ว่าพวกเราก็อยู่ภายใต้ความทุกข์ด้วยประการทั้งปวงเหมือนกัน ในเมื่อพระอรหันต์ท่านอยู่เหนือความทุกข์โดยประการทั้งปวง บัญหาก็จะมีว่าเราจะสนใจไปทำไม ? นั่นแล้วแต่ว่าบุคคลผู้ใดจะมีความ

ประสงค์อย่างไร ถ้าบุคคลผู้ใดประสงค์จะอยู่ภายใต้ความทุกข์โดยประการทั้งปวงไปตามเดิม ก็ไม่ต้องสนใจเรื่องของพระอรหันต์เลยก็ได้ ก็จะได้มีความทุกข์โดยประการทั้งปวง สมน้ำหน้าของบุคคลชนิดนั้น โดยไม่ต้องสงสัย ; แต่ถ้าบุคคลใดมีความหวังว่าจะบรรเทาความทุกข์นั้น จนกระทั่งอยู่เหนือความทุกข์แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องสนใจเป็นธรรมดา และจะต้องมีความสนใจมากเป็นพิเศษ สำหรับบุคคลที่อยากจะดับทุกข์สนเชิง. หรือสำหรับบุคคลที่มีความคิดว่าเราเกิดมาทั้งทีจะต้องได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะพึงได้รับ เพราะฉะนั้นบุคคลประเภทนี้ จึงมีความสนใจในเรื่องของพระอรหันต์ยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด จนได้รับประโยชน์เต็มตามที่ควรจะได้รับจริง ๆ. ข้อที่ว่าคนเราเกิดมาควรจะอยู่ภายใต้ความทุกข์ หรืออยู่เหนือความทุกข์นั้น นับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดที่จะกล่าวได้ ; แต่ถ้าคนบางคนมาเกิดท้อถอย เกิดความท้อแท้ว่า คนอย่างเราหรือคนทั่วไปไม่สามารถจะอยู่เหนือความทุกข์ได้ดังนี้แล้วก็ไม่สนใจ ถือเสียว่าเป็นสิ่งสุดวิสัยดังนี้เพราะเหตุว่าเป็นกรรมเป็นบาปของบุคคลนั้นเองที่ไม่พยายามเข้าใจ ให้ถูก ให้ตรงยิ่งขึ้นไปกว่านี้เป็นผู้สมควรที่จะมีความทุกข์ หรือทนทุกข์โดยชั่วตา. แต่ถ้าบุคคลบางคนมามีความคิดว่า สิ่งนี้ต้อง

ไม่เป็นสังหเหลอวสัย ถาเป็นสังหเหลอวสัย พระพทธเจาก็ไม่
เป็นประโยชน์ พระพทธเจ้าบังเกิดขึ้นในโลกนี้ ก็เพื่อจะช่วย
สัตว์โลก เพราะฉะนั้นคำสอนของพระองค์จะต้องไม่เหลอวสัย
ทสัตว์โลกจะปฏิบัติตาม. และอีกประการหนึ่งนั้น ถือกันว่า
พระพทธเจ้านั้น เป็นพระสัมมาสัมพทธเจ้า ตรัสรู้ถึงทสุด
และด้วยพระองค์เอง. การตรัสรู้ถึงทสุดในสังหควรรู้ทั่วถึง
เรียกว่า พระสัมมาสัมพทธเจ้า. ความตรัสรู้ในสิ่งทั่วถึงและถึง
ทสุดนั้นเอง จะต้องทำให้พระองค์ทรงแสดงธรรมที่ไม่อยู่เหนือ
วิสัยของมนุษย์ เพราะว่าพระองค์เป็นผู้ฉลาดถึงทสุด และ
รู้สิ่งทั่วถึง ย่อมสามารถทรงแสดงธรรมะนั้นให้อยู่ในสภาพที่
มนุษย์ทั้งหลายจะพึงเข้าใจได้ เพราะฉะนั้นธรรมะที่พระองค์
ทรงแสดงไว้ต้องไม่เป็นสังหเหลอวิสัยเลย. เมื่อมีความคิดนึก
มาในทำนองนี้ ก็พอที่จะเกิดความสนใจ และเกิดความพยายาม
พากเพียรที่จะมีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมคำสอนของพระ-
พทธเจ้าและพยายามศึกษาประพฤติปฏิบัติจนได้รับประโยชน์ตาม
สมควรที่จะได้รับ นั้นเรียกว่าไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์
และเป็นพทธบริษัท. แต่ถ้ากล่าวให้กว้าง ๆ ออกไปแล้ว จะเป็น
พทธบริษัทหรือไม่เป็นพทธบริษัทก็ตาม ความดับทุกข์ย่อมเป็น
เหมือนกันหมดการทำความดับทุกข์เหมือนกันหมด เพราะว่าสิ่ง

ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และนำมาสอนนี้เป็นสิ่งสากลของธรรมชาติ คือว่าพระองค์กล่าวไปตามความจริงของธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกคนจะต้องเป็นเช่นนั้น ไม่ใช่ตรัสเอาเอง และไม่ใช่ตรัสเฉพาะบุคคลบางหมู่ บางพวก แต่ตรัสในฐานะที่เป็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง. ไม่ต้องกล่าวถึงมนุษย์ทุกคนในโลกนี้ แม้พวกเทวดา พวกพรหม ในสวรรค์ก็ยังต้องเป็นอย่างนี้ คือจะต้องมีหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน แม้จะตกลงไปจนถึงจำพวกสัตว์นรก เปรต เดรัจฉาน อสุรกาย เป็นต้น ก็ยังมีกฎเกณฑ์อย่างนี้ มีกฎเกณฑ์อย่างเดียวกันในการที่จะปฏิบัติ เพื่อทำความดับทุกข์ให้แก่ตนได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอันกล่าวได้ว่า การศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นสิ่งที่ควรกระทำอย่างยิ่งสำหรับทุกคนโดยไม่ยกเว้นผู้ใดเลย แต่การที่มีคนบางคนเกิดเข้าใจผิด แล้วเดินเถลไถลออกไปเสียนอกทางนั้น นับว่าเป็นกรรมของบุคคลนั้นเอง จะทำอย่างไรได้ เพราะเหตุฉะนี้แหละ จึงจำเป็นที่จะต้องพูดกันแต่ในบุคคลที่ไม่มีบาปกรรมมากเกินไป คือที่เป็นบุคคลไม่อาภัพ แต่เป็นบุคคลที่มีความสมควร มีความเหมาะสม ที่จะทำความดับทุกข์ให้แก่ตนได้.

เรื่องราวของการทำความดับทุกข์สืบเชื้อสายนั้นแหละ เป็นเรื่องราวของความเป็นพระอรหันต์ และผู้ที่ดับทุกข์ได้สืบเชื้อ

ไม่มีเหลือ นั่นแหละคือบุคคลประเภทที่เรียกกันว่าพระอรหันต์ เพราะฉะนั้นถ้าบุคคลผู้ใดมีความนิยมในการทำความดับทุกข์สิ้นเชิงแล้ว ก็ควรสนใจในเรื่องราวของพระอรหันต์โดยตรง เพราะไม่มีเรื่องอื่นนอกไปจากนี้.

ข้อที่กล่าวว่าเรื่องราวของพระอรหันต์เป็นความดับทุกข์โดยตรงนั้น ไม่ใช่เป็นเรื่องที่ใครบัญญัติขึ้นหรือว่าเอาเองแต่ว่าเรื่องได้เป็นมาอย่างนั้น คือว่าบุคคลที่รู้เรื่องความจริงของความทุกข์จนปฏิบัติดับทุกข์ได้สิ้นเชิง คนนั้นก็เป็นผู้พ้นทุกข์แล้วเราเพิ่งมาเรียกกันเอาเองตามความพอใจ ตามความเคารพว่าพระอรหันต์. พึงดูเป็นของขลังของศักดิ์สิทธิ์ไปเสียทางหนึ่ง เลยทำให้เกิดความนิยมไปในทางขลังทางศักดิ์สิทธิ์; แม้ขอนี้ก็เป็นความเข้าใจผิดในเรื่องอันเกี่ยวกับพระอรหันต์ด้วยเหมือนกัน. เขาจะต้องทำจิตใจให้เป็นกลาง ให้รู้จักความทุกข์ รู้สึกถึงความทุกข์ เบื่อระอาต่อความทุกข์ แล้วพยายามทำความดับทุกข์นั่นเสีย; จะเป็นพระอรหันต์หรือไม่เป็นพระอรหันต์อย่าไปสนใจ; เมื่อดับทุกข์หมดสิ้นเชิงแล้ว จะเป็นพระอรหันต์ หรือไม่เป็นพระอรหันต์ไม่มีปัญหาอะไร และว่าโดยที่แท้ก็ยอมเป็นพระอรหันต์อยู่โดยถูกต้อง และในตัวมันเอง ไม่ต้องไปคิดไปนึกในข้อนี้ให้เสียเวลา; เพราะถ้ายิ่งไปคิดไปนึก ก็ยิ่งเกิดความยึดมั่นถือมั่น

เป็นความหลงใหล เป็นความทะเยอทะยานอยาก อยากที่จะเป็นพระอรหันต์ แล้วก็ไม่อาจจะเป็นพระอรหันต์ได้ด้วยความอยาก. ยิ่งมีความอยากก็ยิ่งไม่เป็นพระอรหันต์ เพราะฉะนั้นจะต้องหยุดความอยากโดยประการทั้งปวงเสียทุกสิ่งทุกอย่าง ก็จะเป็นพระอรหันต์ขึ้นมาเอง โดยไม่ต้องอยาก. ถ้ามีความอยาก ก็อยากไปในทางที่จะดับความทุกข์ เพราะว่า การอยากในทางที่จะดับความทุกข์นั้น ไม่เป็นทางแห่งความยึดมั่นถือมั่น ไม่เป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ไม่เป็นคำที่ชวนฟังแล้วน่าอยาก เหมือนกับคำที่อยากเป็นพระโสดา พระสกิทาคา พระอนาคา พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นต้น คำเหล่านี้ถูกเสียมสอนให้เห็นเป็นของชวนน่าอยาก แล้วก็อยากไปด้วยความหลงใหลกันไปเสียหมดแล้ว เลยยิ่งไม่เป็นพระอรหันต์มากยิ่งขึ้นทุกที เพราะเป็นความอยากที่เขาข้างตัว เห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้ความเข้าใจว่าเรื่องนั้นเป็นอย่างไรโดยแท้จริง แต่ก็อยากด้วยความหลงๆกันเท่านั้นเอง และอยากด้วยความเห่อเหิมทะเยอทะยานที่จะเป็นอริยบุคคลจนเป็นบ้าเป็นหลังรักษาไม่หายดังนี้ก็มี. นั่นแหละคือความอยากในการที่จะเป็นพระอรหันต์เป็นต้น ของบุคคลที่ไม่มีความรู้เพียงพอและเป็นอันตรายเพราะเป็นทางแห่งความยึดมั่นถือมั่น.

ส่วนอีกทางหนึ่งนั้น ได้แก่ความอยากจะดับทุกข์ ข้อนี้ไม่เป็นอันตราย ข้อนี้ไม่เป็นทางแห่งความยึดมั่นถือมั่น เพราะ

ว่าถ้าความทุกข์ปรากฏอยู่จริงๆ แล้วต้องการ—อยาก—ประสงค์—ปรารถนา ทำะดับมันเสีย ก็พยายามทำไปเรื่อยๆ ในทางทำะดับมัน มันก็ไม่มีอะไรที่ำะทำให้เข้าใจผิด หรือเป็นความหลงยึดถือในท่านองเป็นของของตัวของตัวไปได้ จึงเป็นไปโดยเรียบร้อย ความทุกข์หมดไปโดยล่าดับ จนกระทั่งหมดทุกข์สิ้นเชิง สามารถที่ำะเป็นผู้อยู่เหนือความทุกข์ หรือที่เรียกกันอย่างไพเราะว่าเป็นพระอรหันต์นั่นได้; ถ้าไม่ถึงอย่างนั้น ก็ยังสามารถที่ำะเป็นผู้มีความทุกข์เบาบาง มีความทุกข์แต่เล็กน้อยพอสมกับการที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบกับพระพุทธศาสนา ไม่มีความทุกข์เต็มที่เหมือนบุคคลที่โง่เขลางมงายเต็มที่ คือ ไม่มีแสงสว่างแห่งธรรมะอยู่ในใจของตนเลย. เป็นอันว่าการที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับธรรมะที่ำะทำความเป็นพระอรหันต์นั้นอย่าได้ทำไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น ในความเป็นพระอรหันต์เป็นต้น แต่ให้มีความแน่วแน่ในการที่ำะดับทุกข์ หรือทำลายความทุกข์ของตนเองจริงๆ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมาหลงใหล ในเกียรติยศชื่อเสียงที่สูงสุดเช่นนั้น; สิ่งต่างๆ ก็ำะเป็นไปด้วยดี คือสามารถที่ำะบรรเทาความทุกข์ของตนเองได้ คราวละเล็กละน้อยเป็นล่าดับๆ ไปทุกวัน; ไม่ใช่ทำด้วยความละเมอเพ้อฝัน ว่าำะเป็น

พระอรหันต์ขึ้นมาปุบปับ ด้วยอาการทำอย่างนั้นอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งไม่เคยสมประสงค์ แม้แก่บุคคลใดเลย เพราะเป็นความหลงผิดโดยสิ้นเชิง. บุคคลที่เป็นพระอรหันต์ ท่านไม่ทะนงตัว ไม่ยกย่องตัว ไม่สำคัญตัวว่าเป็นพระอรหันต์; บุคคลที่ไม่เป็นพระอรหันต์ต่างหากที่หลงไปยกย่องสรรเสริญ หรือกระหยิ่มต่อความเป็นอย่างนั้น แทนพระอรหันต์เสียเอง. นักเป็นเพราะว่าคนธรรมดาสามัญนั้นมีความกระหยิ่ม อยากที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ และอยากเป็นให้สูงสุดกว่าคนทั้งปวง จึงกระหยิ่มเรื่องความเป็นพระอรหันต์ของพระอรหันต์; ไม่ใช่ของตนเองเลย แต่ก็ไปกระหยิ่มในความเป็นพระอรหันต์ ของพระอรหันต์ ทั้งที่พระอรหันต์ท่านไม่มีความรู้สึก และไม่มีความกระหยิ่มในความเป็นพระอรหันต์ของตน. ขอให้พิจารณาดูเถิดว่า มันต่างกันอย่างไร ในระหว่างบุคคลที่เป็นพระอรหันต์ กับบุคคลที่ไม่เป็นพระอรหันต์.

คนที่มีความทะเยอทะยาน มีความกระหยิ่มที่จะเป็นนั่นเป็นนี่อยู่ตลอดเวลานั้น ไม่มีทางที่จะเป็นพระอรหันต์ได้. ในทางที่ตรงกันข้าม สิ่งเหล่านั้นแหละเป็นสิ่งที่จะต้องบรรเทาลงไป คืออย่าได้มีความกระหยิ่มทะยานในการที่จะเป็นอะไร หรือลดบรรเทาความกระหยิ่มทะเยอทะยาน

นั้นให้น้อยลงตามลำดับ ๆ ก็จะสามารถดำเนินตนใกล้ความเย็น พระอรหันต์เข้าไปได้ทุกที โดยไม่รู้สึกตัวก็ยังได้. นี่เย็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า การเย็นพระอรหันต์นั้น หมายถึงการทำลายความอยากความปรารถนาหรือความต้องการของกิเลสตัณหาออกไปเสียตามลำดับ ๆ แต่เย็นผู้มีสติปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเย็นของที่เราไม่ต้องอยาก แต่มีสติปัญญาแล้วก็ทำมันไปตามสมควรแก่เหตุผล; สติปัญญาบอกให้รู้ว่าควรทำ ควรทำเพราะเหตุใด ควรทำอย่างไร จิตใจจะไม่เย็นทุกข์ แล้วก็ทำไปตามนั้นกแล้วกัน. การที่จะไม่ทำอะไรเสียเลยนั้นย่อมเย็นไปไม่ได้ เราต้องทำ เราต้องทำอะไรทุกอย่างที่ควรจะทำ

ปัญหามันมีอยู่ว่า ในการทำนั้น เราจะทำให้มันเย็นทุกข์หรือทำไม่ให้เย็นทุกข์ ถ้าจะทำไม่ให้เย็นทุกข์ ต้องทำด้วยสติปัญญา อย่าทำด้วยกิเลสตัณหาหรือความอยาก; ถ้าต้องการให้มันเย็นทุกข์ นั่นแหละ จงค่อยทำด้วยกิเลสตัณหา หรือด้วยความอยาก. จะทำอะไรสักนิดหนึ่งก็ตาม ถ้ารู้สึกว่าทำไปด้วยความอยาก หรือเย็นกิเลสตัณหาแล้ว ต้องมีความทุกข์โดยแน่นอน แต่ถ้าทำด้วยสติปัญญาอย่าให้กิเลสตัณหาเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว แม้จะทำมากมายก่ายกองเพียงไรก็หาเย็นความทุกข์ไม่ เพราะสติปัญญารู้จักทำให้ไม่ต้องเย็นทุกข์; นี่แหละ

เรียกว่าสติปัญญาของพระอรหันต์ สติปัญญาของพระอรหันต์เป็นอย่างนี้ คือเป็นสิ่งที่ทำให้เรามีชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องอยากหรือเป็นทุกข์ ทำให้เราทำสิ่งต่าง ๆ ไปได้มากมายโดยไม่ต้องอยากหรือต้องเป็นทุกข์ เราจึงไม่มีความทุกข์เลยโดยประการทั้งปวง อย่างนี้เรียกว่าสติปัญญาแท้. ถึงจะทำอะไรก็ควบคุมความอยากไว้ได้ ไม่ให้มีความอยากจนเป็นทุกข์ เลยเป็นผู้ชนะความอยากอยู่ตลอดเวลา เมื่อชนะความอยากแล้ว ก็เป็นการชนะความทุกข์ด้วย และเมื่อชนะความอยากและความทุกข์แล้ว ก็ย่อมเป็นการชนะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้นในโลกนี้และโลกอื่น ๆ ด้วย. เป็นอันว่าเป็นผู้ชนะโดยประการทั้งปวง เพราะไม่มีความอยาก เพราะเอาชนะความอยากเสียได้ และเป็นผู้มีสติปัญญาอยู่โดยสมบูรณ์. นี่เป็นสิ่งที่ให้เห็นชัดลงไปข้อหนึ่งแล้วว่า ถ้าเราจะทำอะไรไม่ให้เป็นทุกข์ เราต้องทำด้วยสติปัญญา ที่เหมาะสม ที่เพียงพอ อย่าไปทำด้วยกิเลสตัณหาในเรื่องนั้นเป็นอันขาด. บางคนอาจจะคิดว่า ถ้าไม่ทำด้วยกิเลสตัณหาไม่สนุก ข้อนี้มีความหมายแตกต่างกันเป็น ๒ อย่าง คือมันสนุกอย่างคนมีกิเลสตัณหา กับสนุกอย่างคนมีสติปัญญา ออกนั่นเอง. สนุกอย่างคนมีกิเลสตัณหา ก็ต้อง

ได้มานอนก่ายหน้าผากเสียน้ำตา สมน้ำหน้าของมันอีกตาม
เคย; แต่ถ้าทำด้วยสติปัญญาแล้ว ไม่ต้องเป็นอย่างนั้น แม้จะ
ไม่ต้องหัวเราะ แม้จะไม่ต้องร้องไห้ ก็มีชัยชนะอยู่ตลอดเวลา
คือประสบความสำเร็จ สิ่งต่าง ๆ เป็นไปด้วยดี เป็นผู้ทรงความ
ต้องการอันสำเร็จได้ โดยไม่ต้องร้องไห้ โดยไม่ต้องหัวเราะ.
การเป็นอย่างนี้เรียกว่า เป็นความสนุกของบุคคลทรงปัญญา ถ้า
จะเรียกว่าหัวเราะ ก็หัวเราะเยาะอยู่ในใจ ส่วนเรื่องร้องไห้นั้น
เป็นไม่มีเลย เพราะว่าการร้องไห้นั้น มันมาจากการไม่ได้สม
ตามที่อยาก ถ้าเราไม่อยากเสียแล้ว มันก็ไม่มีการที่ไม่ได้สม
ตามที่อยาก แล้วมันก็ไม่มีการร้องไห้ หรือการต้องร้องไห้
เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการร้องไห้ จะมีแต่การหัวเราะ แต่ก็ไม่
ใช่หัวเราะเฮฮาอย่างคนโง่ ๆ. การหัวเราะเฮฮาเพราะได้อย่างใจ
ของคนโง่ ๆ นั้น มันคู่กันกับการร้องไห้: มันเห็นดเหนอย
เพราะความอยาก เพราะฉะนั้นมันก็เป็นการร้องไห้อย่างโง่เขลา
ชนิดหนึ่งนั่นเอง คือการหัวเราะเพราะได้อย่างใจนั่นแหละเป็น
การร้องไห้อย่างโง่ ๆ อีกชนิดหนึ่งนั่นเอง; เป็นอันว่ามันมีแต่
ความแผดเผา มีแต่ความทนทรมานด้วยกันทั้งนั้น. แต่ถ้ามีสติ
ปัญญา ไม่มีกิเลสตัณหาที่เป็นเหตุให้ทำแล้ว มันหัวเราะแท้
จริง คือหัวเราะด้วยจิตใจ หัวเราะว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็น

ไปตามที่มันเป็นของมันเอง แล้วมันทำอะไรเราไม่ได้ มันทำให้เรามีความทุกข์ไม่ได้ เรามองเห็นอยู่แล้วว่า มันจะต้องเป็นอย่างไร แล้วมันก็เป็นอย่างนั้นจริง ๆ เราหัวเราะเยาะมัน เพราะเราทายถูก และในที่สุด เราหัวเราะเยาะมัน เพราะมันทำอะไรให้เราเป็นทุกข์เป็นร้อนไม่ได้. การหัวเราะอย่างนี้จึงผิดกันไกลกับการหัวเราะของบุคคลที่หัวเราะสรวลเสเฮฮา เพราะได้อะไรมาสมตามความอยากของตน การหัวเราะชนิดนั้น มันก็ต้องเป็นของสำหรับคนที่มีกิเลสตัณหาอยู่ คือต้องมีความอยาก ครั้นได้สมอยากจึงหัวเราะ แต่ว่ามันจะสมอยากไปได้สักเท่าไร ในเมื่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวงต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่ช้ามันก็ต้องร้องไห้ ถ้ายังมีความอยากอันนั้นอยู่ คือความหลงอยากในสิ่งที่ได้มา หลงรักในสิ่งที่ได้มา อยากไม่ให้เปลี่ยนแปลงไป; ในที่สุดมันก็ต้องร้องไห้ เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเปลี่ยนแปลงไป หรือว่าเพราะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เป็นไปตามต้องการ. ยิ่งรักมากยิ่งอยากมาก อยากจะให้เป็นไปตามความต้องการของตนมาก มันก็ยิ่งไม่เป็นไปตามความต้องการของตนมากขึ้นอีก เพราะตนอยากมากเกินไปนั่นเอง; ถ้าตนอยากแต่น้อย มันก็พอจะเป็นไปได้บ้าง; แต่ถ้าไม่อยากเสียเลย

มันก็ไม่มีความผิดหวังในข้อนเลย จึงเป็นอันว่าไม่ต้องร้องไห้ และไม่ต้องหัวเราะชนิดที่เป็นการสรวลเสเฮฮา. การร้องไห้ การสรวลเสเฮฮา เป็นของคู่กัน และเป็นของบุคคลที่มีความอยาก; ส่วนบุคคลที่มีชัยชนะ เป็นผู้ที่มีสติปัญญาสมบูรณ์นั้น มีแต่หัวเราะทั้งสองอย่าง คือเมื่อไม่เป็นไปตามที่ต้องการ ก็หัวเราะเยาะว่า มันเป็นอย่างนั้นเองของมันเองตามธรรมชาติ; แม้มันเป็นไปตามต้องการ ก็หัวเราะเยาะว่า เราไม่ได้ต้องการสิ่งเหล่านี้เลย ไม่ใช่สิ่งที่เราจะหลงรัก หลงอยาก หลงต้องการจะมีมากได้ ไม่มีมากได้ เราถือเอาเพียงความเป็นอยู่สบายในการเป็นอยู่ในโลกนี้ เพราะฉะนั้นจึงหัวเราะเยาะทั้งสองทาง คือทางที่เป็นไปในทางที่ต้องการ และทั้งในทางที่ไม่ต้องการ จึงเป็นผู้ไม่มีความทุกข์เลย. ลักษณะของบุคคลเช่นนี้แหละ เรียกว่าบุคคลผู้ชนะสิ่งทั้งปวง ไม่มีสิ่งใดมาทำบุคคลนี้ให้เร่าร้อน ให้เดือดร้อน ให้เป็นทุกข์ได้แต่ประการใด นับว่าเป็นอยู่อย่างวิจิตรฉลาดที่สุดของมนุษย์เรา หรือจะถือว่า ถ้าเป็นศิลปะก็เป็นยอดของศิลปะแล้ว. ในบรรดาบุคคลทั้งหลาย ที่นิยมศิลปะนั้นควรรู้จักศิลปะอันสูงสุดของมนุษย์ กล่าวคือ ศิลปะที่เอาชนะความทุกข์ทั้งปวงได้นี่เอง.

เป็นอันว่า บุคคลประเภทใดก็ตาม จะถือเอาความจริง
ก็ตาม จะถือเอาโดยเป็นอุบายวิธีก็ตาม จะถือเอาแม้แต่เพียง
เป็นศีลปะก็ตาม เรื่องทั้งหมดนั้น ก็จะต้องเป็นไปในเรื่องของ
พระพุทธศาสนา คือเรื่องธรรมะ ที่ทำบุคคลให้เป็นพระอรหันต์
ให้อยู่เหนือความอยาก เหนือความทุกข์โดยประการทั้งปวง
ดังนี้. เป็นอันว่าในบรรดาเรื่องราวทั้งหลายทั้งปวงเราควรจะรู้
ควรจะทำนั้น ไม่มีเรื่องใดจะประเสริฐสูงสุดไปกว่าเรื่องนี้ คือ
เรื่องที่ทำให้เราชนะอยู่เหนือความทุกข์โดยประการทั้งปวงนี่เอง.
เพราะฉะนั้น เมื่อมีการกล่าวถึงพระอรหันต์ หรือการทำพิธีเป็น
ที่ระลึกถึงแก่พระอรหันต์ เช่นเราได้กระทำในวันนี้แล้ว เราจะต้อง
ระลึกนึกถึงความชนะ คือชนะสิ่งทั้งหลายทั้งปวง จนไม่มีสิ่ง
ใดมาทำให้เราร้องไห้ หรือหัวเราะได้ แต่จะมีสติปัญญาหัวเราะ
เยาะได้ ซึ่งเป็นการหัวเราะอีกทางหนึ่ง คือหัวเราะเยาะด้วย
สติปัญญาอยู่ในภายใน คือมีความสนุกสนานตามแบบของบุคคล
ผู้มีปัญญานั่นเอง ; ไม่ต้องสนุกสนานไปตามแบบของบุคคลที่
จะต้องหลงงมงาย หรือหัวเราะชนิดที่ทำให้ท้องคัดท้องแข็ง
เหนื่อยอกเหนื่อยใจเช่นเดียวกันกับความร้องไห้ ถ้าเราระลึก
นึกถึงพระอรหันต์เราอย่าเพียงแต่ยึดถือในคำๆ นั้นว่าเป็นคำสูงสุด
แต่เราระลึกนึกถึงข้อที่คนเราน่าแหละ จะต้องทำตนให้เป็นอย่าง

นั้นให้จงได้ คือให้อยู่เหนือความทุกข์ให้จนได้ ได้ชนะ
สงทั้งหลายทั้งปวง อย่าให้มีสิ่งใดมาเบียดเบียนจิตใจให้เร่าร้อน
หรือเดือดร้อนได้ นั่นแหละจึงจะสมกับการที่เราระลึกนึกถึง
พระอรหันต์ หรือเราออกปากเอ่ยชื่อถึงพระอรหันต์ หรือเรา
มาทำพิธีเป็นทระลึก เป็นการบูชาแก่พระอรหันต์ เช่นกระทำใน
วันนเป็นต้น หรือว่าเราจะสวดร้อง ท่องบ่น สิ่งซึ่งเป็นคุณธรรม
ของพระอรหันต์ก็ตาม จิตใจของเราจะต้องระลึกนึกถึงจิตใจที่
บริสุทธิ์สะอาด สว่างไสว แจ่มแจ้ง สงบเย็น ไม่มีอะไรมาบีบคั้น
ให้เร่าร้อนเดือดร้อนได้แต่ประการใด; จึงจะได้ชื่อว่า วันนเป็น
วันมาฆบูชาสำหรับเราอย่างเต็มที่ และอย่างถูกต้อง. ถ้าผิด
จากนี้แล้วมันก็เป็นวันหยุดการงานของคนทำงาน หรือเป็นการ
หยุดโรงเรียนของเด็กโรงเรียน แม้แต่เด็กอมมือก็รู้จักคิดว่า
ได้หยุดโรงเรียน นั่นไม่เป็นการทำมาฆบูชาที่ถูกต้องเลย.

ถ้าจะให้เป็นการทำมาฆบูชาที่ถูกต้องแล้ว มันไม่ใช่เพียง
แต่หยุดโรงเรียนหรือหยุดการงาน แต่มันจะต้องเป็นการทำ
จิตใจของเราเองให้มีความรู้สว่างไสวแจ่มแจ้งในเรื่องของพระ-
อรหันต์ และพยายามทำจิตใจของเราให้คล้ายกับจิตใจของ
พระอรหันต์ ให้มากที่สุดเท่าที่ทำได้ แต่ไม่ใช่ทำด้วยความ

ทะเยอทะยานอยากด้วยกิเลสตัณหาว่า กูจะเป็นพระอรหันต์ ดังนี้หาไม่; เพราะว่าถ้าทำอย่างนั้น มันยิ่งไม่ได้ แต่จะต้องทำด้วยความระมัดระวัง สำรวมเป็นอันดี มีสติสัมปชัญญะ อย่าให้กิเลสตัณหามาครอบงำต่างหาก. เมื่อทำได้ดังนั้น จิตใจของบุคคลผู้นั้น ก็จะเป็นจิตใจที่คล้ายกันกับจิตใจของพระอรหันต์ ขึ้นมาทันที แม้ว่าจะไม่เป็นไปโดยตลอดและเด็ดขาด เป็นเพียงชั่วครู่ชั่วยามหรือชั่วนั่งคนหนึ่งกยังประเสริฐสุด เป็นสิ่งประเสริฐสุดที่มนุษย์ได้รับคนหนึ่งวันหนึ่งดังนี้ แล้วจะเอาอย่างไรเล่า. ตามธรรมดาเรามีจิตใจเร่าร้อนกระวนกระวาย ดิ้นรนระส่าระสาย วิ่งไปวิ่งมาหาความสงบร่างยังไม่ได้ตลอดทั้งเดือนทั้งปีแล้ว จะไม่เป็นการสมควรบ้างเลยเทียวหรือว่า เราจะมีความสงบเยือกเย็นสักวันหนึ่งคนหนึ่ง เพื่อรถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้. ข้อนี้ไม่เป็นการขาดทุน ไม่เป็นการเสียหายอะไร ถ้าคิดนึกไปในแง่ของการพักผ่อน ก็เป็นการพักผ่อนอย่างยิ่ง ถ้านึกไปในแง่ของการศึกษา ก็เป็นการศึกษาอย่างสูงสุด ถ้านึกไปในแง่ของการทำความดี ก็เป็นการทำความดีสูงสุดจนอยู่เหนือความดีโดยประการทั้งปวง. เป็นอันว่าการเสียสละเวลาและเสียสละสิ่งต่างๆ มาทำกายวาจาใจของตนให้อยู่ในร่องรอย

ของพระอรหันต์ในวันเช่นนั้น เป็นสิ่งประเสริฐที่สุดสำหรับ
บุคคลทุกประเภทแล้ว เพราะว่าแม้แต่บุคคลประเภทยังต่ำอยู่
ยังมากเลสหนาอยู่ มันก็ยังเป็นการดีอยู่นั่นเอง ที่จะทรมาน
กิเลสกันเสียบ้าง หรือว่าอย่างน้อยที่สุด ก็จะได้มีความรู้อย่าง
ถูกต้องว่า สงนั่นเป็นสิ่งที่จะแก้พิษโดยอำนาจของกิเลสได้โดย
แท้จริง. เมื่อใด กิเลสลดลามมากเกินไป ก็จะได้รู้จักอาศัยสงนั่น
นำสิ่งนั้นมาใช้กิเลสของตนได้ตามสมควร เป็นการดีกว่าที่จะ
ไม่รู้เสียเลยเป็นไหน ๆ เป็นการรับประกันว่าจะไม่มีความทุกข์
เกินไป และไม่มีความโง่หลงถึงกับจะไปฆ่าตัวตาย เหมือน
กับคนโดยมากเป็นกันอยู่ นี่คืออานิสงส์ของเรื่องของความที่เป็น
พระอรหันต์ ที่อาจจะมีแม้แก่บุคคลที่เป็นขนตนขนตาหรือเป็น
ปุถุชนถึงที่สุด เมื่อปุถุชนที่เป็นบุคคลถึงที่สุดก็ยังได้รับประโยชน์
จากสงนี้แล้ว บุคคลที่มีความเป็นปุถุชนเขายังต้องการความ
เป็นอย่างนี้มากขึ้น คือสามารถจะทำตัวเองให้ก้าวหน้าไปถึงสิ่ง
ที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้รับนั้นได้มากขึ้น เพราะฉะนั้น ขอท่าน
ทั้งหลายทั้งปวงจงได้มีความมั่นใจ มีความแน่ใจในการที่จะทำ
พิธีมาฆบูชานี้ ด้วยการทำจิตของเราให้คล้ายกันกับจิตของ
พระอรหันต์ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ในวันนี้ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งในวันนี้ ซึ่งเป็นวันที่กำหนดไว้ว่าเป็นวันที่ระลึกสำหรับ

พระอรหันต์ทั้งหลายในบัดนี้นั่งนั่นมันวันเดียว คือวันเช่นวันนี้เท่านั้น
ที่กำหนดไว้ สำหรับพระอรหันต์โดยเฉพาะ.

เมื่อวันเช่นนี้มาถึงเข้า และเราก็อยากจะทำการบูชาในวันเช่นวันนี้ มันก็ไม่มีสิ่งอันใดดีไปกว่าที่จะทำให้ถูกเรื่องถูกราว คือทำให้ถูกเรื่องราวของพระอรหันต์นั่นเอง กล่าวคือการทำจิตใจของตนให้คล้ายจิตใจของพระอรหันต์ ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แม้แต่ลูกเด็กๆ ตัวเล็กๆ ก็จะต้องมีความตั้งอกตั้งใจว่าเราจะระมัดระวังรักษาจิตใจของเราในวันนี้ ให้มีความโลภ ความโกรธ ความหลง ระงับดับหายไป อย่าให้เกิดขึ้นในใจได้. ถ้ามันจะเกิดขึ้นมาในใจ เราจะต้องหลบเลี่ยงให้มากที่สุด เราจะต้องอดกลั้นอดทนให้มากที่สุด เราจะต้องบรรเทาทำลายมันลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ด้วยสติปัญญาของเราเอง. ถ้าเป็นดังนี้ แล้วแม้เป็นลูกเด็กเล็กๆ ก็ยังได้ชื่อว่า บูชาพระอรหันต์โดยวิธีที่ถูกต้อง ยิ่งกว่าคนแก่คนเฒ่าที่ไม่รู้จักทำอะไร เอาแต่ธรรมเนียมประเพณี พิธีรีตองอย่างเดียวไปจนตาย. พิธีรีตองนั้นเป็นเพียงเครื่องยึดยึดคลไว้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามพิธีรีตองนั้นต้องการเท่านั้น แต่หาสามารถทำให้ก้าวหน้าไปจนถึงความจริงคือความดับทุกข์ตามแบบของพระอรหันต์ทั้งหลายได้ไม่ แต่ถ้าเราเลิกล้างพิธีรีตองเสีย อย่าให้มาฝังแน่นอยู่ในจิตใจจะได้เอา

ของจริงเข้าว่า. เอาของจริงเข้าว่า กคือการตั้งอกตั้งใจ ขจัดความชั่ว กิเลส และความทุกข์ ออกไปเสียจากใจให้ได้ นั่นแหละท่านเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง. ดังที่เราได้ยินได้ฟังมาในพระคัมภีร์น พระอรหันตที่เป็นเด็กๆ ก็ยังมี ไม่ใช่มีแต่พระอรหันตที่เป็นผู้ใหญ่หรือที่เป็นคนแก่คนเฒ่า แต่แม้ว่าจะมีจำนวนน้อยมากก็ยังมี นักเพราะเหตุว่า ความเป็นพระอรหันตนั้น ไม่ได้อยู่ที่อายุหรือวัย เวลาหรือสถานที่ แต่ว่าอยู่ที่สติปัญญา ถ้าได้รับการอบรมสั่งสอนเพียงพอ ถ้ามีอุปนิสัยเพียงพอ เข้าใจในสิ่งนั้นๆ ได้แล้ว ก็สามารถจะเป็นพระอรหันต์ได้โดยไม่จำกัดอายุหรือเวลาเลย. เป็นการแสดงให้เห็นอยู่อย่างชัดแจ้งแล้วว่า ความเป็นพระอรหันต์นั้น ไม่เหลือวิสัยสำหรับบุคคลที่ตั้งใจจริง หรือว่าเรื่องของพระอรหันต์นั้น ไม่ได้อยู่นอกเหนือวิสัยของบุคคลเราเลย.

ทุกคนควรจะสนใจรับเอาไปประพฤติปฏิบัติตามมากตามน้อยตามสมควร ที่จะพึงมีได้ เพราะว่าทำอย่างไรเสียคนเราก็ยังมีความทุกข์กันอยู่ด้วยกันทุกคน เราจงพยายามบรรเทาความทุกข์นั้นตามสัดส่วนแห่งสติปัญญาของตนของทุกๆ คนเถิด เพราะตามปกติคนเราก็รักความดีความสูงความประเสริฐอยู่ด้วยกันทุกคนแล้ว จงตั้งหน้าตั้งตาสร้างความดี ความสูง ความประเสริฐ

นั้นตามความสามารถของตนทุกคน ๆ. การที่ได้รับความรู้หรือความดี หรือความสูงประเสริฐอย่างสูงสุดนั้น จึงไม่เสียหายอะไร ทำให้เรารู้ได้ว่า ความสูงประเสริฐนั้นเป็นอย่างไร และไปสูงสุดอยู่ที่ไหน; แล้วเราดำเนินไปได้เพียงใดเท่าใด มันก็จะเป็นการได้แก่เราเพียงนั้น เท่านั้น เป็นการได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้ตามสมควรแก่สติปัญญาของเรา อย่าได้ประมาทหลงใหล โง่เง่า ไม่คำนึงถึงสิ่งนี้ แล้วปล่อยให้กิเลสลากพาตนไปอย่างเต็มที่ซึ่งก็ไม่มีอะไร นอกจากความทุกข์ความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง ไม่มีทางที่จะสะอาด สว่าง สงบได้ นั่นเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ปล่อยไป มันก็เป็นไปเองยิ่งปล่อยมาก มันก็ยิ่งเป็นไปมาก จึงมีแต่ความสกปรก มืดมัว และเร่าร้อน จนถึงกับแก้ไม่ไหว ต้องแก้ด้วยการฆ่าตัวตาย. นี้ไม่ใช่เป็นของแปลก ใครอยากทำเมื่อไรก็ได้ แต่ว่าเรื่องที่จะเอาชนะกิเลสทั้งหลาย ดำรงตนอยู่ในความสะอาด ความสว่าง และความสงบนั้น มันเป็นงานที่มีอย่างยิ่ง คือจะต้องทำด้วยผมือของกาย วาจา ใจ ที่มีผมือ คือมีความเฉลียวฉลาด มีความรอบรู้ มีความสูงประเสริฐของจิตใจเป็นต้นทุน เป็นผู้หวังไปในทางสูง แทนที่จะหวังไปในทางต่ำ เป็นผู้หวังไปในทางที่จะชนะ ไม่หวังไปในทางที่จะพ่ายแพ้ จึงจะทำได้

หวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะได้พยายามเป็นอย่างยิ่งในการที่จะอุทิศวันเช่นวันนี้ สักวันหนึ่ง เป็นการศึกษาและประพฤติปฏิบัติในการควบคุมจิตใจของตนให้ตั้งอยู่ในร่องรอยของพระอรหันต์ ให้ได้รับประโยชน์จากธรรมะซึ่งทำความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านได้ทรงประทานไว้สำหรับเรา และเราก็ได้ประกาศตนเองนับถือพระพุทธเจ้าเป็นผู้นำทางของเรา ได้ชื่อว่าเป็นพุทธมามกะ และพบพระพุทธศาสนาเราก็จงทำตนให้ได้รับสิ่งที่พุทธมามกะควรจะได้รับ แล้วก็จะเป็นผู้ชนะ คือหัวเราะเยาะสิ่งทั้งปวงได้ โดยที่จิตใจไม่ต้องเหี่ยวแห้ง โดยที่จิตใจไม่ต้องหม่นหมอง โดยที่จิตใจไม่ต้องเดือดร้อนระส่ำระสายกระวนกระวาย ไม่ต้องมีจิตใจวิ่งไปวิ่งมาด้วยการหลงเหยื่อทางทิศนั้นทิศนี้ จึงเป็นความระหกระเหินในชีวิตของมนุษย์เรา อย่างที่ไม่มีอะไรจะเปรียบเทียบได้ ไม่เห็นว่าน่าสรรเสริญที่ตรงไหน. ใครๆ ที่มีสติปัญญาแล้วพิจารณาดูเถิดว่ามันน่าสรรเสริญที่ตรงไหน น่าพออกพอใจที่ตรงไหน ในการที่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว แล้วรับเอามาเป็นเครื่องทรมานตนนั้น มันจะน่าชื่นใจที่ตรงไหนกัน แต่ถ้าหากว่าเป็นผู้รู้จักป้องกันสิ่งเหล่านั้นไม่ให้มาย่ำยีเบียดเบียนตนได้ มีลมหายใจสะอาดบริสุทธิ์อยู่ทุกเมื่อ เป็นผู้ชนะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่เป็น

ปกติดังนี้แล้ว แม้จะมีอายุอยู่เพียงสักวันเดียว ก็นับว่ามีค่า
มากมาย เหมือนกับได้อยู่ตั้งกัปตั้งกัลป์ เพราะว่ามันไม่มี
อะไรดีไปกว่านี้อีกแล้ว มันไม่มีอะไรสูงไปกว่านี้อีกแล้ว
เมื่อเราได้สิ่งนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าได้สิ่งสูงสุดที่ไม่มีอะไรสูงไป
กว่านี้แล้ว ส่วนจะได้วันเดียวหรือได้กี่วันนี้ไม่มีปัญหาเลย
มันเป็นการได้แล้วซึ่งสิ่งสูงสุดที่มนุษย์เราควรจะได้ดังนี้ จึงนับ
ว่าเป็นสิ่งที่ควรพยายามพากเพียรอย่างยิ่ง แม้ว่าจะได้แล้วตาย
ลงไปในขณะนั้น มันก็ยังเป็นการดีอยู่นั่นเอง เพราะเป็นการ
ได้ชื่อว่า เราได้รับสิ่งนี้แล้ว ได้รับสิ่งที่สูงสุดที่มนุษย์ควรจะ
ได้แล้ว เป็นความรู้ของจิตใจ รู้สึกแล้วว่าอยู่เหนือความเกิด
ความแก่ ความเจ็บ ความตายโดยประการทั้งปวง เราจึงไม่
มีความเกิด หรือความตาย. การได้รู้ถึงสิ่งนี้ จึงเป็นผู้อยู่
เหนือความตาย ไม่รู้จักตายไปด้วยกัน จึงกล่าวว่า แม้จะได้รู้
หรือได้ลุถึงสิ่งนี้แล้ว ชั่วขณะเดียวร่างกายแตกดับไป สิ่งนี้
ก็ยังหาแตกดับไปไม่ ยังคงอยู่ตลอดอนันตกาล อยู่นั่นเอง จิต
ถึงความดับสนิทเป็นอันเดียวกันกับสิ่งนี้แล้ว ย่อมเป็นจิตที่
อนันตกาลไปด้วย จึงกล่าวบุคคลได้สิ่งที่สูงสุดแล้วยังไม่รู้
จักตายเลยไปอีกด้วย เป็นสิ่งที่ควรสนใจเป็นอย่างยิ่ง สมกับ
แล้วกับที่เราบัญญัติวันเช่นวันนี้ว่าเป็นวันสำคัญสำหรับพระ

อรหันต์ แล้วเราพากันประกอบพิธีอันศักดสิทธิ์ อันประเสริฐ
อันสูงสุดนี้ ด้วยความเสียสละพยายามอย่างยิ่งที่จะต้องอดทน
อย่างนั้นอย่างนี้ จนได้มาประชุมกันอยู่ทุกวันนี้.

ขอให้ทุกคน จงทำใจให้ถูกต้อง ทำจิตใจให้เข้าถึงสิ่ง
ซึ่งจะเป็นผลเป็นกำไรเกินค่ากว่าที่สละมาอย่างแท้จริง. เป็น
อันว่าได้รับผลสูงที่สุดที่สุด อย่างน้อยก็วันหนึ่งคนหนึ่งแล้วเป็น
แน่นอน. ถ้าสามารถทำให้ยืดยาวต่อไปได้เท่าไรก็เป็นการดีแก่
บุคคลผู้นั้นมากเท่านั้น เป็นคน ๆ ไปโดยไม่ต้องกล่าวถึง แต่
อย่างไรเสียก็พึงกระทำให้ได้ดีที่สุดตลอดเวลาวันหนึ่งคนหนึ่งนี้
ด้วยกันจงทุกคนเถิด.

ธรรมเทศนาเท่าที่กล่าวมานี้ เป็นการชี้ให้เห็นโดย
ประจักษ์ ว่าความเป็นพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร คือสงบอย่างไร
บริสุทธิ์อย่างไร ประเสริฐอย่างไร อยู่เหนือความทุกข์โดย
ประการทั้งปวงอย่างไร และยังเป็นการชี้ให้เห็นว่า ความเป็น
พระอรหันต์นั้น มันเกี่ยวข้องกันกับเราที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์
อย่างไร. ถ้าผู้ใดฟังถูก และฟังเข้าใจ ก็จะเห็นชัดด้วยตนเอง
ว่า มันเกี่ยวข้องยิ่งเสียกว่าจะเกี่ยวข้อง ถ้าจะเปรียบเทียบกัน
ก็เหมือนกับเปรียบว่าสิ่งทั้งสองนี้ตรงกันข้ามนั้น มันเป็นสิ่งที่ต้องการ

อย่างยิ่ง สำหรับบุคคลที่กำลังเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ถ้าสมมติว่าไฟกำลังไหม้เรา น้ำนั่นแหละจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับเราที่จะเอามาดับไฟ น้ำนั้นไม่จำเป็นเลยสำหรับคนที่ไม่ถูกไฟไหม้ แต่มันจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับคนที่กำลังถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้นถ้าเราถูกไฟไหม้ น้ำที่ตรงกันข้ามกับไฟนั่นแหละจำเป็นสำหรับเรา. ข้อนี้เหมือนกัน คือว่าถ้าเราเป็นคนทุกข์ มีความทุกข์แล้ว ความดับทุกข์นั่นแหละจำเป็นสำหรับเรา.

เรื่องของพระอรหันต์ เป็นเรื่องของความดับทุกข์โดยตรง เรื่องของพระอรหันต์จึงเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับเรา ส่วนบุคคลที่หลงใหล เอาความทุกข์ไปกลับกันกับความสุข หรือสำคัญความทุกข์ผิดไปนั้น ย่อมเป็นการยากที่จะเอาความจริงนั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ เขาจะต้องเข้าใจความทุกข์ และความดับทุกข์นั้นให้ถูกต้องเสียก่อน. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม แม้ว่าเขาจะกำลังมีความทุกข์อยู่ ยังกำลังหลงใหลอยู่ในความทุกข์นั้นด้วย แต่ถ้าได้เข้ามาในทางของพระอรหันต์แล้ว ก็จะค่อยๆ ลมหลมตารู้จักความทุกข์นั้นอย่างถูกต้องได้ตามลำดับ; จะหายโง่หายหลงในเรื่องของความทุกข์ จะสามารถดับทุกข์ได้วันหนึ่งโดยแน่นอน. เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่า เรื่องราวของพระอรหันต์นั้น จำเป็นแก่ทุกคน นับตั้งแต่มนุษย์ขึ้นไปจนถึงเทวดา

นัยแต่มนุษย์ลงไปถึงสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน ก็ล้วนแต่ต้องการธรรมะ สำหรับดับทุกข์ให้แก่ตนด้วยกันทั้งนั้น. ขอท่านทั้งหลายทั้งปวงจงอย่าได้ประมาทเลย จงอย่าได้เข้าใจผิดไปว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่เราควรต้องการ ไม่ใช่สิ่งที่เราควรศึกษาหรือควรปฏิบัติ; โดยที่แท้แล้ว สิ่งนี้เพียงสิ่งเดียวเท่านั้น เป็นสิ่งที่สัตว์มีชีวิตทุกคนจะต้องรู้จะต้องเข้าใจไว้ สำหรับบำบัดทุกข์ของตน เพราะว่าคนทุกคนมีความทุกข์อยู่จริง ๆ ความรู้ในสิ่งนี้ไม่เสียหายแม้ว่ายังใช้ในวันนี้ไม่ได้ ก็จะต้องใช้ได้ในวันหน้า แม้ว่าจะใช้ในวันนี้ได้ ไม่ทั้งหมด ในวันหน้าก็จะต้องใช้ได้ทั้งหมด แต่ถ้าไม่ตระเตรียมศึกษาฝึกฝนอบรมในวันนี้แล้ว ในวันหน้าจะเอามาแต่ไหนใช้ เพราะว่าสิ่งนี้ไม่อาจจะเข้าใจได้โดยง่ายชั่วเวลาเพียงเล็กน้อยเลย จะต้องอาศัยการศึกษาฝึกฝนเป็นวัน ๆ เป็นเดือน ๆ ปี ๆ ไปเลยทีเดียว จึงจะเข้าถึงสิ่งนี้ได้.

ดังที่เห็นประจักษ์ชัดอยู่ในประวัติแห่งพระอรหันต์ทั้งหลาย ท่านก็ใช้เวลากันมากตามสมควร และเหตุไรเล่าที่เราทั้งหลายจะไม่ใช้เวลาให้มากเพียงพอกัน เพราะฉะนั้นทุกคราวหรือทุกโอกาส หรือทุกวัน ที่จะได้รับสิ่งเหล่านี้ จะได้ศึกษาหรือปฏิบัติ ในสิ่งเหล่านี้ ท่านทั้งปวงจงได้ตั้งใจทำ ตั้งใจ

ศึกษา และประพฤติปฏิบัติ เพราะมีแต่กำไรโดยส่วนเดียว ไม่มีทางขาดทุนเลย จะระงับความยากแค้น ความเดือดร้อน ความระส่ำระสาย ของท่านได้ทุกเรื่องทุกราวไป และในทุกโอกาส. ดังที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นจนอวสานตน เป็นการแสดงให้เห็นแล้วว่าธรรมะทำให้เป็นพระอรหันต์นั้นเป็นอย่างไร และธรรมะนั้นมันเกี่ยวข้องกับเราที่เป็นปุถุชนนี้อย่างไร เหลืออยู่แต่ว่า ต่อไปท่านทั้งหลายจะประพฤติปฏิบัติกระทำต่อธรรมะนั้นให้เป็นประจำอยู่อย่างไรเท่านั้น. นี่เป็นการเตรียมตัวสำหรับความดับทุกข์สืบเชื้อในอนาคต และนี่เป็นการกระทำในวันนี้เพื่อเป็นการบูชาแด่พระอรหันต์ เนื่องในวันมาฆบูชาปุณณมี ที่เราพากันจัดขึ้น เพื่อเป็นทระลึกแก่พระอรหันต์ด้วยกันของทุกคนเถิด.

การกระทำในวันนี้และวันต่อไป และจนตลอดชีวิตของเราก็จะเป็นไปในทางดับทุกข์ยิ่งขึ้น ๆ โดยไม่ต้องสงสัยเลย. ธรรมเทศนาก็สมควรแก่เวลา เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้.

สุญญตากถา

ธรรมเทศนาพิเศษ กัณฑ์บ่ายวันมาฆบูชา

พระราชชัยกวี (พุทธทาสภิกขุ)

แสดงที่ศาลาธรรม ในสวนโมกขพลาราม ไชยา

๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓

ณ บัดนี้ จะได้วิสัชนาพระธรรมเทศนา โดยลำดับ ดำเนินความตามพระพุทธภาษิต ที่ยกขึ้นไว้ข้างต้นนั้น ซึ่งเป็นการแสดงความสำคัญของการทำความดับทุกข์.

เนื่องจากวันนี้เป็นวันที่ระลึกถึงพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เราทั้งหลาย ทำในใจถึงพระอรหันต์ บูชาคุณของท่าน และยังทำในใจตนเอง ในการที่ทำใจของเราเองให้ว่างเว้นจากความทุกข์. พระพุทธภาษิตที่แสดงถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง โดยใจความสำคัญนั้น ย่อมเป็นประโยชน์โดยตรงแก่บุคคลผู้ทำในใจถึงพระอรหันต์ ในวันเช่นวันนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้เลือกเอาพระพุทธภาษิตที่กล่าวถึง สุญญตา คือ ความว่าง มาเป็นหัวข้อสำหรับแสดง หวังว่าท่านทั้งหลาย

จะได้ตั้งอกตั้งใจฟัง เพื่อจับใจความให้ได้ อย่างน้อยก็จะเข้าใจ
ถึงเรื่องสุญญตา ซึ่งถือว่า เป็นเรื่องยากยิ่งในพระพุทธศาสนา
หรือว่าจะเข้าใจในเรื่องของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นเรื่องสูงสุดใน
พระพุทธศาสนาดุจกัน. ข้อนี้อมอยู่ทุกท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง
และการแสดงก็เป็นการแสดงตรงไปตรงมา เป็นเรื่องของคน
เราตามธรรมดา เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่ามีการกล่าวถึงเรื่อง
ธรรมดา ก็อย่าได้ดูหมิ่นว่าไม่เกี่ยวอะไรกันกับเรื่องของพระ
อรหันต์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อตอนเช้านี้ว่า เรื่องของ
พระอรหันต์จำเป็นสำหรับปุถุชน เช่นเดียวกับเรื่องน้ำ
จำเป็นสำหรับเรื่องไฟ เพราะว่า น้ำอาจจะดับไฟได้. ถ้าคนที่ไม่
มีไฟไหม้ ก็ไม่ต้องการน้ำ เพราะไม่ต้องการจะเอาไปทำอะไร.
แต่ถ้าเกิดไฟไหม้ก็ย่อมต้องการน้ำอย่างยิ่ง คนเรานี้ก็เหมือนกัน
ยิ่งเป็นปุถุชนเท่าใด ก็มีความทุกข์มากเท่านั้น เพราะฉะนั้น
ยิ่งเป็นปุถุชนนั่นแหละ ยิ่งต้องการธรรมะ ซึ่งเป็นเครื่อง
ดับทุกข์ของพระอรหันต์มากขึ้นเท่านั้น เพราะฉะนั้น ขอท่านทั้ง
ผู้กำลังมีความทุกข์ให้ถูกให้ตรงตามความจริง แล้วแสวงหา
สิ่งที่อาจจะดับทุกข์ได้ให้มาก ให้สุดความสามารถของตน
และให้คู่ควรกัน.

ในวันนี้ ที่จะแสดงถึงสุญญตา คือ ความว่าง นั้น ก็เพราะเหตุว่า ท่านทั้งหลายอาจจะเข้าใจได้โดยง่าย. สิ่งที่เรียกว่าความว่างนั้น ไม่ยากเย็นอะไรในการที่จะเข้าใจ ขอให้ลองพิจารณาดูทีเถิดว่า ความว่างนี้มันสำคัญอย่างไร และใครๆ ก็ชอบอย่างไร. ขอให้ลองนึกดูว่า ใครๆ ก็ชอบเวลาว่าง เวลาทำงานยิ่งไม่มีใครชอบ เวลาว่างงานทุกคนก็ชอบ หรือกล่าวสั้นๆ ว่า เวลาที่ว่างไม่มีอะไรกวน ไม่มีอะไรวุ่นวายระส่ำระสายนั้น ทุกคนย่อมจะชอบ ซึ่งกล่าวได้ว่า ทุกคนย่อมชอบความว่าง แต่ไม่ชอบความวุ่น

ทุกคนชอบความว่างอยู่อย่างนั้น. แต่เมื่อใครมาชวนไปวัด ไปฟังเทศน์ ไปศึกษาธรรมะ ก็ตอบว่าไม่ว่าง ไม่ว่างที่จะไปฟังเทศน์ ไม่ว่างที่จะไปฟังธรรม ไม่ว่างที่จะไปวัด กลายเป็นคนหลอกตัวเอง ทำหน้าไหว้หลังหลอกกับตัวเอง ด้วยชอบความว่าง แต่แล้วก็ไม่มีความว่าง แม้แต่ที่จะไปวัดฟังเทศน์ แต่ถ้าเพียรเข้าป่าหาผักหาหญ้า กระทั่งหาปูหาปลา ก็ล้วนแต่มีเวลาว่างด้วยกันทั้งนั้น ถ้าเพียรมาวัด เพื่อจะศึกษาหาความว่าง กล่าวคือ พระนิพพาน แล้ว ไม่ว่างเลย ล้วนแต่ปฏิเสธว่าไม่มีเวลาว่าง. เพราะเป็นคนหลอกตัวเองอย่างนี้ ถึงได้จมอยู่ในความโง่ ความหลง ไม่มีเวลาว่าง ไม่มีเวลาสร่าง.

ขอให้คิดดูเถิดว่า เรื่องของความว่างนั้น เป็นเรื่องที่
สำคัญที่สุดที่เราควรจะศึกษา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็กล่าว
ได้ว่า เรื่องของความว่าง ก็คือเรื่องของพระนิพพาน ดังที่ม
พระพุทธภาษิตว่า "วางอย่างยิ่งนั่นแหละคือนิพพาน—นิพฺพานํ
ปรมํ สุญฺญ" ซึ่งแปลว่านิพพานเป็นของว่างอย่างยิ่ง ซึ่งได้
ใจความสั้น ๆ ว่า ถ้าเราว่างถึงที่สุดนั่นแหละคือนิพพาน ถ้า
เราไม่ว่างเสียเลยนั่นคือวัฏฏสงสาร หรือคือนรก. ถ้าเราว่าง
บ้างไม่ว่างบ้างก็คือยังชั่วสักหน่อย อยู่ในฐานะเป็นมนุษย์ผู้จะ
ดีได้ เพราะฉะนั้น ควรจะสนใจในเรื่องความว่างเรื่อย ๆ ไป
ตามลำดับจนกว่าจะถึงความว่างที่สุด ความว่างอย่างยิ่ง กล่าว
คือพระนิพพานดังกล่าวแล้ว.

อีกประการหนึ่งพึงทราบว่า เรื่องของความว่างดัง
กล่าวนี้ เป็นเรื่องตัวแท้ตัวจริงของพระพุทธศาสนา
พระพุทธองค์ ได้ตรัสแก่ *ธัมมทิน*—อุบาสก ถึงเรื่องนี้ ด้วยม
หัวข้อเป็นใจความสำคัญ ๆ ว่า เย เจ หิ กนฺตา มคฺคา แสดง
เนื้อความจำกัดต่อไป ตถาคตภาสิตา อันเป็นคำที่ตถาคต
กล่าวแล้ว คมฺภีรา ลึกซึ้ง คมฺภีรภาพ—มีเนื้อความอันลึกซึ้ง
โลกุตฺตรา อยู่เหนือโลก สุญฺญสปฺปฏิสฺยุตฺตา ประกอบเฉพาะ

แล้วด้วยสุญญตา คือความว่าง คือ กาเลนกาลํ อุปปสมฺชฺช วิหริสฺสสามฺ เราจักเข้าถึงธรรมนั้นตลอดกาล โดยกาลแล้วเป็นอยู่ นหมายความว่า ธรรมที่แท้จริง ซึ่งกล่าวถึงความว่างนั่นแหละ ทุกคนจะต้องเข้าถึงให้ได้ตลอดกาลโดยกาล

ว่าโดยกาล กคือการสมควรแก่เวลา ตลอดกาล กคือกาลเวลาที่เราจะสามารถอยู่ในความว่างได้มากเท่าไร แต่ข้อสำคัญที่สำคัญสุดนั้น คือคำว่า ตถาคตภาสิตา ซึ่งแปลว่าเป็นคำที่ตถาคตกล่าว ไม่ใช่เรื่องที่พระสาวกชั้นหลังกล่าว ข้อนี้จึงทราบว่าพระธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกัน ประเภทหนึ่งเป็นพระพุทธภาษิตแท้ คือพระพุทธองค์ได้ตรัสด้วยพระองค์เองเป็นของจริง ส่วนอีกพวกหนึ่งนั้นเป็นคำที่สาวกในชั้นหลังกล่าว

ทั้งสองอย่างนี้ ต่างกันตรงที่ว่า คำที่พระองค์ตรัสเองนั้นเป็นเองเฉพาะด้วยสุญญตา ว่าทรงแสดงถึงเรื่องความว่าง โดยตรง เท่านั้นเอง จึงได้มีความลึกซึ้ง มีอรรถอันลึกซึ้งและอยู่เหนือโลก ส่วนคนในชั้นหลังไม่กล่าวเรื่องนี้ ไปกล่าวประดิษฐ์ประดอยให้เป็นความไพเราะถูกใจผู้ฟัง ประจบผู้ฟัง ชักชวนทำอย่างนั้น ชักชวนทำอย่างนี้ แสดงว่าเป็นความสวยสดงดงาม

ให้วุ่นวายไปหมด ไม่ชักชวนในเรื่องของสุญญตา คือความว่าง
เลย จงคิดดูเถิดว่า มันจะต่างกันอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านชวน
ไปในเรื่องความว่าง แต่สาวกชั้นหลังชวนไปในเรื่องความวุ่น
วุ่นจนตาย วุ่นจนจะเข้าโลง ก็ไม่รู้จักหมดความวุ่นสักที แต่คำ
ของพระตถาคตนั้นสุญญสปฺปฏิสฺยุตฺตา ประกอบพร้อมเฉพาะ
แล้วด้วยความว่าง ถ้าลองคิดดูให้ดี ๆ ว่า มันต่างกันอย่างไร
เพราะฉะนั้น เราควรจะสนใจในเรื่องที่เป็นตัวแท้ของคำของ
พระพุทธองค์ ซึ่งกล่าวถึงแต่เรื่องความว่างอย่างเดียว ทำไมจึง
เป็นเช่นนั้น คำตอบก็มีอยู่ชัด ๆ แล้วว่า นิพฺพานำ ปรมำ สุญญำ
ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือพระนิพพาน พระองค์ทรงสั่งสอนเรื่อง
นิพพาน เพราะฉะนั้นจึงทรงสั่งสอนเรื่องความว่าง ไม่สั่งสอน
เรื่องของความวุ่น ไม่สั่งสอนชักจูงให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ ได้รับผล
อย่างนั้นได้รับผลอย่างนี้ วุ่นวายไปไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถ้าเป็น
เรื่องของความว่างแล้วมันหยุดมันนิ่งมันสงบ คือมันว่างนั่นเอง
เพราะฉะนั้น ควรจะมีความแน่ใจ ในข้อที่ว่าเราจะเลือกเอา
ความว่าง หรือว่าจะเลือกเอาความวุ่น ลองพิจารณาดูด้วยตน
เองเถิด คนเราถ้าวุ่น วุ่นมากเข้า มันจะเป็นอย่างไร อย่างน้อย
ที่สุดมันก็จะต้องกลุ้มอกกลุ้มใจ ถ้ามากไปกว่านั้น มันก็เป็น
โรคเส้นประสาท ถ้ายิ่งไปกว่านั้นอีกก็ต้องไปโรงพยาบาลบ้า

ซึ่งใครๆ ก็เห็นกันอยู่ทั่วๆ ไปว่า ถ้ามันว่นในใจ ไม่มีทางสิ้นสุด แล้ว เป็นไม่แคล้วโรงพยาบาลบ้า นี่มันต่างกันระหว่าง ความว่าง กับความวุ่นอย่างนี้

เราควรจะเลือกเอาความว่าง หรือความวุ่น ดี ขอให้เปรียบเทียบกันดี พระพุทธภาษิตก็มีอยู่เป็นคำว่า "สังขารา ปรมา ทุกขา", "นิพพานัง ปรมัง สุขัง" เมื่อ สังขารา ปรมา ทุกขา — สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่งนั้น อธิบายว่า มันว่นนั่นเอง ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น คนที่มความรู้ทางภาษาบาลีด้วยตนเองย่อมเข้าใจได้ดี คำว่า สังขาร นั้น แปลว่า ปรุง สัง แปลว่า พร้อม ขาร แปลว่า ทำ สังขาร แปลว่า ทำพร้อม คือทำไม่หยุด ทำทุกอย่าง ซึ่งเราเรียกง่ายๆ ว่าปรุง. สังขาร แปลว่า ปรุง หรือ ของที่ถูกปรุง แล้วปรุงสิ่งอื่นต่อไป แล้วมันจะว่างได้อย่างไร มันก็ต้องมีแต่ว่น เพราะฉะนั้น คำว่า สังขาร ซึ่งแปลว่า ของปรุง นั้น ก็หมายถึงของว่น เห็นได้ง่ายๆว่า ถ้าใครทำอะไรอย่าหยุด เช่นมีการปรุงเรื่อยไม่หยุด มันก็เป็นความว่น และไม่ว่าง สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง ก็หมายความว่า ความว่นไม่หยุด คือปรุงเรื่อย ไม่หยุด นั้นเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง ส่วนข้อที่ตรงกันข้ามนั้นเรียกว่า นิพฺพานัง ปรมัง สุขัง นิพพานคือความดับสนิท หรือความเย็นสนิท หรือ

ความว่างอย่างยิ่ง ดังที่กล่าวแล้วนั่นแหละ เป็นความสุขอย่างยิ่ง อันโน้นเป็นความทุกข์อย่างยิ่ง แต่อันนี้เป็นความสุขอย่างยิ่ง อันที่เป็นความสุขอย่างยิ่งนี่แหละชื่อว่าเป็นนิพพาน สิ่งที่ชื่อว่านิพพานนี่เป็นสิ่งที่ว่างอย่างยิ่ง ดังที่กล่าวแล้วว่า "นิพพานัง ปรมัง สุญญัง — ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือนิพพาน" จึงพูดได้ง่าย ๆ ว่า ว่างนี่เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ว่างก็เป็นความสงบอย่างยิ่ง เห็นได้ชัด ๆ อยู่ที่เดียว และเราจะเห็นได้โดยประจักษ์ชัดจากการเป็นอยู่ของเราเองว่า เวลาไหนมันวุ่น เวลานั้นก็จะสันใจตายอยู่แล้ว ถ้าเวลาไหนมันว่าง เวลานั้นมันก็สงบเย็นแม้แต่เพียงสักนาทีเดียว ถ้าวุ่นไม่ว่างแล้วมันก็เป็นทุกข์ถ้ามันว่างแล้วก็ไม่เป็นทุกข์เลย

ทำไมเราจึงไม่ชอบในความว่างกันเล่า เมื่อเขาชวนมาวัด ก็คอยมาศึกษาเรื่องความว่าง เพื่อทำความว่างเรื่องนิพพานนั่นเอง ทำไมจึงตอบว่าไม่ว่างเสียเล่า แต่ถ้าชวนไปขุดหอยขุดปู ทำไมจึงมีเวลาว่างมากเล่า ก็แปลว่าเมื่อชวนไปวุ่น ก็กลับมีเวลาให้ไป แต่ถ้าชวนมาว่างแท้ ๆ เป็นของประเสริฐแท้ ๆ กลับไม่มีเวลามา มีหลายคนคิดว่าเรื่องศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านี่ไม่จำเป็นเท่าเรื่องหาปลาหาปู ไม่จำเป็น

เท่าเรองทำงานทบ้าน เพราะฉะนั้น จึงปฏิเสธที่จะมา
พึ่ง ที่จะมารับคำอบรมสั่งสอน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
กเรองความว่างน

ขอพิจารณาดูให้ดีเถิดว่า อันไหนจะมีประโยชน์อย่างยิ่ง
กว่ากันอย่างไร ในระหว่าง ความว่าง กับ ความวุ่น แต่ถ้าถือ
เอาพระพุทธภาษิตเป็นหลักแล้ว ย่อมเห็นได้ทีเดียวว่า ความ
ว่างนั่นแหละเป็นหัวใจแท้ของพระพุทธศาสนา เป็นเรอง
สูงสุดของพระพุทธศาสนา และเป็นเรองสูงสุดของความสุขที่
เรียกว่านิพพาน จึงเป็นการสมควรแล้วที่เรองน จะเป็นเรอง
ของพระพุทธองค์ จะเป็นเรองที่พระพุทธองค์ตรัสโดยตรง เป็น
เรองที่พระพุทธองค์ทรงชักชวนโดยตรง ศัพยกเพียงชักชวน
คนนั้นคนนี้ ผู้นนผู้นชักชวนกันในชั้นหลัง สอนกันในชั้นหลัง
เป็นอันว่าเราจะได้กล่าวถึงเรองความว่างกันเท่าที่ควร

ข้อแรกที่สุด จะต้องรำลึกนึกถึงว่า พระพุทธองค์ทรงแสดง
ความว่างน แสดงแก่ใคร แสดงแก่พวกพระที่อยู่ป่าเท่านั้นหรอ
ข้อนี้หาเป็นอย่างนั้นไม่ ในพระบาลีนั่นเอง ในพระไตรปิฎก
นั่นเอง กล่าวถึงฆราวาสอย่างที่ท่านทั้งหลายได้ไปเฝ้า
พระพุทธองค์ ได้ขอให้พระพุทธองค์แสดงธรรมเป็นไปเพอ
ประโยชน์สุขเกอกูลสืบกาลนาน เขาจะกราบทูลชัดๆ ว่าพวก

ข้าพระองค์เป็นฆราวาส ล้อมแอ้อัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ดอกไม้
เครื่องหอม กระแจะจันทน์ อันมาแต่เมืองกาส ดังนี้เป็นต้น
ขอให้ทรงแสดงธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลสืนกาลนาน

ทรงทำฆราวาสไปขออย่างนี้ พระพุทธองค์ก็ยังตรัสภาษิต
นี้ด้วย สุญญตา ซึ่งพระองค์ถือว่า เป็นคำตรัสของพระองค์
เป็นของลึกซึ้ง เป็นของเย็นไปเหนือโลกนี้เป็นเครื่องแสดงอย่
ชัดแล้วว่า เรื่องสุญญตา คือเรื่องความว่างหรือนิพพาน
นั้น เป็นเรื่องสำหรับฆราวาสด้วยเหมือนกัน ไม่ใช่
เป็นเรื่องแต่สำหรับพระที่จะไปอยู่ป่า อยู่ดง อยู่ถ้ำ
อยู่เขา แม้ฆราวาสที่อยู่บ้านเรือนแอ้อัดอยู่ด้วยภรรยาสาม
ก็ยังจำเป็นที่จะต้องมีความรู้เรื่องสุญญตา พระพุทธองค์ตรัสไว้
ดังนี้ ถ้าท่านทั้งหลายไม่เข้าใจ ก็จงคิดดูใหม่ด้วยคำเปรียบที่
กล่าวแล้วข้างต้นนั่นเอง ว่าคนที่ต้องการของเย็นอย่างที่สุด
มากที่สุด ก็คือคนร้อนที่สุด แล้วใครเล่าเป็นคนร้อนที่สุด
ไม่ใช่พวกชาวบ้านดอกหรือ ในเมื่อพระที่อยู่ตามป่า ตามเขา
ร้อนน้อยกว่าเป็นไหนๆ พวกที่อยู่บ้านนั่นแหละ ร้อนที่สุด
เพราะฉะนั้นพวกที่อยู่บ้านนั่นแหละควรจะต้องการของเย็นที่สุด
มันจึงจะถูก มันจึงจะตรงกับเรื่องกับราว จึงหวังว่าจะควร
พิจารณากันเสียใหม่ ในการที่จะตั้งอกตั้งใจ ค้นหาให้พบตัว

จริงของธรรมะ หรอของพระศาสนา ซงเปนของจริง ของถูก
ของตรง ของสมเดจพระบรมศาสดา กลาวคอเรองวาง อยาได
ไปหลงในเรองวุ่นทคนฉลาดในการตบตาคนอนคดขนสอน เขยน
กันสอน ชักชวนคนอนให้วุ่นไปตามตนเพอประโยชน์แก่ตนอกต่อ
ไปเลย

เรองของความวาง เปนเรองสาหรบทานทงหลาย ทวุน
ถงกบขนาดทวา เป็นโรคเส้นประสาท หรอทต้องไปสู่โรงพยาบาล
สาหรบกกขงคนวกลจรต เพราะฉะนน จงอาศย เครองราง
อนศกดสทธกลาวคอสุญญตา นเปนเครองป้องกน ว่าแม้
เราจะอยูทบ้านทเรอน กอย่าให้มความร้อน หรอความวุ่นถง
ขนาดเป็นโรคเส้นประสาท หรอขนาดต้องไปอยู่โรงพยาบาล
จะรู้จกทาจตให้ว่างแล้วกจะมความสะอาด สว่าง สงบ
เยน เปนธรรมดาโดยไม่ต้องขวนขวายเลย มแต่ความด
ความงาม ความเจรญ หรอถาจะเรยกว่าเป็นบุญ กขอให้เป็น
บุญกนทตรงน อย่าให้เป็นเรองถกหวย เกดรวย เกดด
ทานองนน เปนต้นเลย อย่างนนแหละมนจะยงมากขนจนต้อง
ไปอยู่โรงพยาบาลบ้า เรองด เรองสวย เรองรวย นนแหละพา
คนไปเข้าโรงพยาบาลบ้า และพาคนเป็นโรคเส้นประสาท ต้อง
กนยาไม่รู้จกหยุดจกหย่อน ส่วนเรองความว่าง ความสะอาด

ความสว่าง และความสงบ นั้น ไม่ทำให้ใครให้เป็นอย่างนั้นเลย หรือจะให้ความสงบเย็น ไม่ต้องไปโรงพยาบาลชนิดนั้น และไม่ต้องกินยาอกด้วย เพราะว่าได้กินยาสูงสุด เป็นโลกุตตระ กล่าวคือ พระธรรมนเอง จงนับว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรกลัว เป็นสิ่งที่ควรกล้านำใส่ตน อย่าไปคิดว่า เป็นเรื่องว่าง ๆ เปล่า ๆ แล้วมันไม่มีอะไร มันไม่ใช่ว่างเปล่าอย่างไม่มีอะไร มันว่างเปล่าชนิดที่ให้สิ่งทั้งหลายทั้งหมด.

เรื่องทั่ว ๆ ไป มันทำลายสิ่งทั้งหลายให้ศูนย์เสียไปหมด ส่วนเรื่องว่างของพระพุทธเจ้า นำสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้มาให้ทั้งหมดทั้งสิ้นทีเดียว นี่แหละเป็นสิ่งที่ควรสนใจเป็นแง่ที่ควรสนใจ ควรจะคิดนึกพิจารณาดูให้ดีไว้ เมื่อถึงขนาดแสวงหาความสุข แต่ไปชอบความวุ่นเกลียดความทุกข์ แต่แล้วก็กลับเกลียดความว่าง นี่มันเป็นเรื่องเล่นตลก เป็นเรื่องหลอกตัวเองชัด ๆ แล้วมันจะพบความสงบจิตกันได้อย่างไร ถ้าเราต้องการความสงบจิตจริง เราต้องหลีกเลี่ยงความวุ่น หันมาฝ่ายความว่าง แต่เราจะต้องมีสติปัญญา พินิจพิจารณาดูให้ดีว่า อะไรมันวุ่นกันแน่ว่าอะไรมันว่างจริง ๆ อย่าได้หลงผิดไปเห็นความวุ่นเป็นความว่าง หรือไปบูชาความวุ่นยิ่งกว่าพระพุทธเจ้าเสียอีก.

การที่ไปวุ่นวายจนไม่มีเวลามาหาธรรมะของพระพุทธเจ้าซึ่งสอนเรื่องความว่าง นั่นแหละ เรียกว่าวุ่น จนไม่มีเวลาเข้าใจพระพุทธเจ้า ไม่มีเวลาประพฤติปฏิบัติคำสอนของพระพุทธเจ้า กลายเป็นวุ่นถึงที่สุด จนกระทั่งเน่าเข้าโลงไป เกิดมาทำมีแต่ความวุ่น ตั้งแต่เกิดจนตาย คือจนเน่าเข้าโลงไป แล้วมันจะได้อะไรที่เป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ หรือว่ามันจะได้อะไรในคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งตัวเองนับถือนักหนา ว่าเราถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะแล้ว ก็ถึงแต่ปาก เพราะไม่ได้รับอะไรจาก พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งเป็นประโยชน์ให้คุ้มกัน นอกจากได้แต่ลม ๆ แล้ง ๆ ว่าเราได้ หรือว่าเราถึง หรือว่าเรานับถือ ถ้ายังเป็นอยู่อย่างนี้ ก็แปลว่ายังวุ่นอยู่ตามเดิม บางทีจะวุ่นมากไปเสียอีกหน่อยหนึ่งด้วยซ้ำไป จนที่ต้องพูดว่า เรานับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ด้วยปาก นิ่ง ๆ อยู่เฉย ๆ จะไม่ดีกว่าหรือ ก็จะไม่เสียเวลาพูดคำนออกมาด้วยจิตใจที่วุ่นวาย เพราะฉะนั้น หวังว่าท่านทั้งหลายจะได้คิดนึกในข้อนี้กันให้เป็นที่สุดว่าสิ่งที่เรียกว่าความว่างนี้ เป็นคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพระอรหันต์ ว่าอย่างไรกัน

ถ้าจะถือเอาพระพุทธภาษิตสักบทหนึ่งเป็นหลัก ก็ยังมีอยู่ว่า "สุญญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต" ดูก่อน โมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติเห็นโลก โดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเถิด "อตฺตานุทิฏฺฐึ โอหจฺจ เอวํ มจฺจุตโร สิยา" เมื่อท่านถอนความคิดเห็นว่าตัวตนเสียได้แล้ว ก็จะเป็นผู้อยู่เหนือมัจจุราช "เอวํ โลกํ อวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา น ปสฺสติ" เมื่อท่านเห็นโลกอยู่ดังนั้น มัจจุราชก็จะไม่เห็นท่าน. ความข้อนี้อธิบายว่า *ถ้าผู้ใดเห็นโลกทั้งหลายทั้งปวง โดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อ ถอนความยึดถือว่าตัวตน ว่าของตนออกเสียได้ ก็จะอยู่เหนือความตาย*

ความตายในที่นี้ หมายถึงความที่หมดกิเลส, เดือดร้อน, หมายถึงความระส่ำระสายกระวนกระวาย อยู่ด้วยปัญหาเรื่องความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย คือตัวตายนั่นเอง จะเป็นตายด้วยความตาย เช่นเข้าโลงไปก็เรียกว่าตาย หรือจะเป็นการตายทางจิตใจ คือมีจิตใจเสื่อมทรามตกต่ำ มีแต่ความทุกข์ท่วมทับ ไม่มีเวลาว่างหรือสงบเย็น นี่เรียกว่าความตายเหมือนกัน คือมันมีผลเท่ากับคนตาย ซึ่งจะทนยิ่งกว่าคนตาย ทนทุกข์แบบเดียวกันกับสัตว์ในนรก คือว่ามีแต่ความเร่าร้อน ระส่ำระสายตลอดเวลา มันยิ่งไปกว่าความตาย

เพราะฉะนั้นผู้มีปัญญา จึงได้คิดคนหาวิธีต่าง ๆ นานา ที่จะอยู่
เหนือความตาย คนคนนี้ เมื่อเผาพระพุทธเจ้า ทูลถามถึง
ความที่จะอยู่เหนือความตาย พระพุทธองค์ทรงให้ของอย่าง
เดียวกันนั่นเอง คือความว่าง เพราะว่าพระพุทธองค์ทรงสอน
แต่เรื่องความว่าง อะไร ๆ ก็เป็นเรื่องความว่าง แต่ว่าเรียก
ชื่อต่าง ๆ กัน เช่นเรียกเป็นนิพพานก็ม เรียกเป็นความดับ
ทุกข์ก็ม เรียกว่าอยู่เหนืออะไร ๆ ทั้งหมดก็ม ทั้งหมดนั่นแหละ
คือความว่าง เพราะว่าถ้ามันว่างแล้ว มันไม่ทุกข์ มันไม่ว่าย
เวียน มันไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย พระองค์จึงทรง
ยืนความว่างนี้ให้แก่บุคคลโดยตรัสว่า จงมองดูโลกโดย
ความเป็นของว่างเถิด

คำว่าโลกนี้ เป็นคำ ๆ เดียว สั้น ๆ ก็จริง แต่มันหมาย
ทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร หมายความว่า จะเป็นในโลกนี้ หรือ
โลกไหน พรหมโลก มารโลก หรือโลกนรก ก็ตาม รวม
เรียกว่าโลก หรือจะแยกเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มีอยู่
ในโลกนี้ หรือโลกไหนก็ตาม สิ่งเหล่านั้นก็เรียกว่าโลกด้วย
เหมือนกัน เพราะว่าคนเราอยู่ในโลก มันก็มีความหมายอยู่
ตรงที่จะได้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นั่นเอง ถ้าหากว่าใน
โลกนี้ ไม่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้ว ก็ไม่มี

สัตว์ตัวไหน ที่อยากจะมาเกิดในโลก แต่ด้วยเหตุที่ใน
โลกนี้ มีความหมายอยู่ตรงที่มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
สัตว์ทั้งหลายจึงมีตัณหา คือความอยากในการที่จะมาเกิดใน
โลกนั้น โลกนี้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในโลกที่มีเหยื่อของ
ตัณหามากนั่นเอง เหมือนกับที่บุคคลตั้งอกตั้งใจทำบุญกุศลจะ
เอาสวรรค์มาน นั่นก็หมายถึง ต้องการ รูป รส กลิ่น เสียง
สัมผัส ชนิดที่เป็นทุกข์ ที่ประณีต ที่ละเอียด หารู้ไม่ว่า นั่น
ก็ยังเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ซึ่งเป็นของอย่างเดียวกัน
ในโลกทั้งสิ้น แต่ว่ามันแตกต่างกันเป็นชั้น ๆ เท่านั้น

รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้ มันทำให้ว่าง หรือ
มันทำให้วุ่น ขอลองคิดดูเถิดว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
ในโลกมนุษย์เรา ในบ้านเรือนเรานี่เอง มันทำให้ว่างหรือ
มันทำให้วุ่น เรื่องของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่ไหนบ้าง
มันทำให้ว่าง มันทำให้วุ่น การที่ต้องทนทำไร่ทำนา ทำทุกสิ่ง
ทุกอย่าง หานั่นหานี่ รักษานั่นรักษานี่ มันก็เพื่อรูป เสียง
กลิ่น รส สัมผัส ทั้งนั้น แม้ที่สุดแต่ต้องการไปสวรรค์ มันก็
เพื่อรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่ ที่ประณีตยิ่งขึ้นไป เป็นอัน
ว่าไม่มีอะไรนอกจาก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส แล้วมัน

เป็นเรื่องว่าง หรือเป็นเรื่องว่าง ขอให้ลองคิดดู แม้ว่าจะไป
ได้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อยู่ในโลกสวรรค์ มวมาน
มิใช่วาร อย่างนั้น อย่างนี้ มันเป็นเรื่องว่าง หรือ เรื่องว่าง
ขอให้ลองคิดดูให้ดี ๆ นี่แหละจะเข้าใจได้ในคำสั่งสอนของ
พระพุทธองค์ว่า จงมองดโลกเหล่านี้ทั้งหมดทั้งปวง
ทั้งสิ้น ให้เห็นตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นของว่าง อย่า
ให้มันเป็นของว่าง ตัวเองสำคัญผิด ไปคิดในแง่ที่เป็นของว่าง
มันกวนขึ้นมา แต่ถ้ามีสติปัญญา มองเห็นให้ชัดตามที่เป็น
จริงแล้ว ก็อาจจะทำให้มันว่างได้ ทว่า เราพิจารณาให้เห็น
เป็นความว่างได้ ถ้าเราพิจารณาไม่เป็น คิดไม่เห็น มันก็เป็น
ของว่างอยู่ตลอดไป ที่จะให้พิจารณาให้เห็นโดยความเป็นของ
ว่างนี้ ก็คือพิจารณาให้เห็นว่า มันเป็นของหลอกลวง มัน
เป็นของมายา

สิ่งที่เป็นของหลอกลวง หรือมายานั้น มันให้ความทุกข์
หรือความสุข มันมีตัวมีตนที่ไหน สิ่งใดเป็นมายา สิ่งนั้นเป็น
ของหลอกลวง ไม่มีตัวตนที่แท้จริง นี่หมายถึงความว่าง
ความว่าง ไม่มีตัวตนที่แท้จริง แต่เราเห็นว่ามีตัวมีตน เป็น
ตัวเป็นตน เหมือนกะคนเห็นรูปในพยับแดดว่าเป็นตัวเป็นตน
อย่างนั้นอย่างนี้ คนที่กำลังละเมอเพ้อฝัน อยู่ด้วยกิเลสตัณหา

ย่อมเห็นความว่างเหล่านั้น โดยความเป็นตัวเป็นตน ไม่อาจจะเห็นโดยความเป็นของว่างได้เลย เว้นแต่เมื่อใด จะมีสติสมบูรณ์ทุกเมื่อ จึงจะเห็นโลกโดยความเป็นของว่างได้ ข้อนี้ด้วยการถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความเห็นผิดว่าตัว ว่าตน ออกเสียได้ เห็นว่าเป็นมายา เป็นของหลอกลวงแล้ว ก็ถอนความสำคัญผิดว่าตัว ว่าตน ว่าของตน เสียได้ แต่เพียงนี้ เราทั้งหลายได้ถอนความยึดถือว่า ตัวตนอย่างนั้นแล้วหรือยัง พิจารณาดูเถิดว่า ในบ้านในเรือนของเรา ยังเต็มไปด้วยคำว่า "กู" ว่า "ของกู" นั่นกูของกู นี่กูของกู เขานกของกู ทองกของกู จะได้ยินแต่คำว่า กู และ ของกู นอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เสียงนั้นเอง คืออัตตานุทิฏฐิแสดงออกมาให้เห็น ว่ายังมีความสำคัญผิดยึดถือในความเป็นตัวตน หรือของของตน อยู่ในทั้งปวง แล้วมันจะว่างอย่างไรกัน ถ้ายังถือนี่ตัวตน นี่ของตน แล้วมันจะต้องขัด ต้องทำ ต้องเก็บ ต้องรักษา แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้องร้อนใจ เรื่องขัด เรื่องทำ เรื่องเก็บรักษาในทางร่างกายนั้น ไม่สำคัญเท่าไร แต่มันสำคัญอยู่ตรงที่หัวใจจะว่างหรือไม่ เท่านั้นเอง

ร่างกายว่าง ท่านไม่เรียกว่าว่าง ถ้าหัวใจว่างด้วย ท่านจึงเรียกว่าว่าง เพราะเหตุฉะนั้นแหละ มันจึงต้องขัดการกันที

จิตใจ เรียงทางฝ่ายกายนั้น ไม่สำคัญเลย ความทุกข์แท้ๆ
หรือความวุ่นจริงๆนั้น อยู่ที่ใจ สิ่งที่เรียกว่าของปรุงหรือการ
ปรุง หรือ สังขารนั้นมันอยู่ที่ใจ คืออยู่ที่จิตที่คิดขึ้นมา
ด้วยกิเลสตัณหา นั่นแหละคือของปรุงหรือสังขาร ครั้นคิด
แล้วมันก็ทำ นักเป็นการปรุงอีกอย่างหนึ่งเหมือนกัน มันทำ
อยู่มันก็คิดด้วย มันเป็นห่วงวิตกกังวลด้วย มันมีความอยาก
ทะยานอย่างใดอยู่ด้วย ก็แปลว่ามันคิดกังวลเรื่อย มันเป็น
สังขารเรื่อย มันไม่มีว่างเลย มีแต่วุ่นทั้งนั้น นี่คือผลของ
อัตตานุทิฏฐิ คือความสำคัญว่าอะไรเป็นตัวตน หรือเป็นของ
ของตน มันจึงต้องวุ่นกัน ดังนี้ ถ้ามีตัวตนอย่างนี้แล้ว
ความทุกข์ก็ครอบงำได้ ที่เรียกว่าความตายครอบงำได้ แต่
ถ้าทำลายตน ตลอดจนตัวตน ออกไปเสีย ให้เป็นของว่าง
แล้ว ความทุกข์มันจะครอบงำใคร เพราะมันว่างจากตัวตน
พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เมื่อถอนความยึดถือว่าตัวตนเสียได้
ก็จะเป็นผู้อยู่เหนือความตาย

เมื่อเห็นโลกโดยเป็นของว่างอยู่ดังนี้ ความตายก็ไม่เห็น
ผู้นั้น คือความตาย จะจับตัวผู้นั้นไม่ได้ เพราะเป็นของว่างไป
นี่เป็นอันว่า ผู้นั้นก็ดี โลกก็ดี ล้วนแต่เป็นของว่าง เป็นความ

ว่าง ถึงกับมัจจุราช หรือความตาย หาตัวไม่พบ ถ้าพูดตรง ๆ อย่างธรรมาธิษฐาน ก็กล่าวว่า ไม่มีตัวมีตนเหลืออยู่ให้ความทุกข์ครอบงำอีกต่อไป จึงเป็นอันว่า การทำตนให้เป็นของว่างนี้ เป็นทางที่จะเอาชนะความทุกข์และความตายด้วยประการทั้งปวง

การทำตนให้เป็นของว่างนั้น ไม่ได้หมายความว่า จะต้องเอาไปใส่ครกตำให้ละเอียด แล้วเอาไปเผาไฟให้เป็นควันไปให้หมด แล้วจึงว่าง ดังนี้ก็หาไม่ แต่หมายความว่า ให้ทำด้วยสติปัญญา อย่าให้จิตคิดยึดถืออะไรว่าเป็นตัวตน ร่างกายก็เป็นสักว่าร่างกาย จิตก็เป็นสักว่าจิต เจตสิกก็สักว่าเป็นเจตสิก ไม่มีอะไรส่วนไหนที่เป็นตัวเป็นตน หรือเป็นของของตนเลย เมื่อเป็นดังนี้แหละ จึงจะเรียกได้ว่ามีความว่าง หรือมีการเห็นความว่างอยู่ในเบญจขันธ์นี้ เป็นเบญจขันธ์ที่มีความบริสุทธิ์ เพราะไม่ยึดถือในความเป็นตัวเป็นตน ส่วนเบญจขันธ์ใดเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา ความยึดถือว่าตัวตน เบญจขันธ์นั้นไม่ว่าง คือมีตัวตนให้ความทุกข์บีบคั้นเอาไป มีตัวตนให้ความทุกข์ครอบงำ มีตัวตนให้ความตายย่ำยี สมน้ำหน้าแล้วที่มันไม่รู้จักทำให้ว่าง มันจึงมีแต่ความทุกข์ความ

เกือบร้อนไปตั้งแต่เกิดจนตาย ท่านทั้งหลายอาจจะเห็นได้โดย
พระพุทธภาษิตนี้ว่า สุญญตา ความว่างแท้จริง ก็คือ นิพพาน
นิพพาน ความว่างแท้จริง เพราะว่า พอเราทำให้ว่างได้เท่านั้น
ความตายก็ทำอะไรไม่ได้ ความทุกข์ก็ทำอะไรไม่ได้
นั่นแหละคือความหมายของคำว่านิพพาน เพราะฉะนั้น
ในที่มากมายหลายแห่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัส สุญญตา ความ
ว่างนี้ โดยคำว่า นิพพาน หรือแทนคำว่านิพพาน หรือในที่
แห่งนิพพาน สุญญตา จึงเป็นเครื่องทำบุคคลให้หมดไป ให้
ว่างไป ให้เหลือแต่เบญจขันธวิสุทธิสะอาด ไม่เป็นที่ตั้ง
แห่งความทุกข์หรือความตายอีกต่อไป เพราะว่า ไม่มีอัตตา-
นุทิฏฐิเหลืออยู่อีกเลย

ในที่อื่น พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า เมื่อเห็นว่างจากตัวตน
หรือเห็นความว่าง หรือพอใจในความว่างแล้ว หลุดจากเงื่อน
ไขในอายตนะ อายตนะในที่นี้หมายถึงนิพพาน หมายความ
ว่า คนเราจะต้องเห็นความว่างว่าเป็นความสงบสุขเสียก่อน จึง
จะพอใจในเรื่องของพระนิพพาน ถ้าไม่เห็นความจริงข้อนี้แล้ว
ไม่อาจจะพอใจในนิพพาน แม้พูดว่า เราพอใจในนิพพาน ก็
เป็นเรื่องพูดแต่ปาก คือ พูดถึงสิ่งหนึ่ง ๆ ที่ตนไม่รู้ว่ามันเป็น

อะไรกันแน่ เพียงแต่ได้ยินเขาว่า ว่ากันว่าดี ว่าสูง ว่าประเสริฐ ว่าเลิศ ก็พลอยต้องการไปตามเขา นี่แหละคือบุคคลที่ปรารถนานิพพานไปตามเขา ทั้งๆที่รู้ว่านิพพานนั่นคืออะไร แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ถ้าเมื่อใดได้เกิดเห็นคุณของความว่างขึ้นมา เมื่อนั่นแหละคนๆนั้น จึงจะชอบนิพพานนั่นจริงๆ คือชอบอย่างถูกต้อง

ขอให้ลองเปรียบเทียบกันดู ตั้งแต่ต้นอกทีหนึ่งเถิดว่าความว่างกับความว่างนั้น ต่างกันอย่างไร ถ้าเรายังหลงอยู่กับความว่างแล้ว อย่าไปพูดถึงนิพพานให้ป่วยการ จิตใจมันไม่ชอบถึงนิพพานไปได้ดอก แต่ถ้าเราไปนิยมชมชอบ เมื่อนั่นแหละ จึงจะพอใจในนิพพาน ถ้าเรารู้จักความว่างให้ถูกต้องแล้วพอใจในความว่างให้ถูกตรง จิตก็จะพอใจในนิพพาน เลื่อนไหลไปในทางของพระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย ถ้าลงได้ชอบใจในคุณของความว่างแล้ว พระพุทธองค์ทรงพยากรณ์ไว้ว่า บุคคลนั้นจะหลุดพ้นด้วยปัญญาในชาติปัจจุบันนี้ คือเป็นพระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตติได้ในชาตินี้ หรือว่าอย่างน้อยที่สุดก็จะเข้าถึง อากิญจัญญายตนะ คือความเป็นอยู่ที่มีความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น อากิญจัญญายตนะนั้น

แปลว่า ความรู้สึกว่าไม่มีอะไรสักหน่อยเดียวที่น่าเอา—น่าเบื่อ เมื่อบุคคลมีความเบื่ออยู่อย่างนี้ ก็นับว่าความทุกข์ครอบงำไม่ได้ พระพุทธองค์แม้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ยังทรงอยู่ด้วยความว่าง การทรงอยู่ด้วยความว่างอันยิ่งนี้ของพระพุทธองค์นั่นเรียกว่า “สุญญตาวิหาร”

พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์ ได้ยินยันแก่พระอานนท์ว่า แม้ถ้าคฤหัสถ์ได้ใช้เวลาเป็นส่วนมากที่สุด ให้สนไปในสุญญตาวิหาร สุญญตาวิหารนี้ไม่ใช่เรื่องที่ปลูกขึ้นแล้วเรียกว่า สุญญตา สุญญตาวิหาร คือการอยู่ด้วยจิตใจที่ว่างจากสิ่งทั้งปวง วิหาร แปลว่า ความเป็นอยู่ สุญญตา แปลว่า ความว่าง ว่าง ว่าง นั่นแหละคือ สุญญตาวิหาร พระพุทธองค์แม้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็ยังอยู่ด้วยสุญญตาวิหารไปตามเดิม คืออยู่ด้วยจิตใจที่ว่าง ไม่ยึดถืออะไรว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของของตน ไม่มีความวุ่นวายเลย แม้ว่าพระองค์จะได้เสด็จไปนั่น มานี่ ต้องสอนคนนั้นคนนี้ ไม่มีเวลาหยุดอย่างน่าเหนื่อยเหนื่อย แต่ก็ไม่มีความวุ่นเลย ในใจไม่มีกิเลสตัณหา จึงไม่มีความวุ่นใจ และกายนั้นไม่เป็นความวุ่น เพราะใจไม่วุ่น เป็นแต่การเคลื่อนไหวไปตามธรรมดา ไม่มีความหมายของคำว่าความวุ่น เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จะทรงนั่ง

นั่ง ๆ อยู่ก็ดี หรือทรงดำเนินไปที่ไหนก็ดี เรียกว่าเป็นผู้อยู่ในสุญญตาวิหารได้ด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่ประสงค์ในที่นี้หมายความว่า ถ้าหากมีเวลาว่าง ไม่ต้องไปทำอะไรที่ไหน จะทรงนั่งอยู่นั่ง ๆ แล้ว ก็ทรงมีในใจถึงความว่างมากขึ้นเป็นพิเศษ คือความว่างจากกิเลสตัณหา ว่างจากทุก ๆ สิ่ง อันเป็นความว่างที่ได้มาด้วยการตรัสรู้นั่นแหละ ยังคงทำจิตใจให้ประกอบไปด้วยความรู้สึกว่างดังนั้น แล้วก็เป็นความสงบสุขของตัวเอง ทำให้ร่างกายผ่องใส

ข้อที่ความว่างทำให้เราสุขสบาย ร่างกายผ่องใสนั้น รู้ได้ด้วยสูตรต่อไป ซึ่งพระองค์ได้ตรัสแก่พระสารีบุตร ในเมื่อพระสารีบุตรมีผิวพรรณผ่องใส ทรงซักถามกันขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงแนะให้พระสารีบุตรสังเกตเห็นว่า ความว่างนั่นเองการเป็นอยู่ด้วยความว่างนั่นเอง ทำให้ผิวพรรณผ่องใส ความว่างในลักษณะเช่นนี้ ท่านเรียกว่า มหาปุริสวิหาร มหาปุริสวิหาร ก็คือมหาปุรุษวิหาร หรือวิหารของมหาปุรุษ วิหารของมหาปุรุษ คือสุญญตาหรือความว่าง ความว่างหรือสุญญตานั้น คือความว่างของมหาปุรุษ ถ้าลงเข้าไปได้อยู่ในวิหารนี้แล้ว จะมีผิวพรรณผ่องใส เพราะไม่มีความทุกข์แต่ประการใด มีแต่ความสงบเย็น มีแต่ความสะอาด สว่าง สงบ อยู่ตลอด

เวลา ทำให้มีความผ่องใส ทั้งทางกายและทางใจ จึงจะมีผิว พรรณผ่องใส . เพราะอำนาจที่อยู่ในความว่างนั้น เป็นประจำ เป็นสุญญตาวิหาร หรือเป็นมหาปุริสวิหาร แต่ถ้ากล่าวกันในทางของการปฏิบัติ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "*ปรมานุตตระ*" "*สุญญตา*" ข้อนี้หมายถึงเจโตสมาธิ ที่ไม่มีนิมิต คือจิตผ่องใส จนพ้นจากอาสวะทั้งสาม คือหมายความว่า สุญญตาอย่างยิ่ง สุญญตาที่ไม่มีอะไรยิ่งกว่า ได้แก่สมาธิที่ไม่ประกอบด้วยนิมิตอะไร นอกจากความว่างอย่างเดียว จะมีความว่างจนมีความหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ความเป็นอย่างนี้ ถือว่าเป็นสิ่งสูงสุด ไม่ว่าในยุคไหนหรือเวลาไร คือพระพุทธองค์ทรงยืนยันว่า จะเป็นในศาสนานี้ หรือในศาสนาไหนก็ตาม ความว่างอันนี้ต้องถือว่าเป็นสิ่งสูงสุดเสมอไป และว่า ไม่ว่ายุคนี้หรือยุคไหน ยุคพุทธกาลหรือยุคบัจจุบันของเรานี้ หรือยุคอนาคตก็ตาม ความว่างนี้ ก็ยังเป็นสิ่งพิเศษสูงสุดกว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงได้ถือเอาว่า ความว่างเป็นสิ่งสูงสุด ของพุทธภาษิตว่า "นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา" ท่านผู้รู้ทั้งหลายย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็นสิ่งสูงสุด หรือเป็นบรมธรรม คือเป็นธรรมสูงสุดกว่าธรรมทั้งปวง

นิพพานก็คือความว่างนั่นเอง ความว่างถึงที่สุดนั่นเอง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเป็นอันว่า สิ่งที่เรียกว่าความว่างนั้นเป็นสิ่งสูงสุด เป็นสิ่งซึ่งทำบุคคลให้ประสบความสงบ ทำผิวพรรณให้ผ่องใส เป็นวิหารธรรมที่แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงดำรงอยู่ในความว่างนั้น จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนควรจะสนใจทำให้มีความรู้ความเข้าใจ ทำให้เกิดมีขึ้นในตน มีหลักประจำใจของตน มุ่งหมายแต่ความว่างอย่างเดียวก็พอแล้ว ไม่ต้องพูดกันให้มากเรื่อง ไม่ต้องคิดนึกกันให้มากเรื่อง ไม่ต้องทำกันให้มากเรื่อง จงเอาแต่เรื่องเดียว ทั้งคิด ทั้งพูด ทั้งทำอยู่ด้วยความว่าง เพราะเป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องสูงสุด เป็นเรื่องรวมเรื่องทุกเรื่องไว้ในนี้ด้วยเสร็จ และเป็นเรื่องที่คนเราเกี่ยวข้องกันอยู่แท้ๆ ว่า ถ้าเราไม่ว่างขึ้นมาเมื่อไร เราก็ทุกข์เท่านั้น คือวุ่นเมื่อนั้น ถ้าเราว่างขึ้นมาเมื่อไร เราก็สบายเมื่อนั้น เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ชัดๆ ว่า เราไม่มีความสุขก็เพราะเราไม่ว่าง พอเราว่างขึ้นมา เราก็มีความสุข ขอให้ถือหลักอันนี้เป็นหลักเบื้องต้นเสียก่อน แล้วจะได้สืบสาวหาเรื่องต่อไป จนลุถึงความว่างได้จริงๆ อย่างน้อยที่สุด เราก็

ต้องมีความเชื่อเสียก่อนว่า ถ้าไม่ว่างแล้วเป็นไม่มีสุข ถ้ามีสุขแล้ว มันต้องมีเพราะความว่าง

ทีนี้ จะได้ตั้งปัญหาต่อไปว่า ไม่ว่างเพราะอะไร ตอบทางธรรมะแล้ว ก็ตอบว่า เราไม่ว่างเพราะเราวุ่น คือเราปรุงมันเรื่อย เราไม่ยอมหยุด เราทำการปรุงเรื่อย เราทำอะไรที่ไหน เราคิดนึกด้วยกิเลสตัณหา ยึดมั่นถือมั่น นั่นว่าเป็นตัวตนของตน และมีกิเลสตัณหา คือความอยากอย่างนั้นอยากอย่างนี้อยู่ เราทำอะไรด้วยความอยาก เพราะความคิดปรุงอย่างนี้เอง มันจึงทำให้ไม่ว่าง เราอย่ามีกิเลสตัณหามาคิดมาปรุง มันก็จะว่างไปหมด แม้ว่าร่างกายจะยังทำอะไรอยู่ มันก็ยังเป็นความว่างไปหมดอยู่นั่นเอง เพราะไม่มีการคิดปรุง ขอให้พึงไว้ให้คิดๆ หรือจำไว้ให้คิดๆว่า ความคิดปรุง ความคิดปรุงนี้ มันปรุงด้วยกิเลสตัณหา ไม่ใช่ปรุงด้วยสติปัญญา ถ้าสติปัญญาเข้ามามันไม่ปรุง มันไม่ต้องเป็นสังขารที่คิดปรุง มันรู้จักทำให้ว่าง มันเป็นไปแต่ในทางความว่าง แต่ถ้าสติปัญญาไม่มา กิเลสตัณหาเข้ามาแทนแล้ว มันปรุงคือมันทำให้วุ่น เพราะฉะนั้น ความไม่ว่างนี้มีเพราะความคิดปรุง

เราจะต้องขจัดความคิดปรุงด้วยอำนาจกิเลสตัณหานี้เสียให้ได้หรือให้มากที่สุดเท่าที่เราจะทำได้

ทีนี้ลองคิดต่อไปว่า ทำไมมันจึงคิดปรุงข้อนกด้วยเหตุว่า มันหลงอยู่ในของที่เป็นคู่ๆ ของที่เป็นคู่ๆ นี้ คือสิ่งที่คนทุกคนกำลังหลงอยู่ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ของที่เป็นคู่ๆ นั้น พิจารณาดูก็จะเห็นได้ โดยทันทีว่ามีอะไรบ้างที่แรกที่เราหลงกันมากก็คือ เรื่องดีเรื่องชั่ว เรื่องบุญบาป เรื่องสุข เรื่องทุกข์

ของคู่เหล่านี้ เรามีความเข้าใจผิด หรือหลงใหลกันอยู่อย่างไร ของคู่นั้น มีมากด้วยกัน เช่นความมีความจนนี้หนึ่ง ความได้ลาภ ความเสื่อมลาภ นี้คู่หนึ่ง ความเป็นผู้แพ้ผู้ชนะ นี้คู่หนึ่ง การได้การเสีย นี้คู่หนึ่ง อะไรๆ กลับแต่เป็นคู่ๆ ความเป็นหญิงเป็นชาย นี้เป็นเรื่องของความเป็นคู่ ความรักความเกลียด นี้เป็นเรื่องของความเป็นคู่ ความพอใจความไม่พอใจ กลับแต่เป็นเรื่องของความเป็นคู่ ของหอมของเหม็น ของไพเราะของไม่ไพเราะ ของสวยของไม่สวย เหล่านี้กลับแต่เป็นคู่ๆ ของที่เป็นคู่นี้มีมากมาย แทบจะนับไม่ไหว แต่ว่าเป็นทางแห่งความหลง

เป็นที่ตั้งของความคิดปรุง ความคิดที่ประกอบกิเลสตัณหา
มันจะอยาก ตามที่กิเลสตัณหาต้องการ ความคิดปรุงมันก็
ปรุงไปตามนั้น เช่นไม่ชอบความที่ไม่สวย ก็ต้องไปชอบความ
สวย ความคิดปรุงก็คิดไปในทางที่ทำให้สวย ไม่ชอบคำว่าจน
ก็คิดปรุงไปในทางที่ทำให้มั่งมี ย่อมเนืองกันอยู่ดังนี้ ย่อมจะ
ต้องเป็นคู่กันอยู่ดังนี้ มันจึงจะอยากและมากิเลสตัณหาได้ ถ้า
มันมีแต่เพียงอย่างเดียวไม่เป็นคู่แล้ว ความคิดก็คิดไปไม่ได้
มันก็หยุดคิดไปเอง แต่นี่มันมีของคู่มาให้เปรียบ จึงได้มีดกมี
ชั่ว ถ้าไม่มีดี ความชั่วก็ไม่มี ความหมายอะไร เพราะความ
ชั่วมาเทียบเคียงกับความดี ความดีจึงเป็นของมีค่าขึ้นมา
เพราะมีทุกข์มาเทียบ ความสุขกับความทุกข์เหมือนกัน
ถึงแม้ความทุกข์เถอะ ความสุขจึงกลายเป็นของดีของแพง
ความทุกข์ไม่น่ากลัว ถ้าไม่มีความสุขมาเป็นคู่เปรียบแล้ว
อะไร เพราะเหตุที่มันมากันเป็นคู่ๆ มันจึงเท่ากับมาเสนอให้
เราเลือกเกลียดข้างหนึ่ง แล้วเลือกรักข้างหนึ่ง นั่นแหละคือ
ความหลง หรือคือกิเลสตัณหาที่เป็นแรงกล้า ถ้าเมื่อใดเราจะ
เกิดความฉลาดขึ้นมา ไม่เอามันเสียทั้งสองอย่าง เมื่อนั้น
แหละเราจึงจะว่าง คือดีเราก็ไม่รัก ชั่วเราก็ไม่เกลียด เรา
อยู่เฉยๆ ก็เป็นความว่างเท่านั้นเอง สุขเราก็ไม่อยาก ทุกข์

เราก็ไม่เกลียด เราอยู่เฉย ๆ มันก็เย็นสันติ หรือเย็นความว่าง
หรือเย็นนิพพาน แต่ถ้าเราหลงใหลในความสุข ซึ่งที่แท้ไม่ใช่
ความสุข หมายถึงโลกียสุข จะเป็นสุขในมนุษย์ หรือสุขใน
สวรรค์ หรือสุขในพรหมโลกก็ตาม ทั้งหมดนั้น ยังเป็นของ
ลวง เป็นของทับกับความทุกข์ หาใช่นิพพานไม่

ที่เย็นนิพพานนั้น ไม่เกี่ยวกับความสุขหรือความทุกข์
เลย คือเย็นของว่าง แต่ว่าเราก็ชอบสมมติเรียกกันว่าความ
สุขอกันนั่นแหละ เพราะเราติดในความสุข เหมือนกับติดฝิ่นมา
ตั้งแต่ก่อน อะไร ๆ ก็จะให้เป็นความสุขไปทั้งนั้น จึงมีคำพูดว่า
นิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่งขึ้นมาให้ ก็เพื่อว่าจะให้ละความ
สุขต่ำ ๆ ต้อย ๆ เหล่านั้นเสีย หันมาสนใจในเรื่องความสุขชั้น
นิพพาน เมื่อมาสนใจในเรื่องนี้ก็ต้องพบความว่าง เพราะว่า
นิพพานเป็นชื่อของความว่าง เพราะฉะนั้น อย่าได้เข้าใจว่า
ความสุขในชั้นนิพพานนั้นเหมือนกับความสุขที่เรานึก ๆ คิด ๆ
กันอยู่ ว่าจะได้อย่างนั้น ต้องเป็นอย่างนี้ โดยที่แท้แล้ว
ความสุขในชั้นนิพพานนั้น เป็นความว่างโดยประการทั้งปวง
จริง ๆ นั่นแหละคือไม่มีคู่ คือไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ไม่มีตัว
ไม่มีชั่ว ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ถ้ายังมีตัว มีชั่ว มีบุญ มีบาป

มันก็ต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร ไปเป็นคนดี ไปเป็นคนชั่ว อยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่เป็นนิพพานไปได้เลย ต่อเมื่อข้ามไปพ้นจากความดีความชั่ว อยู่เหนือบุญ เหนือบาป เหนือความปรารถนาสุข ปรารถนาทุกข์ โดยสิ้นเชิง นั่นจึงจะเป็นความว่างและเป็นนิพพานขึ้นมา เพราะฉะนั้น นิพพาน จึงเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ของคู่

ผู้ถึงนิพพาน มีจิตใจไม่หลงใหลอยู่กับสิ่งที่เป็นคู่ แต่อยู่เหนือความเป็นคู่ คือความว่างนั่นเอง ท่านทั้งหลายลองใช้สติปัญญาพิจารณาดูทีเถิดว่า สิ่งที่เรียกว่าความว่างนั้น มันจะเป็นคู่ได้อย่างไร สิ่งที่เป็นคู่ๆ กันได้นั้น มันต้องไม่ใช่เป็นความว่าง คือมันจะต้องเป็นชิ้นเป็นก้อน เป็นชนเป็นคุ้น เป็นอัน อะไรขึ้นสักอย่างหนึ่ง แล้วเรากมาขวางอนนั้น อนนี้ อนนสั้น อนนยาว อนนสูง อนนต่ำ อนนดำอนนขาว เหล่านี้มันไม่ว่างเลย มันมีเป็นชิ้นๆ คุ้นๆ แต่ถ้าเกิดเป็นความว่างขึ้นมาโดยประการทั้งปวงแล้ว มันจะเป็นคู่กะใคร จะไปจับเอาอะไรมาเป็นคู่กับใครได้ มันเป็นความว่าง เพราะฉะนั้น เราจะเห็นได้ว่า ของเป็นคู่ๆ นั้นมันอยู่ที่ความวุ่น มันไม่อยู่ที่ความว่างเลย ถ้าเกิดเป็นความว่างขึ้นมาแล้ว มันก็ไม่มีของ

ที่เป็นคู่ ของเป็นคู่จะมีอยู่แต่ในเรื่องของความวุ่น ถ้าเราไม่ต้องการ จะให้จิตคิดปรุง เราต้องรู้เท่าทันของสิ่งที่เป็นคู่ ถ้าเราไม่รู้เท่าทันอยู่เพียงไร มันก็ต้องคิดปรุงอยู่เพียงนั้น เมื่อคิดปรุงมันก็ไม่ว่าง เมื่อไม่ว่างมันก็ต้องทุกข์ เพราะฉะนั้น เราจะต้องมองให้เห็นชัดว่า บรรดาของคู่ๆ เหล่านั้น เป็นของหลอกที่จะทำให้วุ่น ถ้าเราต้องการความว่าง ก็จะต้องอยู่เหนือสิ่งเหล่านั้น เราอย่าไปมองเป็นคู่ ไปมองให้เห็นว่างไปเสียทั้งหมด มันก็สมตามประสงค์

บรรดาของคู่ๆ นั้น เราอาจจะสรุปให้เหลือเพียงคู่เดียวก็ได้ คู่เดียวที่ว่าน ก็คือ คุณและโทษ ทางหนึ่งเป็นคุณ ทางหนึ่งเป็นโทษ คู่ๆ เดียวนั้นพอแล้ว เพราะว่าสิ่งใดที่เราไม่ชอบ เรากถือว่าเป็นโทษ สิ่งใดที่เราชอบ เรากถือว่าเป็นคุณ แต่ในสิ่งต่างๆ ทุกสิ่งทุกอย่าง มันมีทั้งคุณและโทษในตัวอยู่จริงๆ ประจำกันไปหมด ไม่ว่าจะเป็นอะไร สิ่งที่เรารักมากที่สุดนั้น ขอให้ดูให้ดีเถิดว่า พวกที่เป็นคุณมันก็มีส่วนที่เป็นโทษมันก็มีเท่ากัน แต่ว่าเราเลือกมองในด้านคุณ ไม่มองในด้านโทษ เราจึงหลงรักสิ่งเหล่านั้น หรือสิ่งนั้น

หรือบุคคลนั้นอย่างหลับหูหลับตาทีเดียว โดยไม่คำนึงว่าสิ่งทั้งปวงประกอบอยู่ด้วยคุณหรือโทษ

จะขอยกตัวอย่าง อย่างว่า ศาลาโรงธรรมหลังนี้มันมีคุณหรือมีโทษ ท่านทั้งสัตบุญญา ท่านจะมองเห็นได้ชัดว่ามันมีทั้งส่วนคุณและส่วนโทษ ส่วนคุณเราก็อาศัยมันได้ ส่วนโทษมันก็ทำให้เราลำบาก นับตั้งแต่ที่เราต้องรักษา เราต้องบริหาร ต้องปัดกวาด ต้องขัด ต้องล้าง ต้องถู ต้องคอยบ้องกันต่าง ๆ นานา นี่เป็นส่วนที่เป็นโทษ แต่เราก็ได้คุณ ที่ได้นั่งนอนอาศัยอยู่ดังนี้ มันเป็นของทั้งโทษและคุณคู่กันดังนี้ เราไปหลงมันเข้า เราก็รักในส่วนที่เป็นคุณ เราเกลียดในส่วนที่เป็นโทษ เราก็ได้รับทุกข์ทั้งขนทั้งล่อง ความรักก็เหนื่อยไปอย่างความรัก ความเกลียดก็เหนื่อยไปอย่างความเกลียด ทั้งความรักและความเกลียดนี้ เป็นของว่าง ไม่ใช่เป็นของว่าง ไม่ใช่เป็นของสงบ

ทีนี้เราโปรดพิจารณาดูต่อไปว่า สมมติว่าสิ่งที่มีค่ามากกว่าโรงธรรมหลังนี้ เช่นมีเงินสักล้านหนึ่ง เงินล้านหนึ่งนี้เป็นคุณหรือเป็นโทษ ขอคิดดูให้ดี ๆ สมมติว่าเราหาเงินมาได้ด้วยวิธีสุจริตไม่คดโกงใคร ได้เงินมาล้านหนึ่ง เราชอบใจ

มาก ถือว่าเป็นคุณ และเราลองนึกดูถึงโทษของมันบ้าง ที
เราจะต้องเหนื่อยในการหา เราก็ต้องเหนื่อยล้านหนึ่ง
เหมือนกัน ถ้าเราได้มาล้านหนึ่ง เราก็ต้องเหนื่อยล้านหนึ่ง
เราก็ต้องลงเรี่ยวแรงไปล้านหนึ่ง จึงจะได้เงินมาล้านหนึ่ง
เพราะฉะนั้น โทษของมันก็ล้านหนึ่ง คุณของมันก็ล้านหนึ่ง
แต่เราโง่ไปหลงมองมันในเรื่องคุณของมันด้านเดียว เราจึง
พอใจว่า เงินล้านนี่ชักจะวิเศษวิโสเสียจริง ๆ ทีนี้ก็สมมติว่า
เงินล้านหนึ่งนี่ ได้มาโดยทุจริต คือโกงเขามา มันก็มีโทษ
ล้านหนึ่งเหมือนกัน ที่เราเป็นคนซื่อคนเดียวตั้งล้านหนึ่ง มัน
จึงได้เงินล้านหนึ่ง เราโง่มากขึ้นไปอีก พอใจในเงินล้านนี่
ว่าเราได้ของดีวิเศษมาโดยไม่รู้ว่าเราเสียตั้งล้านหนึ่ง เพราะ
ความได้เงินล้านนี่มา

ทีนี้เราสมมติว่า เราได้รับเงินมรดกจากพ่อแม่เป็นเงิน
มาล้านหนึ่ง เราจะถือว่าเป็นของดีวิเศษอย่างนั้นหรือ ถ้าคิดดู
กันให้ดี ๆ แล้ว ก็หมายความว่า มันมีโทษอยู่ล้านหนึ่งเหมือน
กัน คือเราเป็นคนที่โง่ที่สุดล้านหนึ่งที่เดียว ทำงานอะไรไม่
เป็น ต้องรับมรดกจากพ่อแม่ได้เงินมาล้านหนึ่ง มันก็โง่ล้าน
หนึ่ง สมน้ำหน้าของมัน นี่คือโทษของการที่ได้เงินรับมรดก

มาล้านหนึ่ง ส่วนที่ *คุณ* จะไปใช้อะไรมันก็ตามใจ มันก็คู่กันกับ *โทษ* คือความโง่ล้านหนึ่ง ฉะนั้น จะเห็นว่า ไม่มีอะไรเลยที่จะประกอบไปด้วย *คุณ* แต่ส่วนเดียว มันต้องประกอบไปด้วย *โทษ* เท่ากันเสมอไป

ทีนลองพิจารณาดถึงสิ่งที่เราเกลียดชังกันบ้าง ของสกปรกเช่นอุจจาระ คนทุกคนอาจจะคิดว่ามันประกอบไปด้วยโทษส่วนเดียว ทั้งเหม็น ทั้งน่าเกลียด ทั้งน่ารำคาญ แต่แล้วทำไมไม่มองดูในด้านคุณของมันบ้างเล่า มันก็มีประโยชน์ในการที่ทำอะไรได้ตามหน้าที่ของมัน จะใช้เป็นปุ๋ยก็ได้ ทำให้แผ่นดินนี้ดีก็ได้ ทำให้การไหลเวียนของสิ่งทั้งหลายในโลกนี้เป็นปรกติก็ได้ หรืออย่างน้อย ก็ได้ถ่ายอุจจาระออกมา คนๆ นั้นจึงไม่ตาย ลองไม่ถ่ายอุจจาระมันก็ต้องตาย เป็นอันว่าในของที่เราเกลียดที่สุด มันก็มีทั้ง *คุณและโทษ* อยู่เท่าๆ กัน

ทีนสมมติว่า ของไม่สกปรกอย่างนั้น เช่นว่าขยะมูลฝอยชนหนึ่งอยู่ตรงนี้ เราถือว่ามันมีโทษล้วนๆ ไม่มีคุณเลยเช่นนั้นหรือ ก็หาเป็นอย่างนั้นไม่ มันย่อมมีคุณอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ในขยะมูลฝอยชนนั้น แม้แต่ใบไม้แห้งๆ ในหนึ่ง หล่นอยู่ทกลางวัด มันก็มีทั้งคุณและโทษโดยเท่ากัน คนโง่เท่านั้น

ที่จะไปเห็นมันแต่ด้านเดียว ว่าเป็นคุณอย่างเดียว หรือเป็นโทษอย่างเดียว

เป็นอันว่า ไม่มีอะไรเลย ที่จะไม่ประกอบไปด้วยคุณและโทษ และสิ่งต่าง ๆ นั้น ถ้าได้ใช้เหมาะสมแล้ว มันแสดงคุณออกมาทันที ถ้าไม่มีการใช้ที่เหมาะสมแล้ว มันแสดงโทษออกมาทันที ทั้งนี้เพราะมันมีทั้งคุณและโทษอยู่ในสิ่งนั้น ฉะนั้นสิ่งที่มีคุณ เมื่อใช้ถูกวิธีตรงตามความหมายของมัน มันก็มีคุณ และมันเป็นโทษออกมาทันที เมื่อใช้ไม่ตรงตามความหมายของมัน อย่างว่าอุจจาระอย่างนี้ ลองไปใช้ถูกวิธีของมันเถิด มันก็จะประกอบไปด้วยคุณโดยส่วนเดียว แต่พอใช้ผิดวิธี หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกะมันไม่ถูกวิธี มันก็เป็นโทษโดยส่วนเดียว มันเป็นโทษเป็นคุณขึ้นมาดังนี้ ก็เพราะความโง่ของบุคคลนั้นต่างหาก แล้วแต่ว่า จะไปยึดถือเอาในด้านไหน โดยที่แท้แล้ว มันไม่ควรจะยึดถือโดยประการทั้งปวง ไม่ควรจะยึดถือโดยความเป็นโทษหรือเป็นคุณเลย อยู่อย่างจิตว่าง ๆ ไม่ต้องยึดให้เกิดเป็นโทษหรือเป็นคุณ ให้เกิดความรักหรือความเกลียด นี่แหละความว่างหรือความสงบ

เพราะฉะนั้นควรทำทานทั้งหลายทุกคน ควรจะต้องมีความรู้ของพระพุทธเจ้ามาช่วยตน เพื่อสามารถมองดูโลกโดยความเย็นของว่าง อย่าให้มีโทษ อย่าให้มีคุณแต่ประการใดเลย จิตใจโดยแท้จริง สติปัญญาโดยแท้จริง ให้มองเห็นโดยความเย็นของว่างอยู่ดังนี้ หรือถ้าจะมองเห็นโทษ ก็ให้มองเห็นคุณด้วย ถ้ามองเห็นคุณก็ต้องมองเห็นโทษด้วย จะได้หักลบกลบกันพอดี มันก็จะได้กลายเย็นของว่างขึ้นมา สิ่งไรท่านเก็บไว้ในหิบห่วงแหนนักหนานั้น ก็จงดูให้มันดีๆ ว่า มันประกอบอยู่ด้วยคุณหรือโทษเท่ากัน ก็จะหยุดรัก หยุดหวงแหน หยุดวิตกกังวลเสียได้ จิตใจมันก็จะได้ว่าง แต่ถ้าไปมองดูแต่ในด้านคุณ โดยส่วนเดียวแล้ว ก็จะยิ่งรักยิ่งพอใจมันหนักขึ้น จนถึงกับนอนไม่หลับ จนถึงกับเป็นโรคเส้นประสาท จนถึงกับต้องนำไปโรงพยาบาลคนบ้า ในที่สุดดังนี้ นั่นแหละคือทิฐิมานะคุณและโทษที่เก็บใส่ไว้ในหิบห่วงแหนหนักหนา

นี่เป็นอันว่า ถ้ารู้จักพิจารณาดูให้ดีแล้ว ก็จะพ้นจากความเป็นโทษ และเป็นคุณ จะพบแต่ความเป็นของว่าง หรือถ้าจะดูให้เห็นคุณ ก็ต้องดูให้เห็นโทษด้วย มันจะได้หักลบกลบกันไปเป็นของว่างอยู่นั่นเอง แม้นกเป็นอุบายวิธีจะมองเห็นสิ่งเหล่านั้นเป็นของว่าง จะเป็นแก้วแหวน เพชร พลอย

อะไรก็ตามที หรือจะเป็นบุคคลสัตว์สังขารที่รักที่พอใจอย่างยิ่ง
ก็ดี จะต้องอย่างเป็นโทษและเป็นคุณอย่างเสมอกัน แล้วก็จะ
เกิดความวางเฉยหรือความว่างขึ้นมาได้ แล้วความทุกข์ก็จะ
ไม่เกิดขึ้นเพราะเหตุนั้น เพราะฉะนั้นจึงสอนให้มองโดยความ
เป็นของว่าง อย่าได้มองโดยความเป็นของที่มีคุณและมีโทษเลย
จะไม่เป็นของว่าง จะเป็นของวุ่น แล้วก็จะเป็นทุกข์ เมื่อใดมอง
โดยความเป็นของว่างถึงที่สุด เมื่อนั้นก็เป็นพระอรหันต์
ขึ้นมาทันทีทีตรงนั้นเอง เมื่อใดจิตใจประกอบไปด้วยความ
ว่าง เมื่อนั้น จิตใจประกอบไปด้วยนิพพาน ถ้าว่างอย่างเด็ดขาด
ก็เป็นนิพพานแท้ ถ้าว่างชั่วคราวก็เป็นนิพพานชั่วคราว แต่
อย่างนั้นก็ยังดี ดีกว่าที่จะเป็นความวุ่น หรือเป็นความทุกข์ ถ้า
เราจะไม่สามารถทำให้เกิดความว่างโดยเด็ดขาด เราก็พยายาม
ทำให้เกิดความว่างให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้

ทีนี้ เราจะได้วินิจฉัยกันถึงความว่างนี่ต่อไปในข้อที่ว่า
ที่เรียกว่า ความว่างนั้น มันไม่ใช่ความทุกข์ ฉะนั้นจึงเรียกว่า
นิพพาน หรือถ้าเราจะเรียกเป็นชื่อของสิ่งที่เรายึดถือ เคารพ
นับถือ เช่นคำว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นความ
ว่าง หัวใจของพระพุทธเจ้าก็ว่าง หัวใจของพระธรรมก็ว่าง หัวใจ
ของพระสงฆ์ก็ว่าง นี่หมายถึงพระพุทธจริง พระธรรมจริง พระ

สงฆ์จริง ไม่ใช่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ปลอมๆ เหมือน
ของคนหมู่มาก นั้นไม่ใช่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง
แล้วเอาไปยึดถือ มันจึงถูกปลอม แล้วมันว่าง มันไม่ว่าง ถ้าถูก
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จริงมันก็จะต้องว่าง ไม่ไป
ไหนเสีย ไม่ไปทางอื่นได้ หรือจะเป็นแต่ในทางว่าง ทำไมจึง
ว่า หัวใจของพระพุทธเจ้าว่างก็เพราะว่าหมดกิเลส หมดตัณหา
โดยประการทั้งปวงไม่มีตัวตนจะยึดถือ

พระธรรมก็เป็นพระธรรมจริง ก็หมายถึงความว่างนั่นเอง
เป็นผลเกิดมาจากการปฏิบัติ เป็นสิ่งที่จะได้ด้วยการปฏิบัติ
ถูกต้อง ถูกตรง สิ่งที่เป็นความว่างก็ปรากฏแก่บุคคลนั้นได้

พระสงฆ์ที่แท้จริง มีหัวใจว่าง เพราะไม่ยึดถือสิ่งทั้งปวง
โดยมีตัวตนหรือเป็นของของตน พระสงฆ์นั้นไม่ใช่ผ้าเหลือง
ไม่ใช่ร่างกายที่คลุมอยู่ด้วยผ้าเหลือง แต่หมายถึงคุณธรรมสิ่ง
สุดท้ายที่มีอยู่ในนั้น มันจะได้แก่ความว่างอกนั่นเอง เพราะฉะนั้น
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง ก็คือความว่าง

ทีนี้ สมมติว่าเราจะเกี่ยวมันถือมั่น คือคำว่าตัวตนขึ้น
มาแล้ว เราอย่าได้ไปเอาตัวตนก่อนเลย จงเอาตัวตนก็ความ
ว่าง เอาสมมติความว่างนั่นแหละว่าเป็นตัวตน อย่าไปเอาตัวตน
ที่เนื่องหนังร่างกายหรือสังขารนี้หรือจิตใจ ความคิดนึกปรุงแต่ง

อย่างนั้นอย่างนี้ จงเอาตัวตนที่ความว่าง ถึงจะเป็นตัวตนที่ไม่ทุกข์ แต่ว่าการพูดอย่างนี้เป็นการสมมติความจริงนั้นมันเป็นตัวตนไปไม่ได้ เป็นอันว่า สิ่งที่เรียกว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือตัวตน หรือจิตจริง ธรรมจริง มันมารวมอยู่ที่ความว่างหมด ถ้าไม่ใช่ความว่างแล้ว เป็นของปลอม ปลอมคือทำให้บุคคลนั้นเดือดร้อน มีความทุกข์ ไม่มีทางที่หลีกเลี่ยงได้

ที่นี้ลองพิจารณากันดูต่อไปว่า ความว่างนี้มันอยู่ที่ไหน เราจะไปหาที่ไหนพบ เรื่องนี้เป็นเรื่องที่น่าหัวเราะอยู่มากทีเดียว ท่านทั้งหลายทุกคน จงตั้งอกตั้งใจฟังให้ดี จงตั้งใจคิดนึกดูให้ดี พิจารณาดูให้ดีว่าความว่างมันอยู่ที่ไหน ลองยกมือควักออกไป จะถูกความว่างหรือไม่ ลองเอามือแตะที่จมูกที่หน้าผากของตัวดู ว่าจะพบความว่างหรือไม่ ท่านทั้งหลายลองคิดดูว่าความว่างมันอยู่ที่ไหน ถ้ามีสติปัญญาพิจารณาแล้ว จะพบว่ามันมีอยู่ในที่ทั้งปวง รวมทั้งในส่วนที่เราเรียกว่าตัวเราด้วย มันอยู่ในที่ทั้งปวง อยู่ในตัวเรา ถึงขนาดที่เรียกว่า ไม่รู้จะอยู่กันอย่างไร คือมันอยู่มาแต่ดั้งแต่เดิม และอยู่จริง ๆ ด้วย แต่เราหามันไม่พบ เหมือนกะคนโง่คนหนึ่ง ได้ยินเขาพูดกันถึงเรื่องหน้าผาก แต่มันไม่เคยเห็นหน้าผาก มันก็ไม่รู้ว่าหน้าผาก

ของมันนั่นมีอยู่แล้ว ไม่ต้องไปหาที่ไหน ไม่ต้องไปศึกษาที่ไหน ถ้าฉลาดเอามีอยู่ดู มันก็พบหน้าผากของตัวที่มีอยู่แล้ว แต่ถ้าไม่ฉลาด มันก็มองไม่เห็น ลองนึกดูทีเถิดว่า ใครคนไหนมองเห็นหน้าผากของตัวบ้าง แต่ถ้าได้กระจกเงามาส่อง มันก็เห็นหน้าผากของตัวทันที กระจกเงานั่นแหละคืออธรรมะอย่างที่พระพุทธเจ้า ตรัสแก่พระราหุลว่า ธรรมะนั้นคือกระจกเงามีไว้สำหรับส่องให้รู้จักความจริง เช่นเดียวกับทคนเขาส่องกระจกเงาแล้วมองเห็นหน้าของตัวเองได้ เดียวนี้เราไม่ส่องกระจกเงาของพระพุทธเจ้ากันเสียเลย มัวแต่ส่องกระจกเงาทำผัดหน้าผัดตาหลอกตัวเอง และหลอกเพื่อนฝูงมากยิ่งขึ้นไปอีก ก็เท่ากับไม่ได้ส่องกระจกเงาของพระพุทธเจ้า ถ้าได้เอาธรรมะมาส่องเป็นกระจกเงาแล้วมันจะพบความว่างที่หน้าผากของตัวเอง หมายความว่าเราจะพบความว่างในตัวเรา พบเป็นทุกขัง อนิจจัง อนัตตาในตัวเรา พบสุญญตา คือความว่าง ไม่ควรยึดถือแต่ประการใดเลย ในตัวเรา เราหาพบได้ในตัวเรา มันมีอยู่ในตัวเรา ตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว แต่เราไม่เห็นว่าเป็นความว่าง

ถ้าพิจารณาดูให้ดีว่า คำว่าเรา เรา ในที่นี้ มันคืออะไรกันแน่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ความว่างนั้น เราเข้าใจ

ถูกกม เข้าใจผิดกม เพราะฉะนั้น ตัวเราก็เหมือนกัน เข้าใจถูกกม เข้าใจผิดกม ถ้าเข้าใจผิดก็ไปเอาร่างกาย และจิตใจว่าเป็นตัวเรา ถ้าเข้าใจถูกก็เอาความว่างเป็นตัวเรา เอาความว่างเป็นตัวเรานั้น มันตัวเราของความว่าง ถ้าเรียกว่าเรา ก็เป็นเราอย่างสมมติ เพราะฉะนั้นตัวเราอย่างที่แท้จริงนั้น มันไม่มีแต่ความว่าง แต่เราสมมติเรียกว่าตัวเรา เมื่อเราทำตัวเราให้ว่างได้ดังนี้แล้ว สิ่งต่าง ๆ มันก็ว่างตามไปเอง อะไร ๆ มันก็ว่างตามไปเอง

ถ้าเราต้องการจะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า จงดูโลกในความเป็นของว่าง แล้วก็จงดูตัวเราให้เป็นของว่างเถิด โลกทั้งหลายก็จะเป็นของว่างไปเอง สมดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่าจงถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความเห็นว่าตัวตนเสียให้ได้เถิด ตัวตนก็จะว่างไป แล้วโลกทั้งหลายทั้งปวงก็จะว่างไป แล้วก็ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่เลย อย่าไปเข้าใจโง่ ๆ ว่าถ้าว่างแล้ว ก็จะพยสุขล่วง ๆ ลงมา เหมือนกับส่งจากฟากฟ้านั่นเพราะความเข้าใจเป็นตัวตน เป็นชั้น เป็นคุ้น เป็นก้อน มันจึงสุข แต่ถ้าเรามองเห็นตัวตนแท้ ๆ โดยความเป็นของว่าง แล้วก็ไม่มีอะไรจะสุข มันเป็นของว่างไปด้วยกัน ธรรม

ทั้งหลายทั้งปวง เป็นของว่างไปด้วยกัน ไม่มีอะไรอยู่ ไม่มีอะไรสุข มันจึงเป็นความว่างที่แท้จริง

ข้อที่พูดว่า ไม่มีอะไรจะยึดจะหน่วงนั้น มันสำหรับคนที่ยังโง่ ยังกลัว แต่บุคคลที่เข้าถึงธรรมะ เข้าถึงความว่างแล้ว ไม่ต้องยึดต้องหน่วงอะไร ในขณะที่เราจะหน่วงอะไร ถ้าอย่างนั้น ในขณะนี้เราจะต้องหน่วงเอาความว่าง เดี๋ยวนี้มันมีแต่ความวุ่น เราจะต้องหน่วงเอาความว่าง พยายามที่จะคว้าให้พบความว่าง หน่วงหาความว่างให้พบ ให้ตัวตนหมดไป ความทุกข์ก็จะดับไปตาม จิตใจก็ว่าง ร่างกายก็ว่าง อะไร ๆ ก็ล้วนแต่เป็นความว่าง จึงไม่มีความทุกข์เลย จะมองเห็นชัดว่าความว่างเท่านั้นที่เป็นของมีอยู่จริง หรือพูดแต่ว่า พระนิพพานเท่านั้นที่เป็นของมีอยู่จริง นอกนั้นมีอยู่อย่างหลอกมีอยู่อย่างมายาหลอกลวง หลอกให้เห็นเป็นคู่ ให้รักอย่างหนึ่งให้เกลียดอย่างหนึ่ง แล้วมันจะวุ่นกันไปหมด เป็นสังขาร เป็นของปรุง เป็นความทุกข์อย่างยิ่ง แต่ถ้าเป็นความจริงข้อนี้ขึ้นมาก็จะเห็นความว่างโดยประการทั้งปวง ไม่ว่าโลกนี้ หรือไม่ว่าโลกไหน รวมทั้งตัวเราเอง และสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงด้วย มันจึงเป็นความว่างไปหมด มีแต่นิพพานอย่างเดียว ไม่มีความทุกข์เลย สิ่งที่เหลืออยู่โดยประจักษ์แก่ความรู้ ก็คือความว่าง

หรือพระนิพพานเท่านั้น กายและใจเหลืออยู่แต่ความรู้ และสิ่งที่เป็นที่ตั้งของความรู้สึกว่าว่าง เพราะฉะนั้น ความทุกข์จึงไม่มี กายและใจที่รู้สึกเช่นนี้ คือกายและใจที่สมมติกันว่าเป็นขันธ์บริสุทธิ์ของพระอรหันต์ แต่ต่างจากเบญจขันธ์ของพวกเรา ซึ่งเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา มันจึงไม่ว่าง เบญจขันธ์ของพระอริยเจ้า มีความว่างเพิ่มขึ้น มีกิเลสตัณหาน้อยลง เบญจขันธ์ของพระอรหันต์ว่างโดยประการทั้งปวง ไม่มีกิเลสตัณหาเหลืออยู่ดังนี้ มันจึงเป็นที่สุดที่สิ้นของความทุกข์ ไม่มีความทุกข์เหลืออยู่เลย กายและใจที่ประกอบไปด้วยสติปัญญาย่อมมองเห็นอยู่แต่ความว่างอย่างนี้ทุกเมื่อ เราจึงเรียกว่ามีสติอยู่ทุกเมื่อ มันจึงไม่มีความทุกข์ทุกเมื่อด้วยเหมือนกัน นี่เป็นความว่างไม่มีอะไรมากกว่านั้น มันไม่มีความทุกข์ก็พอใจแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องไปแสวงหาความสุขที่มันวุ่นวายขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่งอีก ของคู่ทั้งหลาย จะเป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นเรื่องวุ่น ความว่างอย่างเดียวเท่านั้นจึงจะอยู่เหนือทุกข์สุข เหนือดีเหนือชั่ว เหนือบุญเหนือบาป และเป็นสิ่งที่พระอรหันต์ท่านมี

ขั้นเราทุกคนประชุมกันอยู่ที่นี่ ทำพิธีระลึกถึงพระอรหันต์ทั้งหลาย ประกาศความที่เรานับถือพระอรหันต์ทั้งหลาย

มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน นั่นว่า เป็นทั้งเป็นสรณะ เพราะ
ฉะนั้นเราควรจะรู้จักจิตใจของท่าน รู้จักอะไร ๆ ของท่านทั้งหมด
ทั้งสิ้นด้วยกันว่า มันไม่มีอะไรนอกจากความว่าง เราก็จะได้มี
จิตใจน้อมไปในทางของความว่างตามท่านไป ในที่สุดก็ได้พ้น
ความทุกข์โดยสิ้นเชิงได้เหมือนท่าน ไม่เสียทีที่ประชุมกันทำ
พิธีมาฆปุณณมีบูชา อย่างที่ได้ทำไปแล้วนั้น นั่นเรียกว่าได้ทำ
พิธี เพียงแต่ทำพิธีนั้นไม่พอ เราต้องทำให้เป็นความจริงขึ้นมา
ด้วย เพราะฉะนั้น เราจะต้องรับเอาความจริงอันนี้ไปศึกษาไป
ปฏิบัติ จนได้รับผลอย่างเดียวกันกับพระอรหันต์ทั้งหลายที่เรา
เคารพ สักการะบูชา และถือเอาเป็นเยี่ยงอย่างสำหรับจะดำเนิน
ตาม หวังว่าท่านทั้งหลายจะไม่ทำมาฆบูชาพอสักว่าเป็นพิธี แต่
จะได้เอาไปใช้ให้เป็นจริง ๆ คือเข้าถึงความว่างให้ได้ อยู่เหนือ
ความทุกข์ ความสุข เหนือดี เหนือชั่ว เหนือบุญ เหนือบาป
เหนือความวุ่น ๆ วน ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้นทุกอย่าง เหลืออยู่แต่ความ
ว่าง หรือความสงบสมตามที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ได้พบพระ-
พุทธศาสนาคือเป็นพุทธบริษัท เป็นสาวกของพระบรมศาสดาซึ่ง
มีให้เราแต่ความว่างอย่างเดียว เหมือนกับที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น
นั้น ขอทุกคนเถิด ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ได้รับสืบทอดพระพุทธเจ้ามีให้

เราจริง ๆ ก็จะได้ชื่อว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และพบพระพุทธศาสนา โดยประการทั้งปวง ควรจะกำหนดจดจำถึงข้อที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่าตถาคตสอนแต่เรื่องความว่าง แต่ถ้าจะอยู่เหนือโลกเหนือทุกข์ทั้งหลายแล้ว ต้องเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง มองเห็นสิ่งทั้งปวงโดยความเป็นของว่าง เราทำความเคารพบูชาบุคคลที่ว่าง บุคคลที่เข้าถึงความว่าง บุคคลซึ่งมีหัวใจเป็นความว่าง อยู่ดังนี้ นับว่าเป็นความว่างที่เป็นโอกาสที่จะได้รับสิ่งที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ อย่าให้เสียทีด้วยกันทุก ๆ คน ให้รู้จักสั่งสอนและทำเพื่อนฝูงด้วยกันให้มีความรู้ ความเข้าใจถูกต้องว่า ความว่างนี้ไม่เป็นของน่ากลัวเลย แต่เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง จงรู้จักทำจิตใจของเราให้ว่างจงยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยกันทุกคน ในเมื่อเรามีความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่มีหัวใจเป็นความว่างด้วยกันทั้งนั้น ในที่สุด ก็ไม่มีอะไรที่จะต้องกล่าว ต้องพูด ต้องทำ อีกต่อไป เพราะว่าได้รับสิ่งที่ควรได้ควรเห็นโดยประการทั้งปวงแล้วจริง ๆ

ธรรมเทศนาที่ได้แสดงมา เป็นการที่หยิบความให้เห็นว่าความว่างนั้นแหละ เป็นความหมายของพระอรหันต์ เมื่อวันนี้เป็นวันของพระอรหันต์ เราจงเข้าถึงความว่างกันให้ได้

แม้อย่างน้อยที่สุด ก็ลงเข้ากันให้ได้ แม้จะเย็นความว่างโดยสันเชิง ก็ให้เย็นความว่างบางสิ่งบางอย่างตามสมควรแก่สติกำลังของตนเถิด เหมือนกับที่เรากำลังพูด กำลังฟังถึง เรื่องความว่างอย่างนี้ เราก็ต้องมีจิตใจว่างบ้าง ตามสมควร ลองเปรียบเทียบกันดูกับเมื่อเราอยู่ที่บ้าน กับที่เรามานั่งฟังอยู่ที่นี่ จิตใจของเราว่างหรือไม่ว่าง แตกต่างกันอย่างไร เมื่อเราเข้าใจความข้อนี้แล้ว ก็จะสามารถเข้าใจความว่างทีละ ๆ ขึ้นไปโดยไม่ต้องสงสัยเลย เราก็จะกลับไปด้วยความรู้ที่เพียงพอในเรื่องของความว่าง จนสามารถไปควบคุมตนให้เย็นที่อยู่ด้วยความว่างยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยกันเถิด

ธรรมเทศนา สมควรด้วยเวลา
เอวังก็มี ด้วยประการฉะนี้.

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL LIBRARY
หอสมุดแห่งชาติธรรมิกชน
จันทบุรี

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา นายกำธร สถิรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒๔ ธันวาคม ๒๕๐๖

พระราชหัตถเลขา
ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เล่ม ๑—๒—๓

317—318—319

พระราชหัตถเลขา คือจดหมายซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ทรงแต่งเอง (บางทีทรงเขียนเองด้วย) และลงพระนามด้วย พระราชหัตถ์ในจดหมายนั้น มิไปถึงผู้หนึ่งผู้ใด เข้าใจว่าเป็นของเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าว่าในทางวรรณคดีและในทางโบราณคดี ย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านเป็นอันมาก พระราชหัตถเลขาเหล่านี้โดยมากทรงพระราชนิพนธ์เพื่อแสดงพระราชปรารภส่วนพระองค์เฉพาะแก่ผู้ซึ่งทรงวิสาสะสนิทสนม คืออย่างที่เรียกกันว่า จดหมายไปรเวต นอกจากนั้น เรื่องที่ว่าด้วยขนบธรรมเนียมยุโรปในสมัยนั้น รู้กันในประเทศนี้อย่างที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาไม่มีผู้ใดจะรอบรู้ยิ่งกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ท่านผู้สนใจในการค้นคว้า และนักศึกษา โปรดหาหนังสือชุดนี้ไว้เป็นสมบัติเพื่อประโยชน์ในการศึกษา และประดับห้องสมุดของท่าน

พงศาวดารไทยใหญ่

เล่ม ๑—๒

823—824

พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป
ประพันธ์พงศ์ เป็นหนังสือที่น่าอ่านน่าศึกษามาก ประกอบด้วย
เรื่องราวของชนชาติไทย สมัยศักดำบรรพ์ และมนุษย์ร่วม
ชาติกับชาวสยาม ในสมัยโบราณ แต่ละตอนให้ความสนุก
ตนเต้น ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ การ
ปกครองบ้านเมือง เมืองตกอยู่ในอำนาจของพม่าและอังกฤษ
ตลอดจนลักษณะการแต่งกาย ศาสนา ขนบธรรมเนียมของไทย
ใหญ่ การเทียบภาษาและคำพูดระหว่างลาว ไทยใหญ่และชาว
ไทยขัจจันน

ถ้าท่านต้องการจะทราบว่า เดิมไทยเรามีภูมิลำเนาอยู่
ที่ไหน แยกออกไปอยู่ถิ่นใดบ้าง และนักปราชญ์ฝรั่งให้ความ
เห็นเกี่ยวกับตำนานชาติไทยไว้อย่างไร ฯลฯ ท่านควรจะอ่าน
พงศาวดารไทยใหญ่ และอย่าลืมหาไว้ประดับห้องสมุดของท่าน.

807—808 พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑—๒

พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับเหตุการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับตั้งแต่พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ จนกระทั่งเสด็จสวรรคต มีรายละเอียดที่สำคัญมากในเรื่องความเป็นมาของพระราชพิธีต่าง ๆ พระราชกรณียกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ตลอดจนการสืบสันตติวงศ์

อาทิเช่น พระราชประวัติ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีอุปราชาภิเษก ศึกพม่า เหตุการณ์เกี่ยวข้องกับเมืองญวน เมืองเขมร และเมืองลังกา เรื่องสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ สร้างพระมณฑปพระพุทธบาท เรื่องจัดการปกครองนครศรีธรรมราช ตั้งเมืองในมณฑลพายัพและเมืองกลันตันเป็นประเทศราช พม่าแหกคุก ฯลฯ เป็นต้น

พระราชพงศาวดารเล่มนี้ เป็นหนังสือที่ทุก ๆ ท่านควรจะมีไว้เพราะเป็นประโยชน์แก่ตัวท่านและเพื่อบุตรหลานของท่าน จะได้ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาค้นคว้า ให้มีความก้าวหน้าต่อไปในอนาคต คุรุสภาได้จัดพิมพ์จำหน่ายแล้วในชุดภาษาไทย ท่านไม่ควรพลาด

ประชุมพงศาวดาร (ภาค ๑—๗๘)

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์สำหรับค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดพงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าวไว้โดยละเอียด นอกจากเรื่องพงศาวดารแล้ว ยังมีตำนานและลัทธิธรรมเนียมที่ควรรู้และน่าสนใจรวมอยู่ด้วยเป็นอันมาก หนังสือชุดนี้เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่าภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ในพ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และในขณะนี้ก็ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อมาอีกหลายภาค เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้ เป็นหนังสือดี และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน ทำให้กระจัดกระจาย หาอ่านได้ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ ในท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะรวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควรสำหรับให้นักศึกษา นักค้นคว้า และผู้สนใจในวิชาการได้หาซื้ออ่านได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น หนังสือชุดนี้ ได้พิมพ์ออกมา ๓ ภาคแล้ว และกำลังจัดพิมพ์ภาคต่อ ๆ ไปตามลำดับ ผู้สนใจโปรดอย่าลืมหาไว้เป็นสมบัติและประดับห้องสมุดของท่าน.